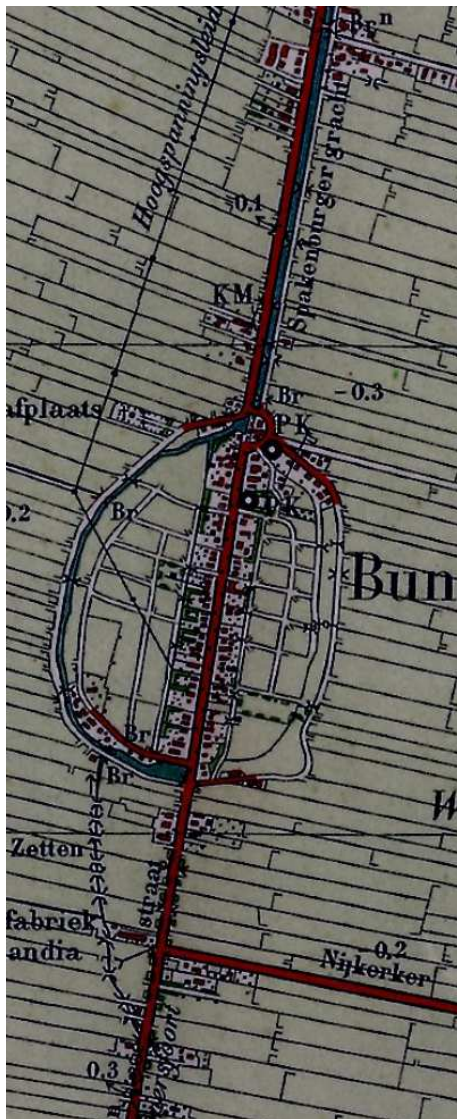

Bunschoten – Centrale As

**Cultuurhistorisch basisonderzoek
Ruimtelijke karakteristiek met ErfgoedSWOT©**

Res nova 2012
www.res-nova.nl

Colofon, productstatus, versiebeheer en disclaimer

Colofon:

ISBN/EAN: 978-94-90462-27-7

Deel 26 van de reeks *Erfgoed in ontwikkeling*

Opdrachtgever: gemeente Bunschoten

Auteur: drs Don Rackham

Medewerking en collegiale toets: dr Bernadette van Hellenberg Hubar

Eindproductie: Marij Coenen

Beeldmateriaal: Res nova VOF, enkele websites (URL's staan vermeld bij de afbeelding of in de bronnenlijst),

© 2012 Res nova VOF | Op deze publicatie berust auteursrecht.

Status product en versiebeheer:

Dit rapport – versie 3 | 14-sept-12 – is definitief

Disclaimer:

Het onderzoek van Res nova heeft een onafhankelijk en pragmatisch karakter en is niet bedoeld voor het bedrijven van wetenschap, maar voor:

- de verspreiding van onderzoeksresultaten door middel van digitale uitgave via onder meer het Depot van Nederlandse Publicaties van de Koninklijke Bibliotheek
- besluitvormingsprocessen in het kader van beheer, behoud en ontwikkeling.

Ieder onderzoek steunt op wetenschappelijke analyse en synthese en leidt vaak tot verrassende vondsten, die in de rubriek *res novae* (nieuwe zaken) worden gepresenteerd. De conclusies en aanbevelingen dragen het karakter van een advies, voor de opvolging waarvan Res nova geen verantwoordelijkheid draagt.

Res nova is niet verantwoordelijk voor enige verandering in haar digitale publicaties die het resultaat is van inbreuk door derden.

Afbeelding omslag:

Militair topografische kaart uit 1832.

Recente luchtfoto van Bunschoten.

0 Inhoudsopgave

Colofon, productstatus, versiebeheer en disclaimer.....	2
0 Inhoudsopgave.....	3
1 Inleiding.....	5
1.1 Opmaat.....	5
1.2 Opbouw van het rapport.....	6
1.3 Productie en regie.....	7
2 De inventarisatie.....	9
2.1 Waarneming, analyse en synthese.....	9
2.1.1 Panden.....	10
2.2 Verborgen waarden.....	11
2.2.1 Bouwhistorische onderdelen.....	12
2.2.2 Bijzondere decoratieve elementen.....	13
3 Venster op het verleden.....	17
3.1 Toponymie.....	17
3.2 Geomorfologie.....	18
3.3 De vroegste bewoning.....	21
3.4 Bunschoten in de Middeleeuwen.....	22
3.4.1 Eerste ontginningen: Bunschoten als achterkade.....	23
3.4.2 Stadsrechten.....	24
3.4.3 Verwoesting van de verdedigingswerken.....	28
3.5 Stagnatie en tijdelijke bloei: 1430-1870.....	29
3.6 Bunschoten op zeventiende- en achttiende-eeuws kaartmateriaal.....	30
3.7 Bunschoten in de negentiende eeuw.....	36
3.7.1 Kadastrale minuutkaart van 1822.....	36
3.8 Bunschoten in de eerste helft van de twintigste eeuw.....	43
3.9 Bunschoten in de tweede helft van de twintigste eeuw.....	52
3.10 Ontwikkelingen in de laatste kwart eeuw.....	62
4 Ruimtelijke karakteristiek.....	63
4.1 Nederzettingstypologie.....	64
4.2 Infrastructuur.....	75
4.3 Verkavelingspatroon.....	89
4.4 Groenelementen.....	91
4.5 Waterpartijen.....	97
4.6 Bebouwing.....	99
4.7 Elementaire Einzelgänger.....	121
4.8 Karakteristieke elementen.....	123

5	ErfgoedSWOT©: waardenstelling.....	127
5.1	Inleiding.....	127
5.2	Ruimtelijke of structurele samenhang.....	129
5.3	Schoonheid.....	136
5.4	Betekenis voor de wetenschap.....	142
5.5	Cultuurhistorische waarde.....	144
5.6	Cultuurhistorische waardenkaart.....	146
6	ErfgoedSWOT©: kansen en bedreigingen.....	149
6.1	Nederzettingstypologie.....	149
6.2	Infrastructuur.....	151
6.3	Verkavelingspatroon.....	154
6.4	Groenelementen.....	155
6.5	Waterpartijen.....	157
6.6	Bebouwing.....	157
6.7	Elementaire Einzelgänger.....	161
6.8	Karakteristieke elementen.....	161
7	Bronnen.....	162
8	Res nova, erfgoed in ontwikkeling.....	163
8.1	Memorabilia.....	163

*Afb. 1 Luchtfoto van
Bunschoten uit circa 1935.*

*'Het erfgoedbeleid is gericht op een lange termijn visie en op een integraal beleid om historisch waardevolle zaken te behouden (door rekening te houden met ontwikkelingen) voor volgende generaties om daarmee de identiteit en het historisch besef van de samenleving te versterken.'*¹

1 Inleiding

1.1 Opmaat

De gemeente Bunschoten neemt door haar onvoltooide, middeleeuwse stedenbouwkundige plattegrond op cultuurhistorisch/ruimtelijk gebied een unieke positie in in Nederland. Deze lay-out wordt gecompliceerd met een ruim areaal aan historisch waardevolle architectuur. De gemeente ziet de aanwezige cultuurhistorische waarden als een belangrijk element van de identiteit van Bunschoten. Cultuurhistorische waarden verdienen het om behouden te worden, maar vooral ook om als inspiratiebron te worden gebruikt bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. "Behoud door ontwikkeling" is hierbij een belangrijk uitgangspunt.

De gemeente Bunschoten is momenteel bezig om drie bestaande bestemmingsplannen, te weten 'Bunschoten-Stad', 'Bunschoten-Zuid' en 'Ongerweges' samen te voegen in één nieuw bestemmingsplan. Dit nieuwe bestemmingsplan is genaamd 'Centrale As'. Volgens de sinds januari 2012 geldende regelgeving, dient bovengronds erfgoed in alle nieuwe bestemmingsplannen geborgd te worden.

De gemeente Bunschoten heeft in het kader van deze verankering van cultuurhistorie in het bestemmingsplan Res nova gevraagd inzicht te geven in de aanwezige cultuurhistorische waarden van de Centrale As.

Om cultureel erfgoed via het bestemmingsplan te beschermen, dient een aantal werkzaamheden te worden verricht:

- Een cultuurhistorisch basisonderzoek naar de bovengrondse verschijningsvormen, structuren en waarden: de ruimtelijke karakteristiek met ruimtelijke waardenstelling.

¹ Citaat uit de gemeentelijke Erfgoednota 2008: *Een nieuwe nota voor historische waarden.*

- Een gedetailleerde inventarisatie, verwerkt in een spreadsheet met database van alle aangetroffen waardevolle onderdelen.
- Een cultuurhistorische waardenkaart.
- Een beheer- en sturingskaart.

Ruimtelijke karakteristiek met erfgoedSWOT² —In onderhavig rapport wordt een uitgebreide beschrijving gegeven van de huidige karakteristiek van Bunschoten. Hierbij komen alle elementen die bijdragen aan de belevingswaarde van de Centrale As aan bod. Aan de hand van deze beschrijving wordt een waardenstelling opgesteld en een reeks aanbevelingen (kansen en bedreigingen) beschreven, die erop zijn gericht de hoogwaardige karakteristiek van de Centrale As te behouden en versterken.

De gebiedswaardenstelling en kansen & bedreigingen kunnen gezamenlijk betiteld worden als een erfgoedSWOT². Deze erfgoedSWOT² bestaat uit twee componenten:

• De gebiedswaardenstelling	Strengths & Weaknesses
• Overzicht kansen & bedreigingen	Opportunities & Threats

Bij het CHBO (het cultuurhistorisch basisonderzoek van het PER²) vormen deze twee de pijlers onder de richtlijnen voor behoud, beheer en ontwikkeling die men kan opvatten als een cultuurhistorisch beeldkwaliteitconcept. Op basis hiervan kunnen zowel gebiedsgerichte welstandscriteria geformuleerd worden als een verdere ontwikkeling in een stedenbouwkundig/architectonisch beeldkwaliteitplan plaatsvinden.

1.2 Opbouw van het rapport

In het rapport worden de volgende onderdelen behandeld:

- De inventarisatie (hoofdstuk 2)
- Venster op het verleden (hoofdstuk 3)
- De ruimtelijke karakteristiek (hoofdstuk 4)
- Waardenstelling op gebiedsniveau (hoofdstuk 5)
- Kansen en bedreiging (hoofdstuk 6)
- Bronnenlijst (hoofdstuk 7).

² SWOT naar het bedrijfskundige model, waarbij Strengths, Weaknesses, Opportunities & Threats in kaart worden gebracht om een toekomststrategie te ontwikkelen.

De inventarisatie — In dit hoofdstuk worden de werkwijze en de uitgangspunten van het veldwerk uiteengezet. Omdat tegenwoordig ook verborgen waarden via het bestemmingsplan beschermd kunnen worden, mits – analoog aan de archeologie – een onderbouwde inschatting wordt gegeven van de verwachtingen, is hieraan in het bijzonder aandacht besteed. De methodiek vindt men in dit hoofdstuk, de toepassing in het deelrapport *Inventarisatie*.

Venster op het verleden — Om de specifieke waarden in een gebied te kunnen bepalen, is het van belang de Centrale As in een historische context te plaatsen. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de geschiedenis van Bunschoten en meer specifiek het bestemmingsplangebied Centrale As.

Ruimtelijke karakteristiek — In hoofdstuk 4 komen die thema's aan de orde die bijdragen aan de karakteristieke uitstraling van de Centrale As. Per thema wordt aandacht besteed aan de specifieke historische context en de huidige verschijningsvorm.

Waardenstelling op gebiedsniveau — In hoofdstuk 5 worden de 'Strengths and Weaknesses' (het eerste deel van de erfgoedSWOT©) van het gebied beschreven. Deze vormen de basis voor de bescherming en de beoordeling van toekomstige ontwikkelingen binnen het bestemmingsplangebied Centrale As. Het geeft aan de hand van een waardenstelling een beeld van de elementen en aspecten die het behouden en/of versterken waard zijn.

Kansen en bedreigingen — In dit hoofdstuk worden 'Opportunities and Threats' (het tweede deel van de erfgoedSWOT©) vermeld. Op basis van de resultaten van hoofdstuk 4 en 5 en de inventarisatie, worden aanbevelingen gedaan met betrekking tot behoud en ontwikkeling van de hoge cultuurhistorische waarden die het bestemmingsplangebied rijk is.

Bronnenlijst — Het rapport eindigt met een overzicht van de gebruikte literatuur, archiefstukken, beeldmateriaal en websites.

1.3 Productie en regie

Dit rapport is van de hand van drs Don Rackham. Het is collegiaal getoetst door dr Bernadette van Hellenberg Hubar. De eindproductie was in handen van Marij Coenen.

Afb. 2 Recente luchtfoto van het bestemmingsplangebied Centrale As.

2 De inventarisatie

In het kader van het cultuurhistorisch onderzoek is veldwerk verricht dat geleid heeft tot een overzicht van alle beschermenswaardige onderdelen en structuren. Dit is ondergebracht in een apart deelrapport getiteld, *Centrale As, Cultuurhistorisch basisonderzoek, inventarisatie*. Dit rapport toont de uitdraai van het spreadsheet in Excel met behulp waarvan alle signalementen, kwaliteiten en verwachtingen per straat en vervolgens per object in beeld zijn gebracht. Hierna wordt in het kort de aanpak beschreven met betrekking tot het veldwerk op zich en de inschatting van de verborgen waarden.

2.1 Waarneming, analyse en synthese

Onder deze rubriek vallen de waarden die de geoefende inventarisator waarneemt en analyseert bij de inspectie van het erfgoed tijdens het veldwerk.

De volgende kwaliteiten worden in kaart gebracht:

- De ruimtelijke structuur
- De historische infrastructuur
- Het cultuurhistorisch hoogwaardig groen
- Waterlopen en –partijen
- Karakteristieke details
- Architectuur naar gelang de ouderdom in te delen in:
 - ✓ wijk- of clusterniveau (met name wederopbouw en overige naoorlogse clusters en wijken)
 - ✓ ensembleniveau (met name de periode 1850 – 1940)
 - ✓ straat- en objectniveau (met name oude kernen en complexen van voor 1850).

De resultaten van het veldwerk worden gezwaluwstaart met de uitkomsten van het bureauonderzoek van dit rapport waaruit een synthese volgt die wordt vastgelegd op de cultuurhistorische gebiedskaart.

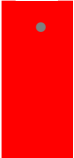

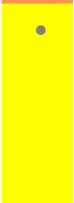

Voor de panden die algemeen een veelzijdiger gelaagdheid hebben dan de overige categorieën erfgoed, gelden daarbij aanvullende regels.

2.1.1 Panden

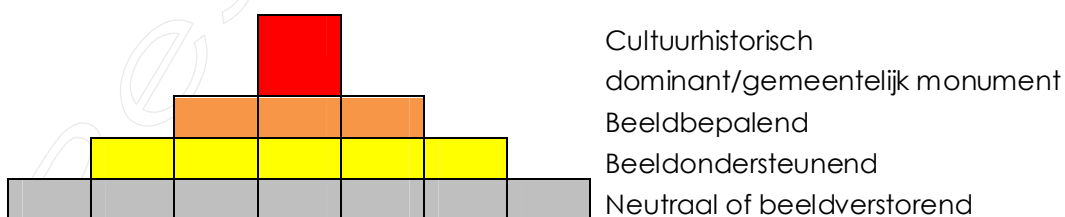
Bij de vaststelling van de kwaliteiten van het erfgoed krijgen de panden een differentiatie in de waardering: niet alle panden zijn immers even waardevol en/of vervullen eenzelfde rol in het ruimtelijke beeld van het geïnventariseerde gebied. Vandaar dat een getrapte indeling is gevolgd, die we hierna behandelen.

Met het begrip 'intrinsieke kwaliteiten' bedoelen we die waarden die vastgesteld zijn op basis van de synthese van het veldwerk enerzijds en het bureauonderzoek in het onderhavige rapport anderzijds.

	• Cultuurhistorisch dominant/gemeentelijk monument	Hoogwaardig vanwege de intrinsieke kwaliteiten (inclusief interieur, achterkant en/of tuin) als vanwege de functie in het ruimtelijk weefsel
	• Beeldbepalend	Kenmerkend vanwege de intrinsieke kwaliteiten en/of van groot belang in het straatbeeld
	• Beeldondersteunend	Geen onderscheidende intrinsieke kwaliteiten maar wel een basale bijdrage aan het ruimtelijk beeld, bijvoorbeeld vanwege gaafheid, opbouw en typologie
	• Neutraal (en soms zelfs verstorend)	Panden die zonder gemis vervangen zouden kunnen worden

Bij de omzetting van de gebiedswaardenkaart naar de beleidskaart worden dezelfde begrippen gebruikt, maar dan specifiek met een praktisch oogpunt. In principe is het mogelijk dat dan blijkt dat een cultuurhistorisch dominant pand ook door middel van basiskwaliteit beheerd kan worden. Dat is onder meer denkbaar bij wederopbouwarchitectuur.

Schematisch betekent dit het volgende, waarbij de omvang van de kleur globaal staat voor de kwantiteit van de betreffende categorie gebouwd erfgoed:

Waar wordt bij de inventarisatie in het bijzonder op gelet:

- Ouderdom en stijl
- Typologie
- Hoofdmassa
- Aantal bouwlagen
- Materiaal- en kleurgebruik
- Detaillering en gevelelementen (waaronder decoraties)
- Dakvorm
- Dakbedekking
- Achterkantarchitectuur (indien zichtbaar).

2.2 Verborgene waarden

Een gebouw is meer dan datgene wat een voorbijganger kan zien als hij het passeert. Hoewel gevels de beelddrager van een straat vormen, bevindt zich achter deze façades een veel intiemere situatie: het interieur, alleen toegankelijk voor bewoners en bezoekers.

Veel meer dan het exterieur, is het interieur gevoelig voor veranderingen in smaak of aanpassingen ten gunste van comfort of functiewijziging. Een gebouw dat vanaf de straat gezien kenmerkend is voor een bepaalde periode, kan intern in meer of mindere zijn aangepast, zowel wat betreft detaillering als structuur. Niettemin is er een groot aantal historische interieurs bewaard gebleven.

Het is wenselijk dat met die interieurs die de tand des tijds hebben doorstaan, zorgvuldig wordt omgegaan. Daarom is bij de inventarisatie van de Centrale As hieraan bijzondere aandacht besteed. Tijdens de inventarisatie is het pandenbestand onderverdeeld in een viertal categorieën: cultuurhistorisch dominant/gemeentelijk monument, beeldbepalend, beeldondersteunend, en neutraal/beeldverstoring. Elk van deze groepen heeft een eigen beschermingsbeleid. Alleen bij de cultuurhistorisch dominante panden is sprake van een integrale bescherming, waartoe ook het interieur hoort. Bij elk van deze panden is gekeken wat de verwachtingswaarde van het interieur is.

Het is hierbij belangrijk te onthouden dat deze panden niet zijn bezocht, maar dat een onderbouwde inschatting is gegeven van de interne waarden op basis van de buitenkant van het gebouw:

- Hoe oud is het pand
- Wat is de typologie van het pand

- Hoe gaaf is het exterieur (behoud authentieke details en elementen als glas-in-lood en kozijnen)
- Wat is de huidige functie van het pand.

Bij het onderzoek naar de verborgen waarden is rekening gehouden met een tweetal onderdelen:

- Bouwhistorische waarden: hoofdstructuur interieur, kapconstructie, kelder, balklaag.
- Bijzondere decoratieve elementen: vloeren, stucwerk, haardpartijen, deuren, et cetera.

Inventarisatie — Bij de inventarisatie op objectniveau in het Excelbestand is bij die panden die als cultuurhistorisch dominant/gemeentelijk monument zijn aangeduid en ook als cultuurhistorisch dominant/gemeentelijk monument op de uiteindelijke beleidskaart verschijnen, vermeld of en zo ja welke verborgen waarden mogelijk aanwezig kunnen zijn.³ Hiervoor zijn de aanduidingen BO (bouwhistorische onderdelen) en FDI (Functionele en/of decoratieve interieurelementen) gebruikt.

2.2.1 Bouwhistorische onderdelen

Over het algemeen heeft het interieur van die panden die ouder zijn dan 1850 een bouwhistorisch hoge waarde. Zoals het *Verhaal van de plek* heeft aangetoond, is langs de Dorpsstraat al vanaf de Middeleeuwen sprake van bebouwing. Van deze architectuur is vandaag de dag nog een klein aantal volumes behouden. Echter, onder andere aan de hand van sporen aan het exterieur blijkt dat bij sommige panden die in verschijningsvorm uit de periode 1850-1940 dateren, een oudere kern hebben. Het kwam veelvuldig voor dat bij een verbouwing alleen de façade werd gewijzigd en eventueel een nieuwe kap werd geplaatst, waarbij de hoofdstructuur overeind bleef staan of een kelder bleef bestaan.

Bij deze gebouwen is er dus een verwachting voor aanwezige bouwhistorische elementen, zoals kelders, zijgevels, balklagen, kap- of gebintconstructie.

Bij gebouwen na 1850 kunnen bouwhistorische elementen aanwezig zijn die waardevol zijn vanwege bijvoorbeeld de toegepaste constructie, materiaal of vormge-

³ Aangezien bij sommige panden, met name bij boerderijen sprake kan zijn van een beeldondersteunende verschijningsvorm, maar duidelijk een oudere kern heeft, zijn ook deze in de inventarisatie meegenomen.

ving (bijvoorbeeld kapconstructie). Gedacht kan worden aan bijvoorbeeld gietijzeren kolommen of een vroege betonconstructie in een bedrijfspand.

2.2.2 Bijzondere decoratieve elementen

Bovengenoemde aspecten hebben alle betrekking op het casco van een huis. Daarnaast is er een omvangrijke groep ornamenten en elementen die bijdragen aan de detaillering van het interieur.

2.2.2.1 Woonhuizen

Elk type pand heeft een specifiek verwachtingspatroon aan aan te treffen decoratieve elementen. Het overgrote deel van de historische woonhuizen in Bunschoten dateert uit de periode 1870-1940.

Hoewel bij deze huizen een onderscheid is te maken in typologie (stadsvilla, notabelenwoning, middenstandshuis en arbeidershuis) en stijl (neorenaissance, eclecticisme, jugendstil, afgeleide van Amsterdamse school of jaren dertig), is er een aantal telkens terugkerende elementen:

- **Tegelvloer of terrazzovloer en in hal, gangen en eventueel keuken**
Bij de panden rond 1870-1910 was de tegelvloer veel voorkomend. Dit kon een vloer zijn bestaande uit (monotone) geglazuurde tegels of een vloer met decoratieve cementtegels (gestileerde of zwierige jugendstil motieven, of geometrische patronen). In de periode 1915-1940 werd de tegelvloer vaak vervangen door een terrazzovloer, veelal met lichter middenvlak en donkere omlijstingen.

In de meest kapitale panden werd gedurende de gehele periode 1870-1940 regelmatig ook marmer gebruikt als vloerafwerking.

- **Trappartij**
Trappartijen in de periode circa 1870-1910 kenmerken zich veelal door een opvallende trappaal, bij luxere woningen een rijk uitgesneden paal met bijvoorbeeld voluutvormige en florale motieven, bij eenvoudigere huizen een mooi gedraaide paal (fors uitgevoerde baluster). Veelal ranke gedraaide balusters.

Trappen uit de periode 1910-1940 hebben veelal een meer geometrisch karakter, beïnvloed door de Art Deco en de vormtaal van de Amsterdamse School. Trappalen zijn vaak vierkant met decoratieve kroon. Balusters zijn

meestal plat, al dan niet met geometrisch snijwerk. In sommige gevallen is de leuning volledig dichtgetimmerd.

- **Parquetvloer**

Met name in de meer riante woningen is er kans op de aanwezigheid van een (eiken)houten parketvloer, al dan niet gelegd in visgraatmotief of voorzien van inlegwerk in een andere houtsoort en -kleur.

- **Lambriseringen**

Bij historische huizen is in de gang vaak een lambrisering aangebracht. In de periode circa 1870-1910 bestond dit meestal uit een houten betimmering met lijstwerk. In de periode 1910-1940 werden vaak ook tegellambriseringen toegepast.

Neoclassicistische/eclectische villa's kunnen in de woonvertrekken houten lambriseringen hebben. Deze zijn meestal geschilderd in pastelkleuren.

Mogelijk is bij een enkel herenhuis uit de periode 1915-1940 een houten lambrisering in de woonvertrekken aanwezig, die is geïnspireerd op de Engelse landhuisstijl.

- **Stucplafonds**

Stucwerkplafonds uit de periode circa 1870-1915 hebben veelal een eenvoudige opzet bestaande uit omkaderend lijstwerk (geprofileerd, al dan niet met decoratief patroon) met een middenornament en eventueel hoekornamenten. Deze ornamenten bestonden meestal uit florale motieven.

Bij latere woonhuizen (vanaf circa 1920) neemt het belang van het gestucte plafond af en bestaat deze uit plat lijstwerk aan de randen en een eenvoudig element centraal in het plafond.

- **Stookplaatsen: mantels en boezems**

Voor de stookplaatsen in de woonvertrekken (en in mindere mate op vertrekken op de verdieping) zijn in de periode circa 1870-1915 vaak voorzien van een gepleisterde schoorsteenboezem met decoratieve elementen: kroonlijst, decoratieve hoekafwerking, centraal ornament.

In de daaropvolgende periode (circa 1915-1940) ontbreekt een decoratieve boezem meestal.

Schoorsteenmantels zijn vaak uitgevoerd in natuursteen (marmor of graniet). Houten mantels komen ook voor. Dergelijke mantels vormen vaak een beeldbepalend element in een kamer en hebben de tand des tijds (en de

ontwikkelingen in mode en stijl) vaak doorstaan.

- **Deuren en kozijnen**

Historische deuren en kozijnen dragen vanwege hun omvang in hoge mate bij aan de belevingswaarde van een interieur en tonen een repeterend karakter over de verschillende verdiepingen. De oude deuren zijn meestal samengesteld uit een aantal panelen, al dan niet deels voorzien van geëtst glas of glas-in-lood. Het komt regelmatig voor dat deze deuren in de loop der jaren zijn betimmerd met hardboard, waardoor de rijke vormgeving verscholen gaat achter een strakke afwerking. Eigenaren weten vaak niet dat zij nog in het bezit zijn historische deuren.

De kozijnen kenmerken zich vaak door de opvallende breedte en gedetailleerde profilering.

Een bijzonder element in veel historische huizen vormt de porte-brisée, de scheiding tussen de voor- en achterkamer. Deze scheiding bestaat uit schuifdeuren met glas, gepaneelde dagkanten van de doorgang en inbouwkasten.

- **Historische installaties**

Historische installaties zijn veelal vanwege de achterhaalde techniek, vaak uit interieurs verdwenen. Elementen die nog wel behouden zijn, hebben een hoge zeldzaamheidswaarde. Gedacht kan worden aan bijvoorbeeld:

- Houtkachel uit de jaren twintig/dertig. Deze komen nog regelmatig voor.
- Gietijzeren radiatoren uit het begin van de twintigste eeuw.
- Liftinstallaties (dienstliften voor bijvoorbeeld voedsel).

2.2.2.2 Boerderijen

De stilistische kenmerken van de boerderijen sluiten naadloos aan bij de karakteristieke verschijningsvorm van de woonhuizen in Bunschoten. Voor de interieurs geldt dat de in paragraaf 2.2.2.1 genoemde aspecten ook bij de woonhuisdelen van de boerderijen aanwezig kunnen zijn. Daarnaast bestaat de kans op de aanwezigheid van bijvoorbeeld een schouw of bedsteden.

In de bedrijfsdelen (achterhuis) kunnen karakteristieke elementen behouden zijn die herinneren aan het agrarisch gebruik van de vertrekken: voerbakken of –gangen drinkbakken aan de stalpalen en stalruimtes. Aangezien het landschap rond Bunschoten voornamelijk in gebruik was als weidegrond, is het mogelijk dat er nog

elementen aanwezig zijn die getuigen van de zuivelverwerking, zoals karmolens (of handkarn) en pekelbakken.

2.2.2.3 *Bedrijfspannen*

Een bijzondere groep panden wordt gevormd door industriële complexen, bedrijfspanden en ambachtelijke ateliers. In de Centrale As staat één dergelijk complex: Eemlandia. Behoud van dit soort panden is daarom wenselijk omdat ze vrijwel zonder uitzondering een belangrijke rol hebben gespeeld in de geschiedenis van een gemeenschap en vanwege hun omvang een beeldbepalend karakter hebben. Bij dit soort industriële complexen moet telkens rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat enerzijds de reeds genoemde (nog zichtbare) constructie van het pand nog zichtbaar is en anderzijds met elementen die bijdragen aan de (industriële) esthetica van het complex.

- *Constructie*
De constructie kan in hoge mate bijdragen aan de esthetische waarde van het interieur. Hierbij hoeft niet alleen gedacht te worden aan de detaillering van bijvoorbeeld de kolom (basement, zuil en kapiteel) en consoles, maar ook van bijvoorbeeld de industrieel-esthetische kwaliteiten van een vroeg-twintigste-eeuwse betonconstructie.
- *Installaties die herinneren aan het gebruik*
Hijsinstallatie of rails op de vloer kunnen herinneren aan de logistiek van een pand. Ook compartimenten met een nog oorspronkelijke inrichting, kenmerkend voor de functie van die ruimte hebben een hoge historische waarde. Gedacht kan worden aan de aanwezigheid van bijvoorbeeld dompelbaden, stookovens, haken of stellages voor het drogen of opstallen van producten, et cetera.
- *Roerende zaken*
Een bijzondere groep historische relictten wordt gevormd door roerende zaken. Een nog aanwezige machine of aandrijfmotor, vergaarbakken of gereedschappen, met andere woorden alle elementen die gebruikt werden voor of bij de productie van een object of gebruiksvoorwerp, dragen bij aan de beleving van de voormalige functie van een pand.

3 Venster op het verleden

Om tot een juiste waardering van het projectgebied te komen, wordt in dit hoofdstuk de ontwikkelingsgeschiedenis van Bunschoten en meer specifiek het bestemmingsplangebied Centrale As behandeld. Aan de geschiedenis van de kern van Bunschoten is in verschillende naslagwerken uitvoerig aandacht besteed. De voorhanden zijnde literatuur vormt de basis voor dit hoofdstuk. Daar waar mogelijk of wenselijk is deze informatie aangevuld met analyses van historisch kaart- en beeldmateriaal.

3.1 Toponymie

Het achtervoegsel van de naam Bunschoten, '-schoten' zou zijn afgeleid van het Germaanse woord *skautum*, wat een beboste hoek zandgrond, uitspringend in moerassig terrein betekent. Dit wordt in verband gebracht met een dekzandrug die hier zou zijn gelegen. Hoewel nadien bedekt met een laag veen, zou de dekzandrug tijdens de naamgeving van Bunschoten zichtbaar zijn geweest door de afwijkende vegetatie die erop groeide. Omdat het zand hier dichter onder het oppervlak lag, ontstond op deze locatie een bomenrijke omgeving.⁴ Er zijn verscheidene voorbeelden van een toponiem met -schoten waarbij dit naar de landschappelijke situatie verwijst (Voorschoten, Woudschoten, Winschoten, et cetera).

Onderzoek in het laatste decennium heeft echter aangetoond dat van een dekzandrug waarop Bunschoten tot stand is gekomen, geen sprake is (of is geweest), maar dat Bunschoten als achterkade van een ontginning vanuit de Eem is ontstaan (zie paragraaf 3.4). Dit zou betekenen dat de huidige opvatting dat Bunschoten haar naam ontleent aan de ligging op een hoger gelegen zandgrond, niet correct kan zijn.

Het voorvoegsel 'Bun' wordt gezien als een voornaam. Mogelijk speelde ene Bunno een voortrekkersrol in de ontginning van de locatie.

De toponymie van Bunschoten is onduidelijk. Het voorvoegsel 'Bun' heeft vermoedelijk betrekking op een persoon. Het achtervoegsel 'schoten' verwijst normaliter naar een beboste zandige hoogte in een moerassig gebied. Hoewel er sprake is

⁴ Gaasbeek, F. & 't Gilder-Balk, G., *Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht, Bunschoten geschiedenis en architectuur*, Zeist 1992, p.17.

van een moerassige omgeving, is uit recent onderzoek gebleken dat van een zandige hoogte (dekzandkop of -rug) geen sprake is. Waaraan 'schoten' dan refereert is onbekend.

3.2 Geomorfologie

De geomorfologie van een gebied is voorwaardenscheppend voor bewoning en gebruik van een landschap. De oudste sporen en relictten die men in een landschap aantreft hangen dan ook altijd samen met de aanwezige geomorfologische structuur.

In 2010 is een uitvoerig archeologisch onderzoek verricht naar de gemeente Bunschoten.⁵ In dit rapport is ook uitgebreid aandacht besteed aan de geomorfologie van Bunschoten. De informatie in deze paragraaf is gebaseerd op de informatie uit dit rapport, aangevuld met overige voorhanden zijnde bronnen.⁶

Ontstaan van het landschap — Het landschap van de gemeente Bunschoten werd met name gedurende de twee laatste ijstijden en de tussenliggende warme periode gevormd.

In de eerste fase, de voorlaatste IJstijd, het Saalien (250.000 tot 130.000 jaar geleden), ontstaat een diep bekken: de Gelderse Vallei. De ijslobben die tijdens deze ijstijd tot ver in Nederland reikten bereikte het toenmalige dal van de Maas en schuurde de bodem van het rivierdal uit tot een brede vallei. Aan weerszijden van deze vallei werd het eerder door de rivier afgezette materiaal als stuwwallen (Veluwe en Utrechtse Heuvelrug) omhooggeduwd. Onder het ijs vormde zich een dikke, waterdichte laag keileem.

Tijdens de daaropvolgende warmere periode, het Eemien (130.000-115.000 jaar geleden, genoemd naar de rivier de Eem) werden grote delen van Nederland door de zee overspoeld. De kustlijn van deze zogenaamde Eemzee lag ter hoogte van het huidige Amersfoort. De zee zette een dikke laag klei af.

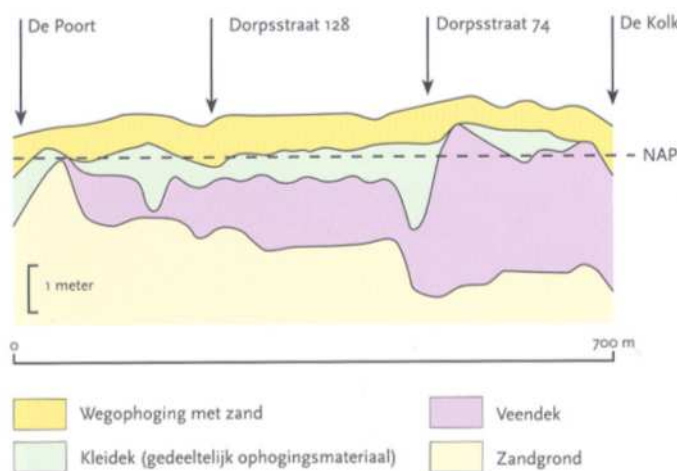
⁵ Verhamme, M.L. (Centrum voor Archeologie: CAR), *Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart gemeente Bunschoten*, Amersfoort 2010.

⁶ Cazemier, D. & Olde Meierink, B (Provincie Utrecht, Dienst Ruimte en Groen), *Monument en Inventarisatie Project, gemeente Bunschoten*, Utrecht 1992; *Notitie Stadsweiden gemeente Bunschoten*, augustus 2011; Gaasbeek & Gilder-Balk 1992.

In de daaropvolgende ijstijd, het Weichselien (120.000-11.800 jaar geleden) reikte het landijs niet door tot Nederland. De kou had echter wel tot gevolg dat er nauwelijks bomen en struiken konden groeien waardoor de wind vrij spel had: er was sprake van een open toendra-landschap. De wind legde in de loop der jaren een dik pakket zand af. Plaatselijk hoopte dit zand zich op en stak dan als een langgestrekte dekzandrug boven de omgeving uit.

Vanaf het Weichselien werd de bodemvorming van het gebied rond Bunschoten bepaald door de Zuiderzee. Door de temperatuurstijging na de laatste ijstijd (Holoceen 9800 voor Christus tot heden) ontstond een dichte vegetatie en steeg de zeespiegel. Het laaggelegen Zuiderzeegebied kwam onder water te staan en veranderde in een groot moeras. De aanwezige vegetatie werd omgezet in veen. Ook in het gebied rond Bunschoten (de Eemvallei), de zuidelijke grens van het moerassige Zuiderzeegebied, werd een dikke laag veen afgezet. In de loop der tijd werd dit tijdens stormen weggeslagen en veranderde het moeras in een binnensee (de Zuiderzee). Alleen aan de randen van het voormalige veenmoeras, waaronder in de Eemvallei is nog een dik pakket veen te vinden.

Door de aanleg van de Afsluitdijk in 1932 werd de Zuiderzee getemd. Echter, ook na de aanleg van de dijken hielden overstromingen aan, waarbij telkens een klein laagje klei op het veen werd afgezet, met name via het Eemdal. Deze gelaagdheid van de bodem, zandbodem-veengrond-kleilaag, is duidelijk zichtbaar op het bodemprofiel dat gedurende rioolwerkzaamheden in 1977 tot enkele meters diepte is blootgelegd. Uit dit profiel kan worden geconcludeerd dat de kleilaag vermoedelijk (deels) handmatig is opgehoogd om zo het gebied te egaliseren en beter bewoonbaar te maken.⁷

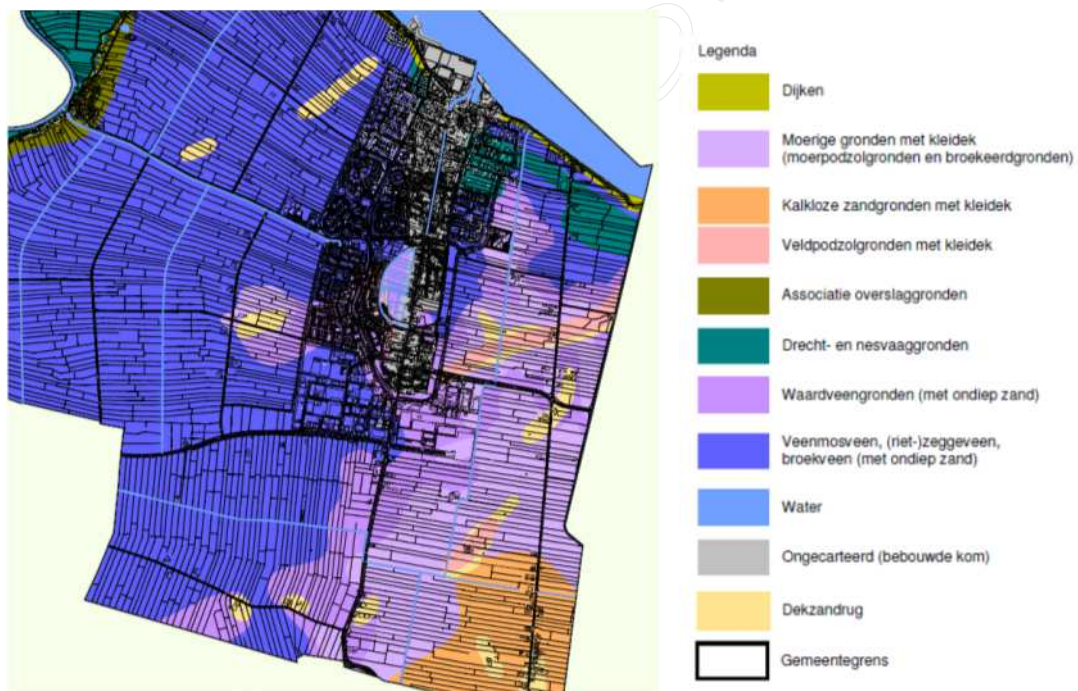
Afb. 3 Bodemprofiel van de Dorpsstraat, zoals vastgelegd tijdens rioolwerkzaamheden in 1977.

⁷ Verhamme (CAR) 2010, p. 20.

Geomorfologie — Vrijwel de gehele oostzijde van de gemeente Bunschoten, met kleine uitlopers naar het noorden en westen, bestaat uit een dekzandvlakte met daarin enkele dekzandruggen en kopjes. Doordat het gebied door het latere veen en overstromingsafzettingen (Holoceen) geheel is vevlakt, zijn de koppen en ruggen met het blote oog niet zichtbaar. Deze hoogten in het landschap waren in de prehistorie de meest voor de hand liggende locaties voor vestiging.

De westzijde van de gemeente wordt gekenmerkt een grote (onontgonnen) veenvlakte. Het dekzandlandschap is hier bedekt met een dikke laag veen en klei (aanzienlijk dikker pakket dan het oostelijke deel van de gemeente). Aan de randen van deze veenvlakte, ten oosten van de Amersfoortseweg-Veenestraat-Dorpsstraat, liggen moerige gronden. Deze gronden, voorzien van een kleilaag, vormden de overgang van de veengronden naar de minerale gronden.

Afb. 4 Geomorfologie van Bunschoten (landschappelijke eenhedenkaart), met een duidelijke scheiding tussen de veengronden (westen) en de waardveengronden (de 'dunne' veengronden) en moerige gronden (oosten).⁸

In de gemeente komen drie kleine gebieden voor met veldpodzolgronden: ten noorden van de Nijkerkerweg; ten zuidwesten van de oude kern en een kleine zone

⁸ Afkomstig uit: Verhamme 2010, kaartbijlage II.

tussen de Zevenhuizerweg en de Amersfoortseweg. Podzol is een bodemsoort die in dekzandgebieden voorkomt. Podzobodems bestaan uit dekzand waarop bodemprocessen gedurende lange tijd een sterke invloed hebben uitgeoefend. Regenwater heeft de bovenste bodemlaag schoongewassen. Bestanddelen die in deze laag zaten zijn door het water opgelost en meegevoerd, dieper de bodem in. Podzol zijn de oudste bodems in Nederland. Ze duiden op een onverstoorde bodem waarin ook de aanwezige archeologische resten ongestoord zullen zijn.

Bunschoten is gelegen op de grens van een dekzandlandschap met een dunne afdeklaag van kleiafzettingen aan de oostzijde en een veenvlakte met dik veenpakket ten westen. Meteen ten oosten van het dorpslint is sprake van een overgangszone bestaande uit moerige gronden.

Dit landschap is tot stand gekomen gedurende de laatste twee ijstijden (Salien en Weichselien) en de tussenliggende warme periode Eemien. De veenafzettingen zijn met name in het Holoceen tot stand gekomen.

3.3 De vroegste bewoning

In Bunschoten zijn sporen van vroege bebouwing schaars. Dit komt enerzijds doordat het gebied lange tijd moerassig was, wat menselijke bewoning onmogelijk maakte. Anderzijds zijn sporen verdwenen door erosie en jongere afzettingen.

De oudste bewoningssporen in Bunschoten dateren uit Neolithicum (5300-2000 voor Christus). Kenmerkende vuurstenen objecten uit deze periode zijn vooral op de hoger delen, de dekzandruggen en -koppen gevonden. Verder is nabij de kruising tussen de Nijkerkerweg en Oostelijke randweg, op de kop van een dekzandrug, één enkele grafheuvel uit het Laat-Neolithicum (2850-2000 voor Christus) aangetroffen. Dat er sprake is van slechts één heuvel is bijzonder. Het is echter mogelijk dat als gevolg van erosie meerdere exemplaren zijn verdwenen.

Uit de periode tussen de Steentijd en hoge Middeleeuwen zijn nagenoeg geen archeologische vondsten bekend. Dit is mede verklaarbaar door het moerassige karakter dat dit gebied (veenmoeras) lange tijd heeft gekend. Langs de oostelijke oeverwal van de Eem zijn tot nu toe geen vondsten gedaan. Dit wijst erop dat of de oeverwal niet hoog genoeg was als veilige woonplaats of dat door later eroderend werk van de rivier alle sporen zijn weggespoeld.

De vernatting van het gebied die vanaf het begin van het Holoceen optrad, zette door in de eerste eeuwen van de jaartelling. Het Eemland was een moerassig

gebied met op de dekzandruggen en -koppen enkele bossages. De Eem is tot de achtste eeuw nog geen natuurlijke rivier. Het stroomgebied besloeg een groot deel van het moeras.

De locatiekeuze van gemeenschappen werd vanaf het Neolithicum steeds meer bepaald door de mate waarin gronden geschikt konden worden gemaakt voor het bewerken ervan. De eerste boeren hadden nog niet de technische mogelijkheid om bijvoorbeeld de vruchtbaarheid van de bodem te beïnvloeden. Men was afhankelijk van de fysische eigenschappen van het landschap. Men had behoefte aan zowel droog als nat gebied om zo de diversiteit van de bedrijfsvoering optimaal uit te buiten (akkerbouw en veeteelt). Een vestiging op een landschappelijke overgangszone was daarom de beste locatie.

Het gebied rond Bunschoten was door zijn venige ondergrond te nat voor akkerbouw. Bovendien is de venige en kleiige ondergrond bijzonder lastig te bewerken zonder technische hulpmiddelen. Het was geen ideale nederzittingslocatie

Door het natte landschap is er tot de Hoge Middeleeuwen (circa 1000) nauwelijks sprake geweest van bewoning in het gebied. Op de dekzandkoppen en -ruggen zijn wel enkele stenen objecten en een grafheuvel uit de Steentijd aangetroffen. Sporen die wijzen op bewoning na de Steentijd zijn (tot op heden) niet aangetroffen.

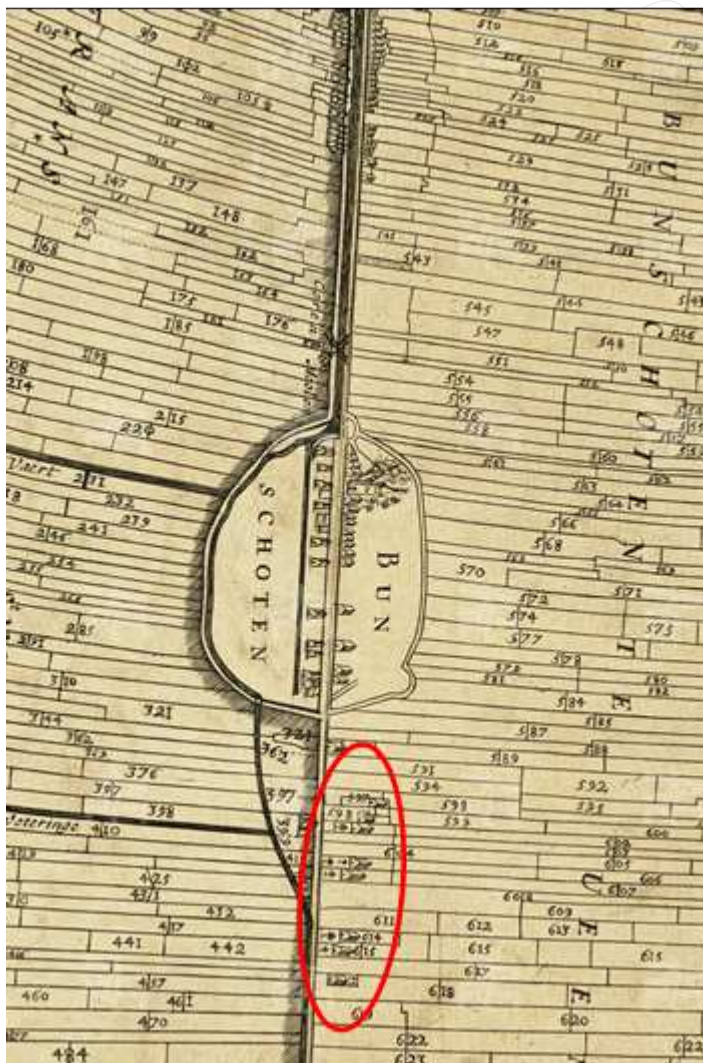
3.4 Bunschoten in de Middeleeuwen

Het Eemland was in de Vroege Middeleeuwen een dun- of zelfs niet bevolkt gebied. Vanaf de zesde en zevende eeuw raakten de hoger gelegen gebieden ten zuiden ervan voor het eerst sinds de Late Prehistorie weer bevolkt. Aanwijzingen voor bewoning in Bunschoten gedurende het eerste millennium zijn er niet. De dichtstbijzijnde bewoning zal zich hebben bevonden rond Oud-Leusden. De ontginning van de hoger gelegen gebieden op de Utrechtse Heuvelrug is al vóór 800 begonnen. Doordat de grond op de stuwwal uitgeput raakte en de bevolking groeide daalde men in de tiende eeuw geleidelijk af naar lager gelegen gebied. Aan de oostzijde van de Eem liggen op heuveltjes oude boerderijen die vermoedelijk al uit deze tijd dateren.

3.4.1 Eerste ontginningen: Bunschoten als achterkade

Bunschoten is ontstaan in de tweede helft van de twaalfde en gedurende de dertiende eeuw.

Bij het uitzetten van de ontginningen liet men zich leiden door de natuurlijke eigenschappen van het landschap (de geomorfologie). De sloten groef men dwars op de hoogtelijnen van het veen zodat er sprake was van een optimale afwatering. Om beschermd te zijn tegen overstromingen door zuur veenwater werd de achterzijde van veenontginningen beschermd door een kade. Vandaar het begrip 'achterkade'. Behalve op de aanwezige natuurlijke dekzandkoppen en -ruggen werden er ook boerderijen gesticht op terpen, door mensenhand opgeworpen nabij de kades.

Afb. 5 Leggerkaart, aanwijzend de percelen in het omslagplichtig gebied van de Heemraadschap van het Bunschoter Veen- en Veldendijk (detail Bunschoten), D.B. van Groenouw, 1666 (druk 1760). (bron: Archief Eemland 1005_100). Op deze kaarten zijn de belangrijkste structuren zichtbaar:
-achterkade
-ontginningen in de vorm van diepe kavels en sloten vanaf de achterkade (haaks op hoogtelijnen)
-terpboerderijen (binnen rode cirkel).

Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat Bunschoten (Amersfoortseweg-Veenestraat-Dorpsstraat) is ontstaan als een achterkade van de ontginning van het Te Veld dat vanaf de Eem in cultuur is gebracht. Eemdijk was daarbij de voorkade.⁹ De ontginningsblokken Nederduist en Bunschoten te Veen (oostzijde) liepen vanaf de Amersfoortseweg-Veenestraat-Dorpsstraat naar de Zevenhuizerstraat-Groene-weg. Of de achterkade al meteen als tweede uitvalsbasis werd gebruikt, is niet duidelijk. Wel duidelijk is dat de bewoning zich in een later stadium naar deze 'as' heeft verplaatst.

Vermoedelijk startte de eerste cultivering van het veengebied onder toezicht van de bisschop van Utrecht. Wegen en waterlopen waren er nauwelijks en het gebied was alleen vanaf de randen toegankelijk. Door de ontsluiting en verbetering van de waterstaatkundige situatie, die met de verkavelingen samenging, werd het gebied beter toegankelijk en geschikter voor landbouw. Een oorkonde uit 1203 legt vast dat de bisschop van Utrecht, Boudewijn II (1178-1196) de nieuwe tienden van Bunschoten had afgescheiden van de oude, ressorterend onder de hof van Amersfoort. Hieruit valt op te maken dat in het gebied al vóór 1196 sprake was van bouwland dat tienden kon opbrengen.

Het bebouwingslint Bunschoten is ontstaan op de achterkade van de ontginning die vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw ten westen van de huidige kern plaatsvond.

3.4.2 Stadsrechten

Bunschoten ontving in 1355 stadsrechten van de bisschop van Utrecht. Niet alleen Bunschoten, ook andere Eemlanddorpen kregen deze in de veertiende eeuw. Met het toekennen van deze rechten hoopte de bisschop van Utrecht de bevolking aan beide kanten van de Eem voor zich te winnen. De bisschop van Utrecht en de Hollandse graven probeerden beiden om de nieuwe ontginningen binnen hun invloedssfeer te brengen. De bisschop wilde met het toekennen van stadsrechten de expansiedrift van de Hollandse graven indammen. Daarnaast stelde de bisschop op deze wijze een uitweg naar open water veilig. Deze verbinding over water was ook belangrijk omdat de bisschop zo beide delen van zijn machtsgebied (Nedersticht en Oversticht) kon bereiken. Vanwege de vele twisten en oorlogen met de hertogen van Gelre die het tussenliggende Veluwegebied beheersten was een verbinding over land gevaarlijk.

⁹ Verhamme 2010, p.33.

Bunschoten was een van de weinige stadjes die ook het recht van omwalling kreeg (of daar gebruik van maakte). Zodra men stadsrechten kreeg, beveiligde de boereninwoners Bunschoten met een burgwal ('borchwalle') en een stadsgracht ('statgraffe'). Deze versterking bestond uit een aarden wal, opgeworpen met materiaal dat afkomstig was uit de sloten (stadsgracht) die aan weerszijden van de wal werd gegraven. Vermoedelijk was de wal voorzien van een houten palissade. Aan het begin en eind van de Dorpsstraat werd een bakstenen poort gebouwd. Aan zowel de noord- als zuidzijde zijn sporen van de fundamenten aangetroffen.

De oorspronkelijke gracht is niet dezelfde als de huidige ringwetering die het dorp ontsluit, die lag dicht bij de burgwal. Deze ondiepe watergang kreeg spoedig zoveel water te verwerken dat ze overliep. De eroderende werking van het water schuurde aan beide zijden van de waterloop een strook veen uit tot een brede laagte. Deze laagte is nu nog zichtbaar aan de westzijde van het punt waar de Veenestraat overgaat in de Dorpsstraat.

Afb. 6 Laagte tussen de Burgwal en de huidige ringwetering (ter hoogte van de overgang Veenestraat in Dorpsstraat), ontstaan door de eroderende werking van de middeleeuwse gracht.

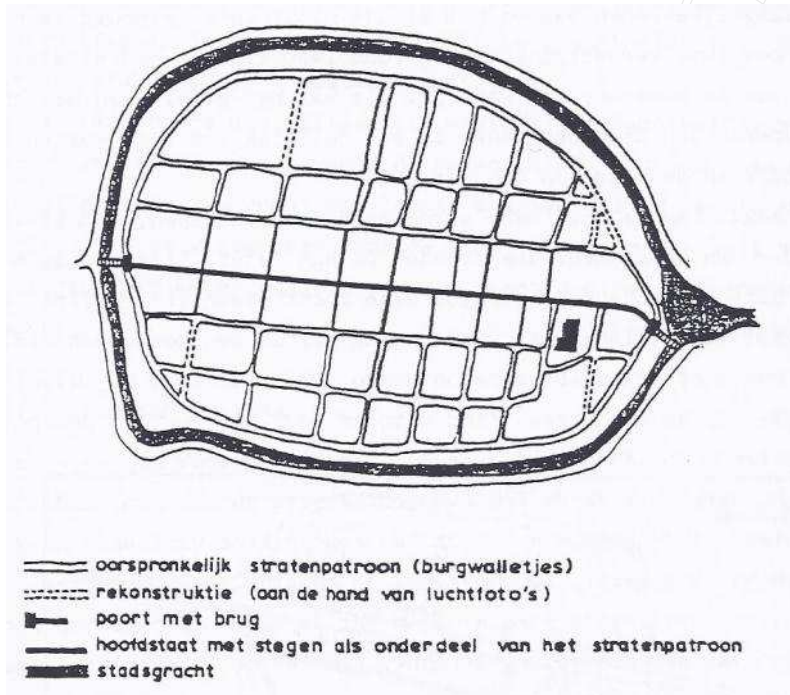
De gracht slibde geleidelijk dicht met zand. Waarschijnlijk is daarom net buiten de oorspronkelijke wetering en laagte een nieuwe (de huidige) watergang gegraven. Wanneer dit exact is gebeurd, is onbekend.

Al aan het eind van de veertiende eeuw was Bunschoten in het bezit van een haven. Deze bevond zich op het huidige Kolkplein. Via de Spakenburger gracht had men verbinding met de toenmalige Zuiderzee. Echter de meeste vaart zal via de Bickersvaart en de Eem zijn gelopen. Vanaf de haven konden kleine schepen door de stadsgracht aan alle kanten om het stadje heen varen. Op verschillende plaatsen waren waarschijnlijk kaden of bruggenhoofden aangebracht ten behoeve van laden en lossen.

Binnen de omgrenzing van de burgwallen lag het dorpslint met bebouwing. Haaks op deze hoofdweg werd een aantal straatjes geprojecteerd die zowel aan de west- als oostzijde werden doorsneden door twee parallel aan de hoofdweg lopende straten. De wegen kwamen allemaal uit op de burgwal en waren alle iets opgehoogd. Een dergelijk rasterpatroon is kenmerkend voor middeleeuwse steden. Een plattegrond van hoofdwegen met parallel lopende achterstraten en haaks geplaatste straatjes, zien we deels ook terug in het nabijgelegen Amersfoort.

Verder dan de aanleg van het stratenpatroon is men niet gekomen. De bebouwing bleef geconcentreerd aan het dorpslint. Aan de overige straten is men nooit toegekomen.

Afb. 7 Reconstructie van de oorspronkelijke stadsuitleg (bron: Gemeente Bunschoten, *Zicht op monumenten*, 1991, p. 15).

Deze middeleeuwse structuur is tot de jaren vijftig van de twintigste eeuw grotendeels ongewijzigd gebleven (enkele straatjes waren al verdwenen). Vandaag de dag herinnert alleen nog een aantal haaks op de Dorpsstraat gelegen straatjes (en private opritten) aan de oorspronkelijke opzet (zie ook bladzijde 78).

Afb. 8 Projectie van de kadastrale minuutkaart uit 1822 op een recente luchtfoto. Bij de ruilverkaveling is van de oorspronkelijke indeling in de weilanden niets behouden.

Hoewel de oorspronkelijke structuur van het gebied aan weerszijden van het bebouwingslint rond het midden van de vorige eeuw volledig is gewijzigd, is op luchtfoto's nog een aantal van de weggetjes en burgwallen herkenbaar aan het kleurverschil in het landschap. Hier zien we duidelijk enkele lijnen en kruispunten terug.

Afb. 9 Luchtfoto van de westelijke stadswaide. De contour van de burgwallen is nog herkenbaar aan kleurverschil in de bodem. (rechts luchtfoto waarop de nog herkenbare burgwallen zijn gelegen).

Omstreeks het midden van de veertiende eeuw kreeg Bunschoten zijn karakteristieke plattegrond, bestaande uit een ovale vorm met centraal bebouwingslint. Het nieuwe, binnen de opgeworpen burgwallen gebied (de stadswaides) werd middels een rasterpatroon onderverdeeld. Oorspronkelijk lag de stadsgracht meteen langs de burgwallen. Geleidelijk aan slibde deze echter door de eroderende werking van het water dicht en werd een nieuwe (op de locatie van de huidige ringwetering) gracht aangelegd.

3.4.3 Verwoesting van de verdedigingswerken

Lang heeft de periode dat Bunschoten was voorzien van een verdedigingslinie, niet geduurd. In de jaren twintig van de vijftiende eeuw raakte Bunschoten betrokken bij een oorlog tussen de bisschop van Utrecht en Philips de Goede, hertog van Bourgondië. Daar waar men jarenlang de zijde van de Utrechtse bisschop had gekozen, zochten de inwoners nu toenadering tot de tegenpartij. Ze lieten de Bourgondische troepen binnen en droegen jarenlang geen belasting af aan de bisschop. Als Philips de Goede en de bisschop van Utrecht enkele jaren later vrede sluiten, blijft

Bunschoten als verliezende partij achter. In 1428 (of 1430) werd Bunschoten op bevel van de bisschop "tot den grant toe afgebroken".¹⁰ Bovendien werd men verplicht tot het betalen van een hoge geldboete. Bunschoten is dit incident nooit te boven gekomen. De vestingwerken werden nooit hersteld en het dorp is tot ver in de twintigste eeuw een dorp met een eenvoudige lintstructuur gebleven.

In 1428 of 1430 wordt het stadje als represaille voor het kiezen van de kant van de vijand door de bisschop van Utrecht verwoest. De karakteristieke plattegrond en de burgwalleltjes bleven hierbij behouden.

3.5 Stagnatie en tijdelijke bloei: 1430-1870

De ontwikkeling van Bunschoten stagneert. Het land werd regelmatig geteisterd door overstromingen en tot in de vijftiende eeuw door strooptochten van Gelderse troepen. Bovendien was Bunschoten een aantal beperkende bepalingen opgelegd, waardoor andere bestaansbronnen niet van de grond kwamen.

Pas in de zeventiende eeuw begon Bunschoten welvarender te worden. Opvallend is het groot aantal herbergen, waaronder het nog aanwezige 'Het Lam' (Dorpsstraat 58-60). De rijkdom van het dorp blijkt uit een beschrijving uit 1719. Hierin wordt Bunschoten geschreven als "een zeedorp onder Emeland en spant de kroon, zo wegens fraayheid der huizen als den rijkdom der ingezetenen boven alle dorpen uit Emeland".¹¹ In de literatuur (*Zicht op monumenten* 1991) wordt vermeld dat de bloeiperiode in de achttiende eeuw plaatsvond. Echter, de nog aanwezige gebouwen uit de zeventiende eeuw worden gekarakteriseerd door hun rijke verschijningsvorm (met name Dorpsstraat 36). Verder zijn bij diverse boerderijen sporen die duiden op een oorsprong in de zeventiende eeuw. Het ligt dus voor de hand dat de rijkdom al in de zeventiende eeuw toenam.

De opleving van Bunschoten is van korte duur. De handel valt weg en de landbouw wordt weer de voornaamste bron van inkomsten. Met name door de grote drassigheid van de polders kon veel land alleen als hooiland worden gebruikt en door het tekort schieten van natuurlijke bemesting bleven de opbrengsten laag. Pas toen de grondwaterstand werd verlaagd na de bouw van het stoomgemaal in Spakenburg (1869), zagen de agrariërs hun opbrengsten stijgen.

¹⁰ Citaat vermeld in: Gaasbeek & 't Gilde-Balk 1992, p. 25.

¹¹ Citaat vermeld in: *Zicht op monumenten* 1991, p.18.

De periode 1430-1870 wordt gekenmerkt als een periode waarin nauwelijks sprake is van groei. In de zeventiende eeuw en het begin van de achttiende eeuw kent men een korte periode van welvaart.

3.6 Bunschoten op zeventiende- en achttiende-eeuws kaartmateriaal

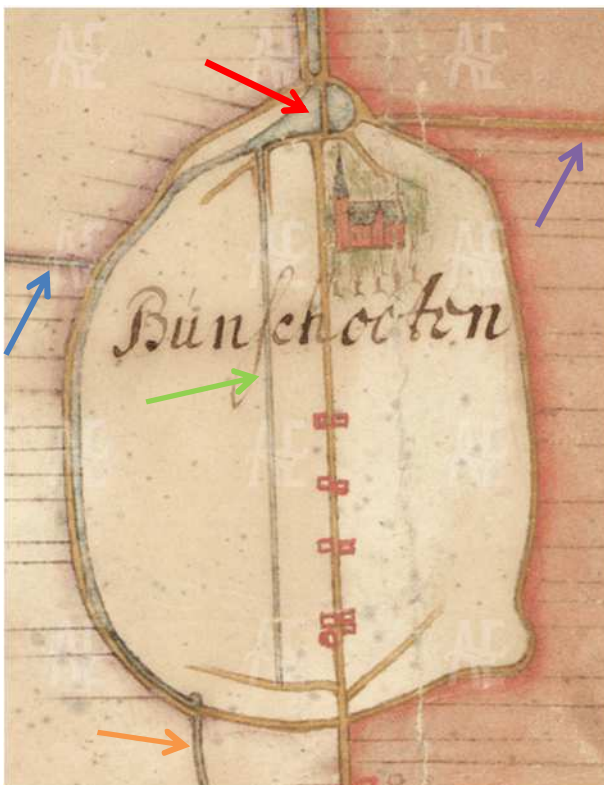
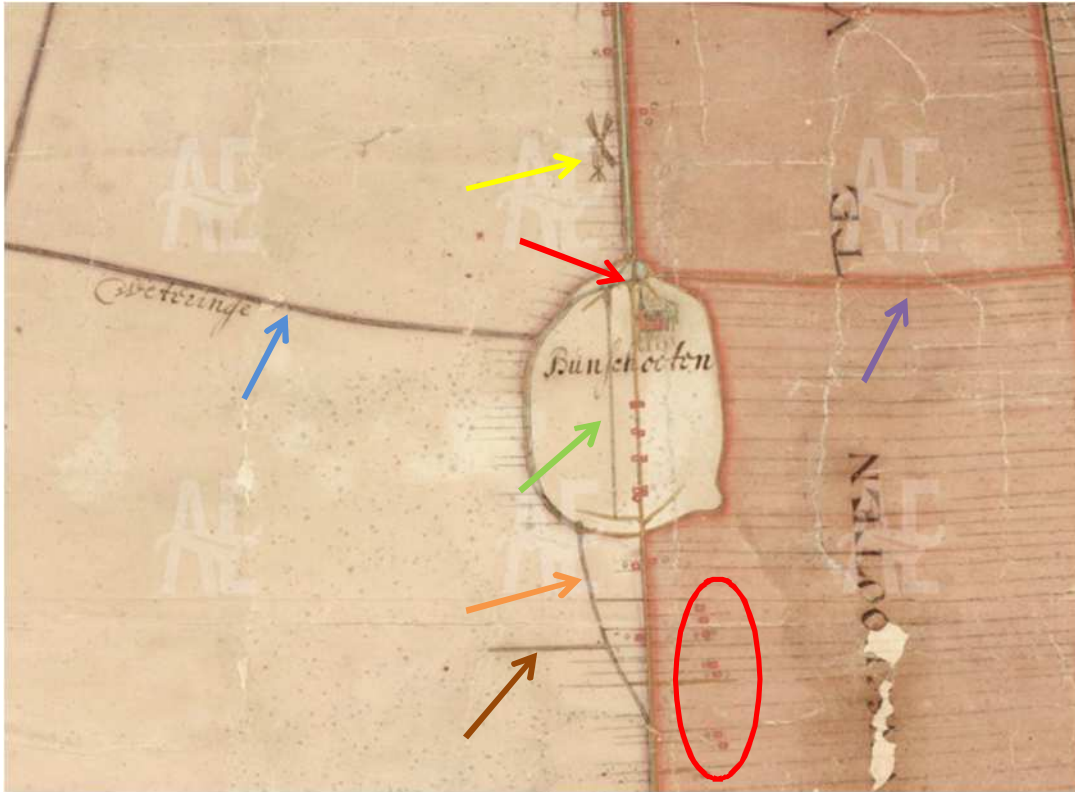
De verwoesting van 1428 (of 1430) door de bisschop van Utrecht, waarbij wordt gesproken over het tot de grond afbreken van de stad, is niet naar de letter uitgevoerd. De aarden burgwallen en het opvallende gridpatroon van ietwat verhoogd liggende straatjes bleef behouden.

Plattegrond van 1650 — De oudst bekende kaarten waarop Bunschoten verschijnt, dateren uit de zeventiende eeuw. Op een plattegrond uit 1650 zien we de karakteristieke vorm van Bunschoten, bestaande uit een ovaal dat wordt doorsneden door het bebouwingslint Dorpsstraat (aan de noord- en zuidzijde doorlopend als respectievelijk de huidige Molenstraat en Veenestraat).

Op deze plattegrond is het rasterpatroon binnen de stadswelden niet weergegeven. De kaart geeft echter wel een aantal belangrijke aanknopingspunten over de verschijningsvorm van Bunschoten in de zeventiende eeuw. We zien zowel aan de noord- als zuidzijde de aanzet van de burgwallen. De zuidwestelijke burgwal correspondeert met de straat Burgwal. De noordoostelijke aanzet correspondeert met het noordelijke deel van de Poststraat. Ten noorden van de burgwallen zien we de haven van Bunschoten (ten noorden van het huidige De Steiger-Kostverloren: afbeelding 10, rode pijl). Het oostelijke deel van de haven volgt de contour van het verloop van Kostverloren. Het westelijke deel bevindt zich tussen De Steiger en Stadspui. Beide havendelen worden gescheiden door een weg die in het verlengde van de huidige Koningin Wilhelminastraat ligt, in tegenstelling tot de huidige straat, het Kolkplein, die in het verlengde van de Molenweg ligt. Via de haven kon men langs de westelijke burgwal varen. Vanaf hier heeft men een verbinding met de in 1641 aangelegde Bickersvaart (afb. 10, blauwe pijl) en een wetering die vanaf ongeveer de huidige Burgwal 5 in een flauwe bocht richting de Veenestraat loopt (afbeelding 10, oranje pijl).

Centrale As Bunschoten

Cultuurhistorisch basisonderzoek
Ruimtelijke karakteristiek met erfgoedSWOT©

Afb. 10 Kaart van de polders, gelegen ten oosten van de Eem, vanaf Amersfoort tot de Zuiderzee (detail Bunschoten), 1650 (bron: Archief Eemland kaart_025).

Verder ligt parallel aan de Dorpsstraat, aan de westzijde eveneens een gracht (afbeelding 10, groene pijl). Deze loopt aan de zuidzijde tot aan de Burgwal. Waarschijnlijk is deze in de zestiende of eerste helft van de zeventiende eeuw gegraven voor de aan- en afvoer van hooi en mest naar de boerderijen.¹² De watergang heeft mogelijk ook nog een functie in de ontwatering van de weide gehad. De gracht langs de burgwal aan de oostzijde is niet meer is ingetekend. Daarnaast zien we in de zuidoostelijke hoek een opvallende uitstulping in het tracé van het pad dat langs de burgwallen (latere buitenste burgwal) loopt. De reden voor deze karakteristieke vorm is onbekend.

De plattegrond wordt gedomineerd door de in het laatste kwart van de vijftiende eeuw gebouwde kerk.

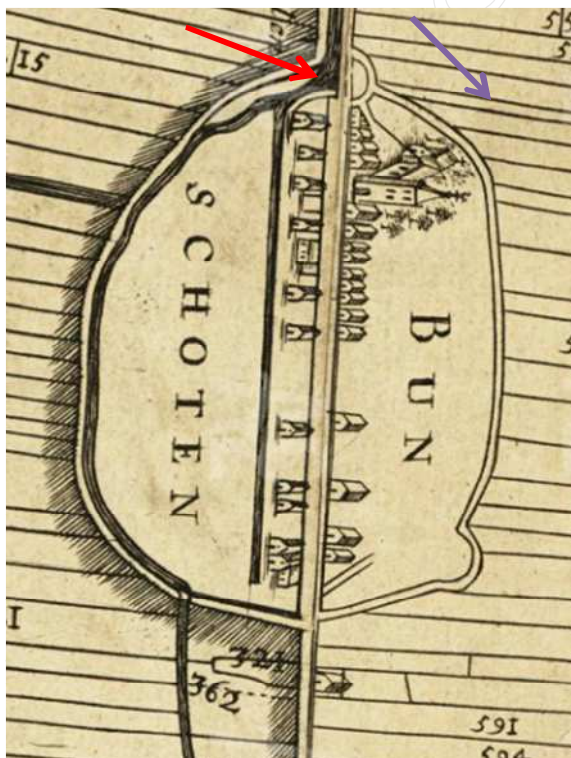
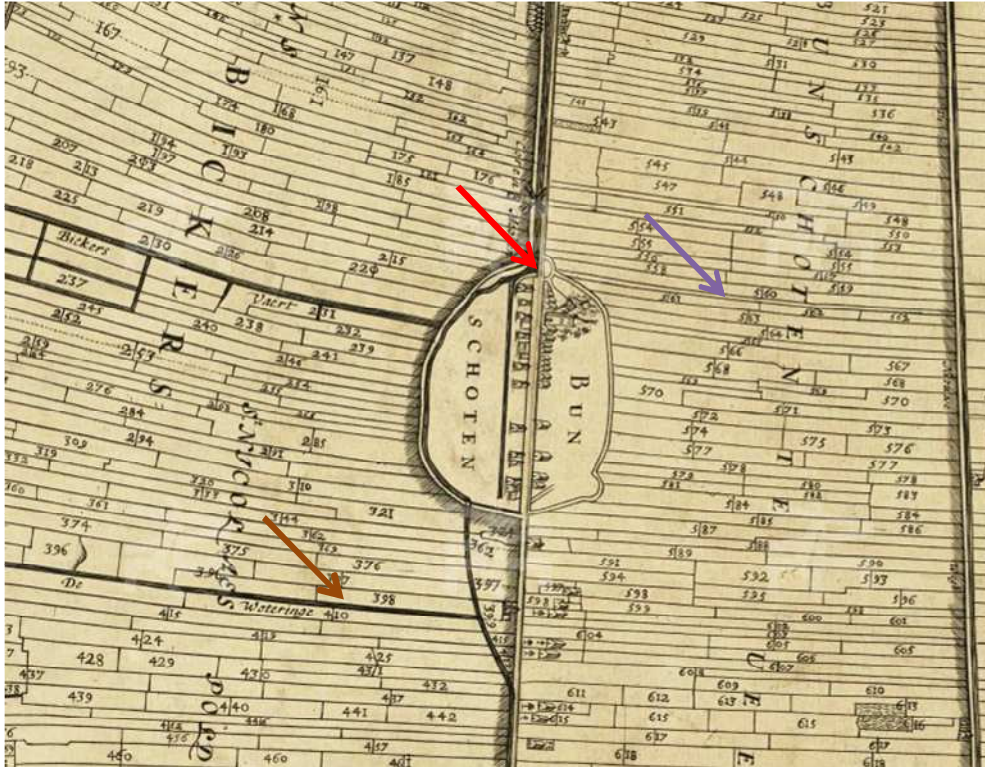
Als we het gebied buiten de burgwallen bekijken, dan zien we dat hier al aan weerszijden van de Spakenburger gracht een weg loopt. Ten westen van de gracht staat de molen waaraan de Molenstraat haar naam heeft te danken (afbeelding 10, gele pijl). Dit volume dateert uit 1556 en werd gebruikt om koren te malen. De molen brandde in 1863 af en werd opnieuw opgetrokken om in 1899 weer te worden gesloopt. In dat jaar werd weer een nieuwe exemplaar gebouwd die in 1967 weer werd gedemonteerd.

Verder is er een verbinding vanaf de haven naar de huidige Groeneweg (op de kaart aangeduid als de 'Nieuwe Wegh'). Deze verbinding volgt het tracé van de Smeeweg en Kolkweg (afbeelding 10, paarse pijl). In de jaren negentig van de vorige eeuw is dit oude tracé verbroken nadat de Bickersweg de toegang tot Bunschoten vanaf de Oostelijke Randweg is geworden.

Aan de zuidzijde zien we ter hoogte van de Sint Nicolaasweg een wetering in westelijke richting lopen (afbeelding 10, bruine pijl). Deze loopt na enkele honderden meters dood. Aan weerszijden van de Veenestraat is een klein aantal boerderijen getekend. Opvallend is dat de gebouwen aan de oostzijde op een aanzienlijke afstand van de weg zijn gelegen (afbeelding 10 rode cirkel). Gezien deze ligging diep op het perceel, zullen deze complexen vermoedelijk op terpen hebben gestaan. Dit blijkt uit de huidige situatie, waarbij een enkele terpboerderij is bewaard. Veenestraat 63 is een dergelijke complex.

¹² Zicht op monumenten 1991, p.17.

Plattegrond uit 1666 — Een tweede plattegrond die ongeveer twee decennia later is opgetekend, toont een grotendeels gelijk beeld.

Afb. 11 Leggerkaart, aanwijzend de percelen in het omslagplichtig gebied van de Heemraadschap van het Bunschoter Veen- en Veldendijk (detail Bunschoten), D.B. van Groenouw, 1666 (druk 1760). (bron: Archief Eemland 1005_100).

Ook op deze kaart is het rasterpatroon niet ingetekend. Wel zien we aan de zuidzijde de aanzet van de oostelijke burgwal. Ten noorden van de kerk loopt vanaf Kostverloren de Poststraat. Aan weerszijden van de Dorpsstraat zijn huizen ingetekend. De hoogste concentratie gebouwen bevindt zich rond de kerk. Vandaag de dag zijn Dorpsstraat 36 en 58-60 de enige panden die nog dateren uit de zeventiende eeuw en ten tijde van het optekenen van de kaart al opgetrokken waren: respectievelijk ca. 1610 en 1625. Een opvallend verschil met de kaart uit 1650 is dat de haven ten oosten van Kolkplein (in de kom van Kostverloren) is verdwenen (afbeelding 11, rode pijl).

De Smeerweg is op deze kaart niet als weg aangeduid maar als een smal perceel: deze sluit niet aan op Kostverloren en 'De Nieuwe Wegh' (afbeelding 11, paarse pijl). Verder zien we dat de wetering ter plekke van de huidige Sint Nicolaasweg in westelijke richting is doorgetrokken (afb. 11, bruine pijl).

Plattegrond uit 1743 — Een plattegrond uit 1743 laat een opvallend verschil zien. De westelijke gracht ontbreekt op deze kaart. De parallel aan de Dorpsstraat lopende gracht is wel ingetekend. De Bickersvaart sluit hierop aan. Aan de zuidzijde zien we dat de rechte gracht via een lus is verbonden met de wetering die ten zuiden van de Burgwal in een bocht richting de Veenestraat loopt. Op deze plattegrond wordt de wetering die vanaf bovengenoemde wetering in westelijke richting loopt aangeduid als de St Nicolaaswetering. Deze is vernoemd naar de polder waarin deze is gelegen: Sint Nicolaaspolder.

Afb. 12 Nieuwe kaart van den landen van Utrecht, Bernard du Roy, 1743.

De verbinding tussen de stad en de Nieuwe Wegh (het tracé van de Smeerweg-Kolkweg) is op deze plattegrond duidelijk weergegeven. Behalve de molen aan de Molenweg, zien we ten oosten van de Veenestraat de boerderijen (gebouwd op terpen). Opvallend aan deze plattegrond is de boerderij die aan de zuidwestelijke burgwal is gebouwd (afbeelding 12, rode pijl). Het betreft hier vermoedelijk Burgwal 19-20.¹³

Bovenstaande plattegrond is opgesteld kort na de bloeiperiode die Bunschoten in de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw kende. Een in 1750 gravure uit de Atlas Coenen uit 1750 toont ons een gezicht op Bunschoten, gezien vanuit het noorden.¹⁴ Op de voorgrond zien we de kolk, de haven van Bunschoten. Het oostelijke havendeel (in de kom van Kostverloren) is op deze gravure niet meer ingetekend. De afbeelding wordt gedomineerd door de grote kerk. Verder zien we een aantal boerderijen, voorzien van voor die periode karakteristieke zeventiende-eeuwse klok- en trapgevels. Opvallend is de hoeveelheid begroeiing, zowel langs de Dorpsstraat als aan de achterzijde van de boerderijpercelen (afbeelding 13, links).

Afb. 13 Gezicht op Bunschoten, gezien vanuit het noorden. Atlas Coenen, 1750 (bezit Flehite, nr. 13-14-2).

¹³ Zoals uit onderzoek is gebleken (Gaasbeek & 't Gilde-Balk 1992, p.79), heeft de boerderij een eikenhouten spantenconstructie, wat erop duidt dat de boerderij in de zeventiende eeuw kan zijn gebouwd. Eikenhout was tot in de zeventiende eeuw het gebruikelijke bouw materiaal. Dit werd als gevolg van schaarste vervangen door goedkoper en zachter grenenhout.

¹⁴ De Atlas bevindt zich in Museum Flehite te Amersfoort.

De zeventiende- en achttiende-eeuwse kaarten (en de gravure) geven inzicht in het historische Bunschoten. De kaarten laten zien hoe de hoofdstructuur van burgwallen, grachten (oostzijde niet meer), hoofdweg en haven waren gelegen en dat er lange tijd sprake was van een nagenoeg ongewijzigd beeld. De gravure geeft inzicht in het straatbeeld van Bunschoten, waar boerderijen met Hollandse renaissance-gevels en veel groen het aanzien bepalen.

3.7 Bunschoten in de negentiende eeuw

Een opgave uit 1783 geeft aan dat Spakenburg destijds een groter aantal woningen telde dan Bunschoten: 87 tegenover 75. Daar waar Bunschoten in deze periode langzaam maar gestaag groeide, kende Spakenburg door de visserij een snellere ontwikkeling. Ook in de negentiende eeuw kenmerkt Bunschoten zich door een langzame groei die achterbleef bij de ontwikkeling van Spakenburg. Tot 1900 deden zich nauwelijks stedenbouwkundige ontwikkelingen van betekenis voor en bleef het huizen aantal gelijk. Pas met de economische opleving aan het eind van de negentiende eeuw kwam hier verandering in. De bemaling van de polders leidde destijds tot een hogere opbrengst uit de landbouw. Dit uit zich in het straatbeeld in de vele façades die uit deze periode dateren: oude boerderijen kregen een nieuw aanzien, om de stijging in welvaart te uiten. We komen hier nog op terug in paragraaf 4.6.

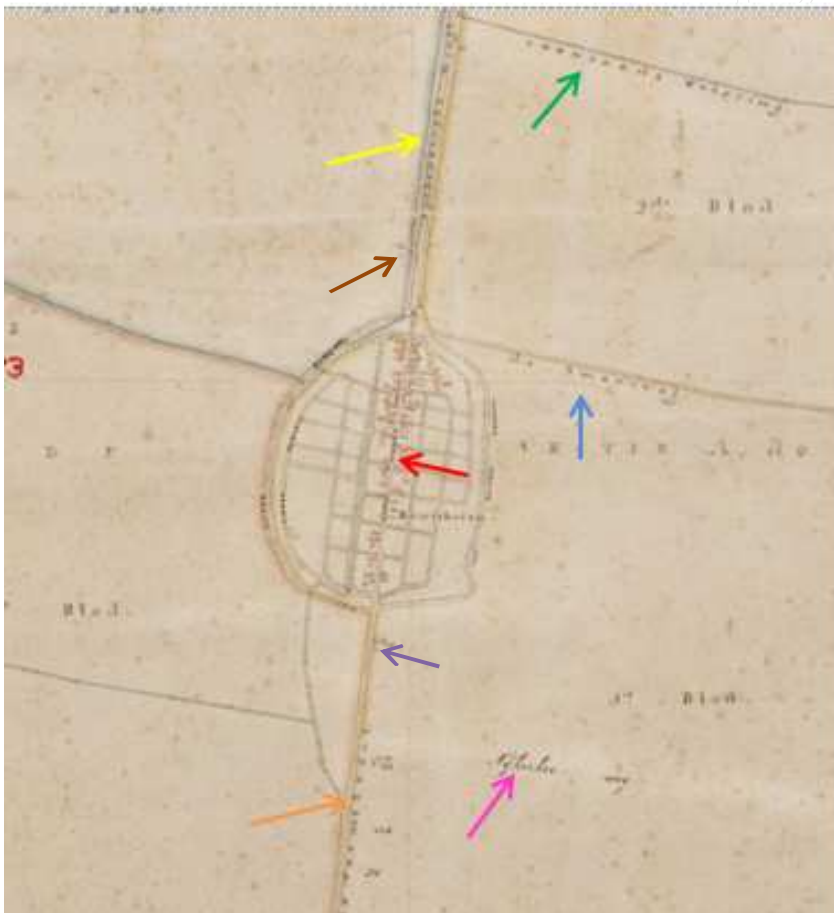
3.7.1 Kadastrale minuutkaart van 1822

De kadastrale minuutkaart van 1822 geeft een gedetailleerd en betrouwbaar beeld van de toenmalige situatie. Op de kadastrale veldminuut wordt een beeld gegeven van het totale gebied waartoe Bunschoten behoort. Hierop zien we binnen de burgwallen het karakteristieke gridpatroon en buiten de burgwallen een nagenoeg onbebouwd polderlandschap. Verschillende elementen die al eerder aanwezig waren, worden hier voor het eerst bij naam genoemd:

- Dorpsstraat Afb. 14, →
- Veenestraat Afb. 14, →
- Spakenburger gracht Afb. 14, →
- Smeerweg Afb. 14, →

Naast de reeds bestaande (en deels bij naam genoemde) infrastructurele werken, is er nog een aantal noemenswaardige aspecten. Zo is parallel aan de Smeerweg, enkele honderden meters noordwaarts een nieuwe wetering gegraven: de Coenraadswetering. Deze bevindt zich op het tracé van de huidige Zuidwenk (afbeelding 14, groene pijl).

Ten zuiden van de kern zien we op het tracé van de huidige Nijkerker weg, de naam van de straat vermeld (afbeelding 14, roze pijl). De straat zelf is echter niet weergegeven. Op de kadastrale deelkaarten is de weg niet ingevuld. Ook wijkt het handschrift van 'Nijkerker weg' af van de rest van de aanduidingen (er is zelfs gebruik gemaakt van donkerdere inkt). We hebben hier dus te maken met een latere toevoeging op de kaart van 1822. De burgwallen zijn aangeduid als 'oost buiten burgwal', 'west buiten burgwal', 'west binnen burgwal'. De oostelijke binnen burgwal wordt niet vermeld. Mogelijk is deze niet meer als zodanig beleefbaar in het landschap.

Afb. 14 Kadastrale minuutkaart, verzamelplan, 1822
(bron. www.watwa.swaar.nl).

Aan de Molenstraat ligt de korenmolen (afbeelding 14, bruine pijl). Langs de Veenestraat ligt nog steeds een aantal boerderijen. Dit zijn aanzienlijk minder exemplaren dan zichtbaar op de oudere kaarten. Slechts een drietal complexen ligt op enige afstand van de straat (op een terp). Meteen buiten de burgwallen is een boerderij pal aan de weg geplaatst. Deze wordt op de kadastrale deelkaart aangeduid als 'De Pol' (afb. 14, paarse pijl). De boerderij stond op de locatie van de in 1880 gebouwde boerderij Veenestraat 9-13. Een gevelsteen in de zuidelijke zijgevel geeft

aan dat hier voorheen 'De Pol' heeft gestaan. Een pol is een benaming voor zandheuveltje. Gezien het dekzandruggen- en koppenlandschap waarin de boerderij is gelegen, ligt het voor de hand dat de oorspronkelijke boerderij op een natuurlijke hoogte (in tegenstelling tot de terpen van de andere boerderijen), was gelegen.

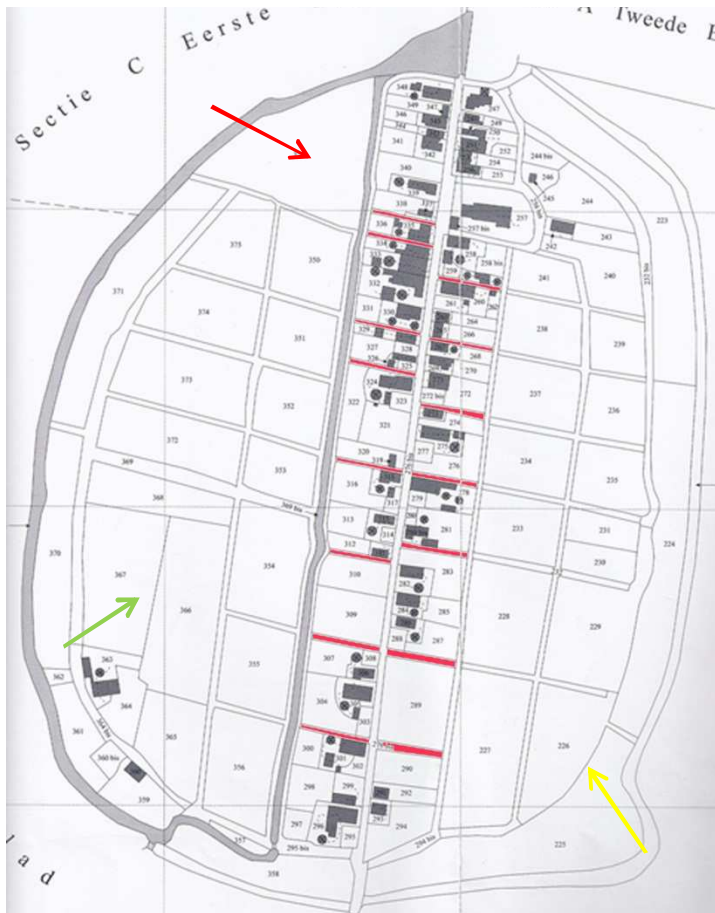
De kadastrale minuutkaart geeft een duidelijk inzicht in de bebouwing en infrastructuur van het gebied binnen de burgwallen. Op de minuutkaart van 1822 worden niet alleen de hoofdvolumes, maar ook de bijgebouwen en hooibergen weergegeven. Hierdoor krijgen we een accuraat overzicht van de situatie in het eerste kwart van de negentiende eeuw. De bebouwingsdichtheid is het hoogst langs het noordelijke deel van de Dorpsstraat. De hoofdvolumes zijn over het algemeen langwerpig, met de kopgevel naar de straat gericht. Dat er een grote hoeveelheid boerderijen was, blijkt ook uit de vele hooibergen, soms meer dan één per hoofdhuis. Behalve aan de Dorpsstraat lag aan de Burgwal een tweetal huizen, Burgwal 19-21 (achterhuis nog deels oorspronkelijk) en ter plekke van nummer 9. Aan de Poststraat lag ter hoogte van de kerk een volume (op de locatie van Poststraat 2) en waar nu nummer 6 staat.

De westelijke gracht (achter de Dorpsstraat) is hier op een soortgelijke wijze weergegeven als op de schetsmatige plattegrond uit 1743, waarbij de gracht aan de zuidzijde middels een bochtig verlopende verbinding aansluit op de rechte gracht pal achter de westzijde van het bebouwingslint. Uit de deelkaart van het gebied ten westen van de stad, blijkt dat ook aan de westzijde van de Burgwal een sloot liep.

De oostelijke gracht ontbreekt. Ook zien we hier dat het zuidelijke deel van de binnenste oostelijke burgwal is verdwenen en is opgenomen in de weilanden aldaar (afbeelding 15, gele pijl): het walletje dat vanaf de Dorpsstraat in oostelijke richting loopt, stopt enkele meters voor de perceelgrens van het weiland. Langs de zuidgrens is de wal wel nog aanwezig.

In de westelijke weide zijn de wallen in de zuidwestelijke hoek verdwenen (afbeelding 15, groene pijl). De kavels verschillen hier in opzet en omvang van de overige percelen en worden niet door middel van wallen van elkaar gescheiden. Mogelijk heeft dit in oorsprong te maken met exploitatie vanuit de aan de Burgwal gelegen boerderij. In de 'Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels' (OAT), waarin het eigendom van elk apart terrein op de minuutkaart wordt vermeld, blijkt dat die niet bij de boerderij horen. Dit kan echter ook het gevolg zijn van een latere verkoop of splitsing.

Ook de noordelijke punt van de westelijke weide is niet verder onderverdeeld (afbeelding 15, rode pijl). De binnen-burgwal heeft oorspronkelijk over dit perceel doorgelopen om aan te sluiten op De Steiger. Hoewel dit deel van de wal dus al in 1822 is verdwenen, is de ligging tot de dag van vandaag aan het kleurverschil in het maaiveld zichtbaar.

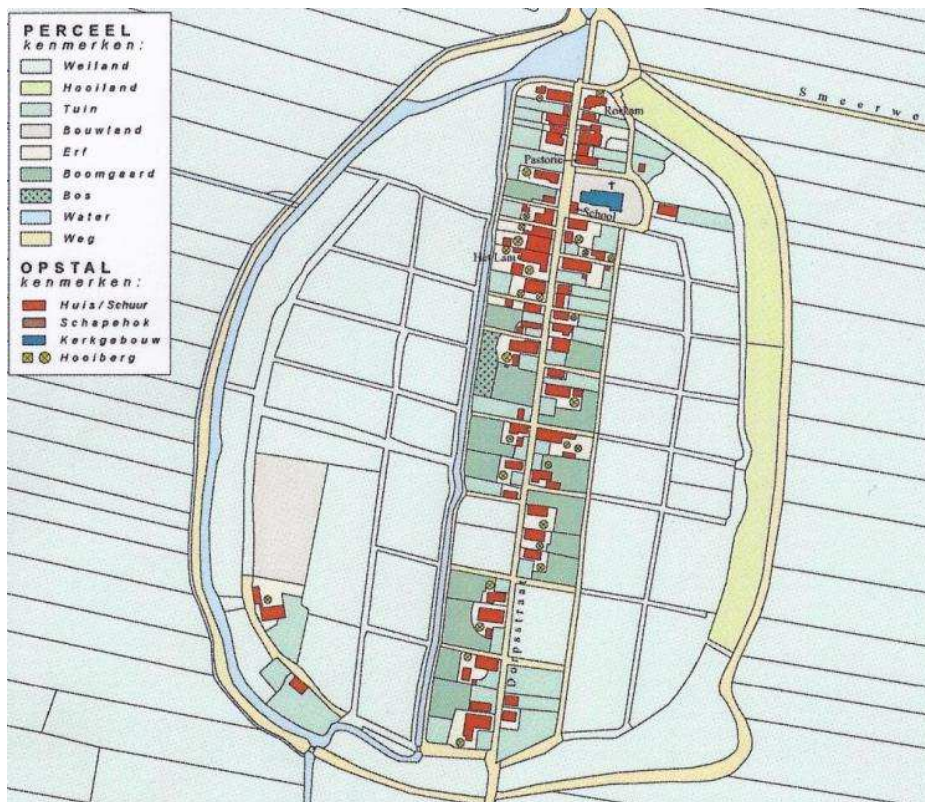
Afb. 15 Kadastrale minuutkaart, 1822. De rode streepjes geven de straatjes weer die de Dorpsstraat met de stadswelden verbinden. De zwarte cirkels op de boerenerven zijn de hooibergen.

Afb. 16 Kadastrale minuutkaart, 1822. Deelkaart voor het gebied ten westen van de kern. Langs de 'Buiten Burgwal' loopt nog een gracht (blauwe pijl)

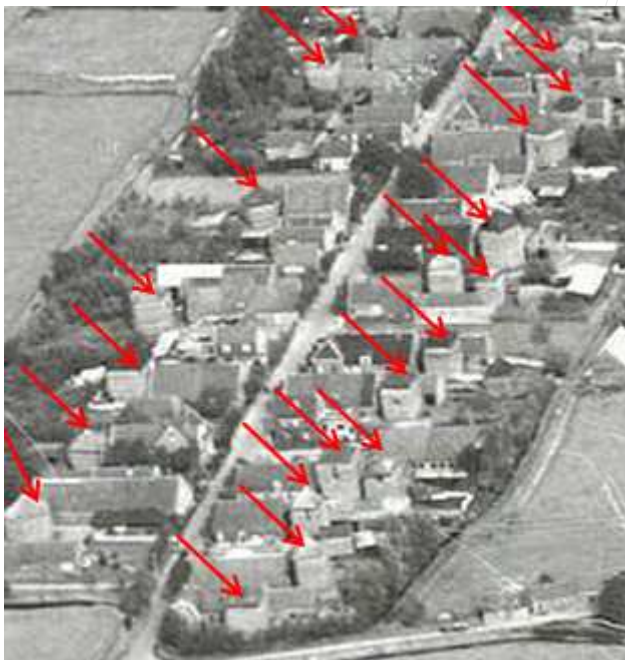
De kadastrale minuutkaart laat tot slot goed zien hoe het dorpslint middels een aantal zijstraatjes in verbinding stond met de stadswelden: zeven straatjes aan de oostzijde; acht aan de westzijde (afbeelding 15, rode lijnen).

Op basis van bovengenoemde 'Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels' kan dus de functie van ieder kavel worden achterhaald.

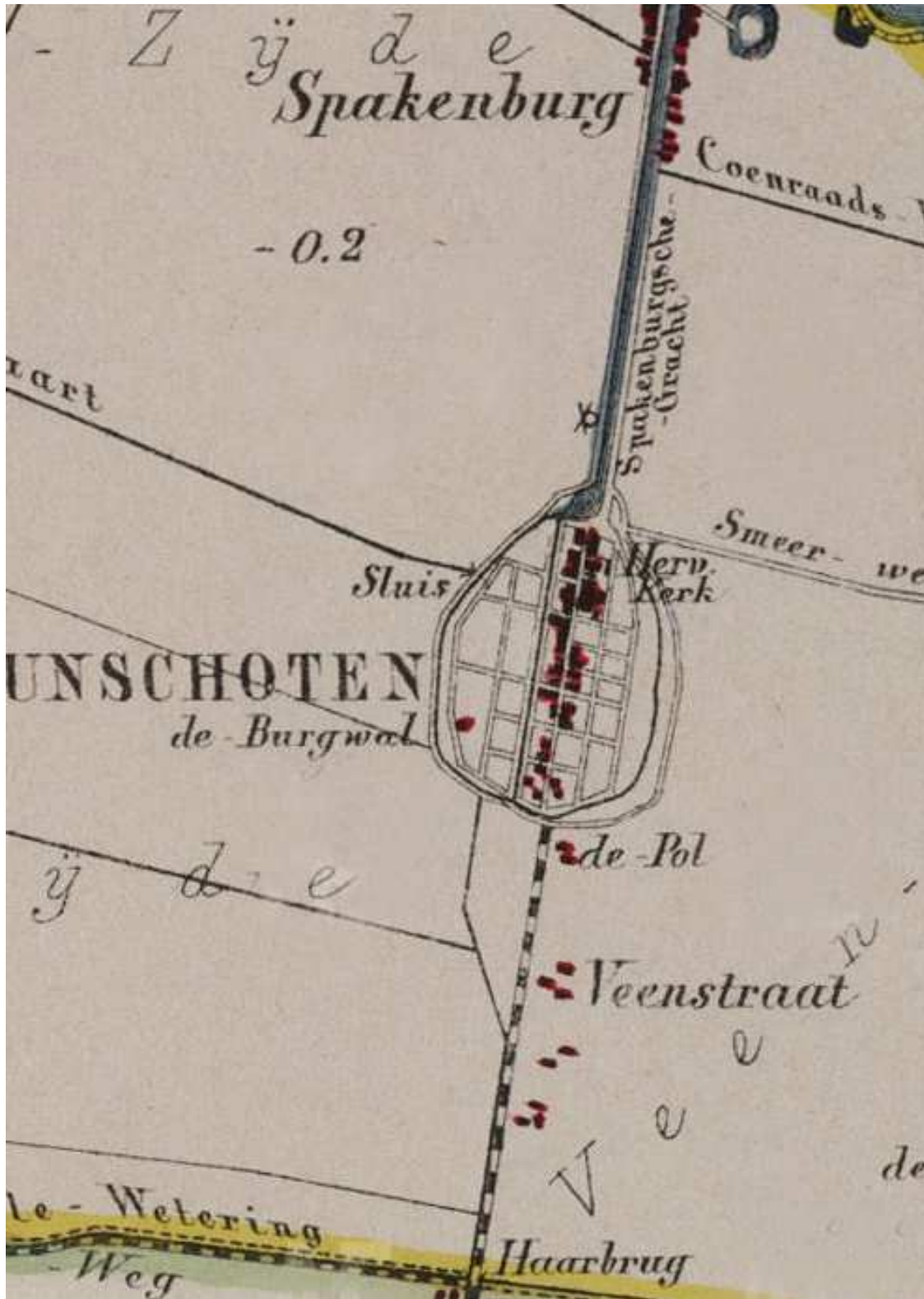
Afb. 17 Kadastrale minuutkaart van Bunschoten met daarin aangegeven hoe elke kavel werd gebruikt (bron: Stichting kadastrale atlas provincie Utrecht/Werkgroep kadastrale atlas Bunschoten, 2005).

Hieruit blijkt dat zowel de percelen buiten als binnen de burgwallen nagenoeg allemaal in gebruik waren als weiland. Alleen tussen de oostelijke binnen- en buitenburgwal lagen enkele percelen hooiland en bij de boerderij aan de Burgwal lag één kavel bouwland (akkerland). Verder zien we dat achter iedere woning of een tuin lag, of een boomgaard. Één perceel was zelfs in gebruik als bos. Het zal hier vermoedelijk om een hakhoutbosje of geriefbos zijn gegaan. Uitgaande van deze invulling, en dan met name het gebruik van de kavels als bos of boomgaard, had het dorpslint van buitenaf gezien een gesloten karakteristiek, waarbij de bebouwing voor een aanzienlijk deel verscholen lag achter begroeiing.

Afb. 18 Luchtfoto van Bunschoten, circa 1935. Achter de bebouwing zien we nagenoeg overal dichte begroeiing. Ook valt het grote aantal hooibergen op (detail links, rode pijlen). Bron: Utrechts Archief, 92243.

Een luchtfoto uit circa 1935 laat een beeld zien dat aansluit op de op de minuutkaart weergegeven situatie. De ovale contour van de oorspronkelijke vesting loopt op ooghoogte vrijwel onverstoord over in het polderlandschap. Een klein aantal percelen binnen de stadsweiden is (deels) omzoomd met bomen. Van buitenaf bezien zag men dan ook niet de vorm van de geplande stadsuitbreiding, maar van het agrarisch lint. Op deze foto zien we dat er niet alleen boomgaarden en bosjes zijn, maar dat er ook sprake lijkt te zijn van windvangen. Gezien de ligging in het open polderlandschap is de aanwezigheid van dergelijke windvangen voor de hand liggend.

Kaart van Bunschoten uit de Gemeente-Atlas van Jacob Kuyper (1868-1870).

De foto uit 1935 toont tevens hoe het straatbeeld met al zijn hooibergen, zoals is weergegeven op de minuutkaart eruit heeft gezien (in 1925 aanzienlijk meer hooibergen dan in 1822).

Ontwikkelingen in de negentiende eeuw — Gedurende de rest van de negentiende eeuw zijn er geen grote ontwikkelingen in Bunschoten. Kaartmateriaal uit circa 1900 laat een ongewijzigd beeld zien. Dit neemt echter niet weg dat er niets gebeurt. Zoals zichtbaar in het straatbeeld wordt er, met name in het laatste kwart een aantal nieuwe complexen opgetrokken of worden reeds bestaande volumes verbouwd. Deels uit zich dit in concrete jaartallen die op de ankers aan de gevel prijken.

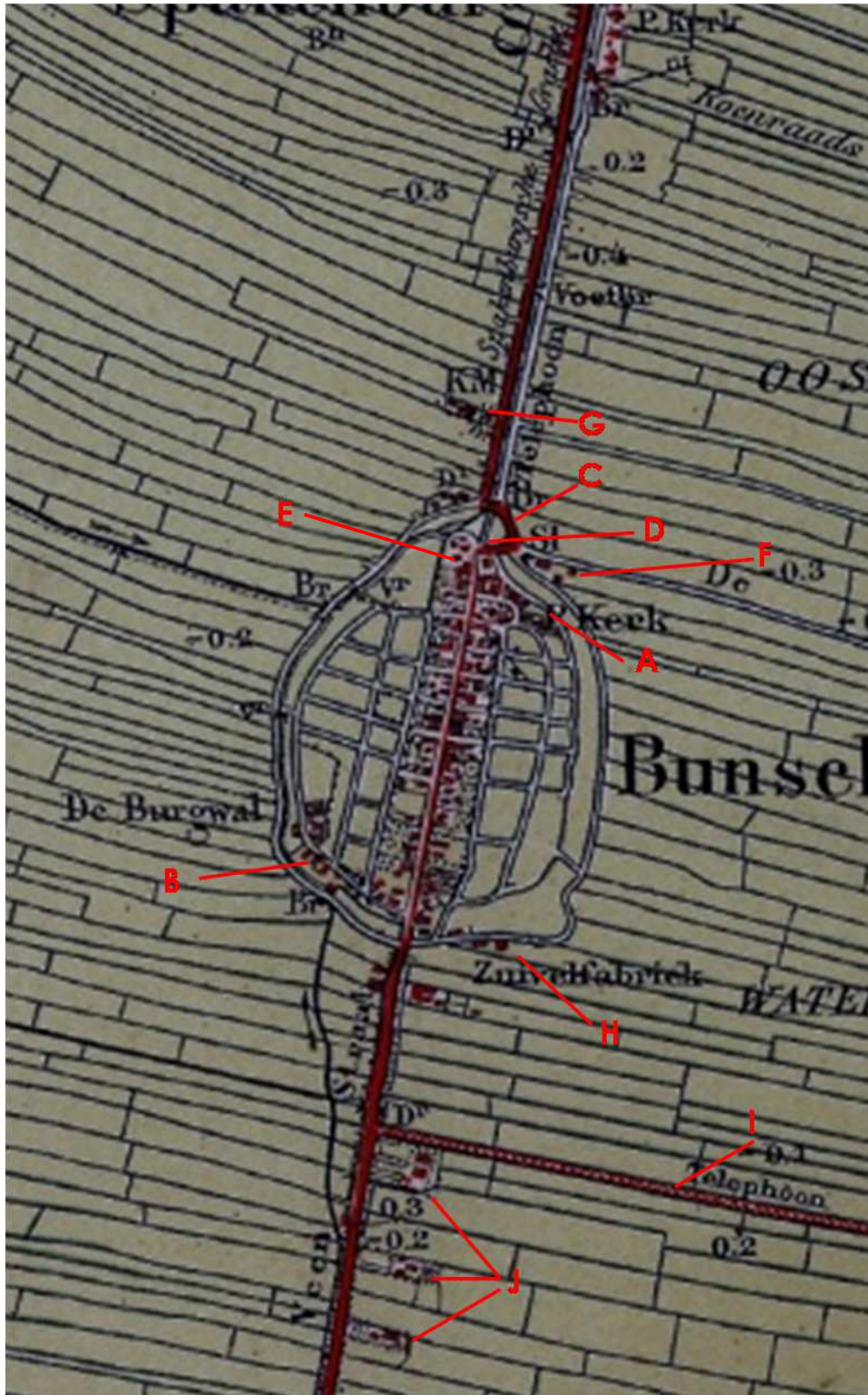
De kadastrale minuutkaart laat een nagenoeg identiek beeld zien als de zeventiende- en achttiende-eeuwse kaarten. In tegenstelling tot de oudere kaarten geeft de minuutkaart inzicht in de indeling van de stadswelden. De 'Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels' geven inzicht in het gebruik van de verschillende percelen en volumes en tonen aan dat er sprake was van een naar binnen gekeerd lintdorp met begroeiing (moestuinen, boomgaarden, bosjes) op de achtererven. De waterhuishouding, bestaande uit de grachten en haven in de westelijke stadswelde, blijven in de negentiende eeuw ongewijzigd. Ruim honderd jaar later is dit beeld in hoofdlijnen hetzelfde (zoals blijkt uit de luchtfoto's).

Ontwikkelingen in de negentiende eeuw bestonden met name in de nieuw- en verbouw van individuele boerderijen binnen de oude kern.

3.8 Bunschoten in de eerste helft van de twintigste eeuw

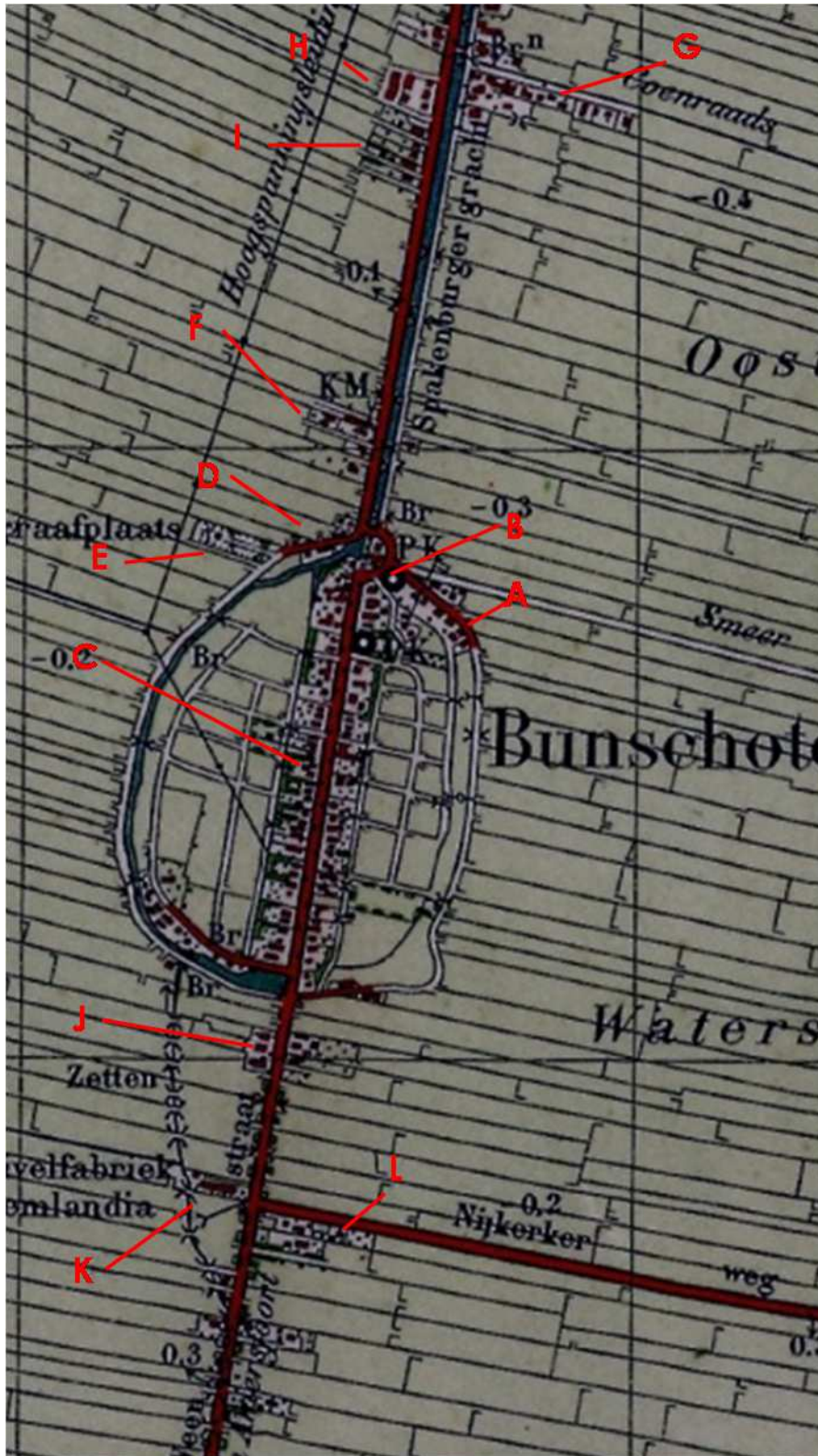
In de loop van de twintigste eeuw ontwikkelt Bunschoten zich geleidelijk, zowel buiten als binnen de burgwallen. Deze ontwikkelingen zijn kleinschalig van opzet. Met name ten noorden van de kern, aan weerszijden van de Spakenburger gracht worden nieuwe straten aangelegd. Het overgrote deel van de bebouwing gaat om individuele panden met elk een eigen verschijningsvorm. Daarnaast worden enkele twee-onder-een-kapwoningen en korte strokenbouw gerealiseerd.

Aan de hand van enkele (militair) topografische kaarten kunnen we de ontwikkelingen vrij nauwgezet inzichtelijk maken. In onderstaande paragraaf wordt telkens een plattegrond weergegeven en aangeduid welke veranderingen op deze kaart zichtbaar zijn. Waar mogelijk wordt dit aangevuld met overig historisch beeldmateriaal.

Afb. 19 Topografisch militaire kaart, 1910 (bron: www.watwaswaar.nl).

Ontwikkelingen en karakteristieke aspecten topografische kaart 1910	
	Algemeen: de stedenbouwkundige structuur van het gebied tussen de burgwallen is ongewijzigd ten opzichte van 1822.
A.	Bouwontwikkeling langs de Oosterstraat, de voormalige oostelijke burgwal. Deze is grotendeels nog aanwezig.
B.	Bouwontwikkelingen langs de Burgwal. Een gedeelte van de oorspronkelijke huizen is nog aanwezig.
C.	Hoofdroute naar Spakenburg loopt via Dorpsstraat, Kostverloren (bocht rond voormalige haven), Molenstraat.
D.	Nederlands Hervormde Kerk (Dolerende) in 1891 gebouwd aan Kolkplein: niet op plattegrond weergegeven.
E.	Christelijke Gereformeerde Kerk trekt in 1910 een nieuwe kerk op achter de bebouwing aan de Dorpsstraat (nummer 20 en 26). De kerk is recent afgebroken.
F.	Enige nieuwe woningen tussen Smeeweg en buitenste burgwal. Deze volumes zijn verdwenen.
G.	Korenmolen De Hoop, her opgetrokken in 1899. Bij de realisatie werd gebruik gemaakt van een achtkant dat uit Wormer (Noord-Holland) afkomstig was. De molen is afgebroken.
H.	Melkfabriek De Kleine Pol, opgericht in het begin van de eeuw. De ten zuiden daarvan gelegen boerderij aan de Veenestraat is eveneens De Pol genaamd. De fabriek is niet meer aanwezig.
I.	Aan het eind van de negentiende eeuw is de Nijkerkerweg aangelegd.
J.	Enkele terpboerderijen aan de Veenestraat. Veenestraat 65 is de meest zuidelijke van deze complexen. De boerderij meteen ten zuiden van de Nijkerkerweg, is het huidige Engelandvaarders 2 (zijgevels tonen dat het hier om een ouder volume gaat). Deze boerderijen geven inzicht in het oorspronkelijke beeld van terpboerderijen in de polder, gelegen op aanzienlijke afstand van de hoofdweg.

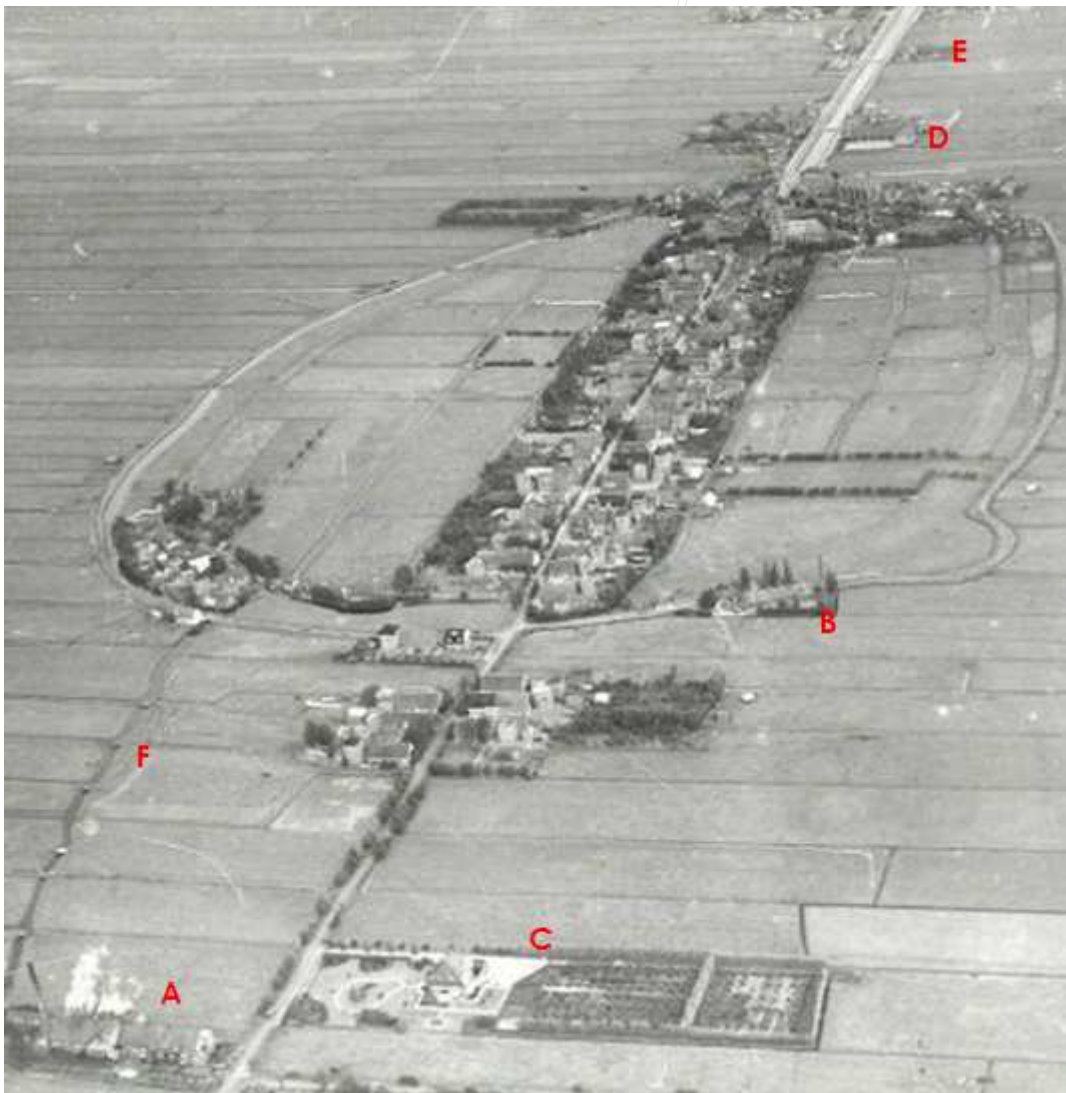

Afb. 20 Topografisch militaire kaart, 1931 (bron: www.watwasuwar.nl).

Ontwikkelingen en karakteristieke aspecten topografische kaart 1931	
	Algemeen: de stedenbouwkundige structuur van het gebied binnen de burgwallen is op stedenbouwkundig niveau nauwelijks gewijzigd ten opzichte van 1910.
A.	Uitbreiding bouwontwikkeling aan de Oosterstraat, waaronder twee achter elkaar gelegen bouwstroken. De zuidelijke strook is nu alleen via een pad vanaf de Oosterstraat bereikbaar maar lag oorspronkelijk aan de oostelijke binnen burgwal. Deze bebouwing is nog aanwezig.
B.	Bouw gereformeerde kerk (Zuiderkerk) aan Kostverloren in 1912.
C.	Bouw nieuw raadshuis in 1913: Dorpsstraat 92.
D.	Enige nieuwe bebouwing langs de Stadspui. Deze volumes zijn afgebroken.
E.	Begraafplaats aangelegd aan de Stadsgracht, ten westen van de burgwal.
F.	Enige nieuwe bebouwing nabij molen De Hoop. De huidige bebouwing is voor een groot deel terug te voeren tot de vooroorlogse situatie.
G.	Langs de Coenraadswetering wordt een straat aangelegd. Hieraan wordt, vanaf de Spakenburger gracht in oostelijke richting gebouwd: ontwikkeling die aansluit op de bebouwing van Spakenburg. De bebouwing langs de Zuidwenk is nog wel deels aanwezig, maar over het algemeen aanzienlijk gewijzigd.
H.	Nieuw kleinschalig stedenbouwkundig ensemble, bestaande uit strokenbouw en twee-onder-een-kapbebouwing aan de Molenstraat 68-77 en Polstraat 7-27 en 10-28. Alle zijn bereikbaar via de Molenstraat: ontwikkeling die aansluit op de bebouwing van Spakenburg. Deze complexen zijn nog aanwezig en kenmerkend voor de oorspronkelijke opzet.
I.	Aanleg enkele korte straten vanaf de Molenstraat in westelijke richting. Alleen De Huijgenlaan is vandaag de dag nog aanwezig.
J.	Enkele nieuwe boerderijen nabij boerderij De Pol (Veenestraat 11). Deze boerderijen dragen tot de dag van vandaag in hoge mate bij aan de belevingswaarde.
K.	Zuivelfabriek Eemlandia, gebouwd in 1918. De fabriek werd opgericht door de Bunschoter Coöperatieve Verkoopvereniging van Melk en Zuivelproducten Eemlandia uit onvrede over de winstdeling van de melkfabriek De Kleine Pol. Gebouwd door architect S. Hoekstra. De fabriek brandde in 1928 deels af en werd heropgebouwd en uitgebreid. De Kleine Pol werd uiteindelijk door de fabriek overgenomen en als opslag gebruikt. De fabriek is nog wel aanwezig, maar wacht op een nieuwe bestemming.
L.	Bouw enkele nieuwe panden aan de Nijkerkerweg, waaronder nummer 30-32 (ca. 1920).

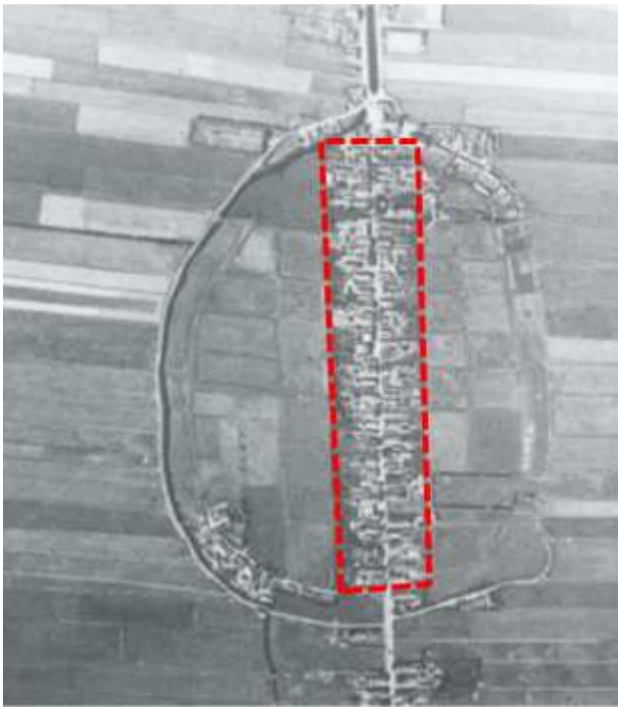

Afb. 21 Luchtfoto in vogelvlucht van Bunschoten, circa 1925 (Utrechts Archief, 92244).

Afb. 22 Luchtfoto in vogelvlucht van Bunschoten, circa 1935 (Utrechts Archief, 92243).
Verduidelijking letters A–F volgt op volgende bladzijde.

Afbeeldingen 21 en 22 zijn luchtfoto's die beide rond 1930 zijn genomen: afbeelding 19 kort vóór 1930, afbeelding 20 kort na. Beide foto's geven een soortgelijk beeld. De voormalige stadsweiden lopen vloeiend over in het open polderlandschap. Er zijn nergens bomenrijen aanwezig. De rechtlijnige structuur van het dorpslint wordt aan zowel de oost- als westzijde sterk begrensd. Hierdoor is er een duidelijke overgang van de percelen met bebouwing naar de weilanden.

Afb. 23 Luchtfoto van Bunschoten, circa 1930. De percelen liggend aan de Dorpsstraat volgen aan de achterzijden een duidelijk rechte begrenzing. (bron: Notitie Stadsweiden 2011).

Deze rechte begrenzing wordt versterkt door de op de percelen aanwezige begroeiing, die overal tot aan de achtergrens van de kavels loopt. Deze begroeiing heeft grotendeels een functioneel karakter: boomgaard, geriefhout en moestuin. De groene begrenzing zal ook een rol hebben gespeeld bij het breken van de wind die over de open polders waaide.

Een oude foto (datering onbekend) laat zien hoe dit eruit zag. We zien een aantal mannen aan en op de gracht die parallel aan de Dorpsstraat loopt. De gehele oostelijke oever is voorzien van een hoge begroeiing.

*Afb. 24 Historische foto van de rechte gracht ten westen van de Dorpsstraat.
Datering onbekend (bron: Notitie Stadsweiden 2011).*

In de stadswelden is de structuur van ietwat hoger gelegen wallen duidelijk zichtbaar. Een drietal kavels is met bomen omzoomd. Verder loopt vanaf Burgwal 19-20 een rij bomen in noordelijke richting.

De Veenestraat is voor een groot deel voorzien van laanbeplanting aan weerszijden van de weg. Ook in de Dorpsstraat lijken vlak vóór de gevels bomen te zijn gepoot, soortgelijk als op de prent uit 1750 zichtbaar is. Binnen de burgwallen is verder langs de Burgwal sprake van bomen. Ook zien we een duidelijke grens voor de stedenbouw in het noordoosten, waar, ter plekke van de huidige Schoolstraat een rij bomen is geplant.

Op de luchtfoto van circa 1935 is een aantal opvallende (reeds genoemde) en nieuwe complexen zichtbaar:

A. Zuivelfabriek Eemlandia: 1918 en uitbreiding 1928 en 1938.

<p>B.</p>	<p>Zuivelfabriek De Kleine Pol (op dat moment in gebruik als opslag voor Eemlandia). De fabriek bestaat niet meer.</p>
<p>C.</p>	<p>Veenestraat 31-33. Een villa in traditionalistische stijl (onder andere invloed Engelse landhuisstijl) naar ontwerp van architect R. de Jong uit Hilversum in opdracht voor koopman W. Heuveling. Gebouwd in 1933. De villa is geplaatst in een tuin in 'gemengde stijl'. Een gemengde tuin is geënt op de Engelse landschapstuin, maar is aangepast op het formaat van de Nederlandse villa. Dergelijke tuinen, waarbij de landschappelijke schilderachtigheid werd gecombineerd met een meer formeel karakter meteen rondom het huis, werden op grote schaal door het hele land aangelegd. Het oostelijke deel van de tuin was in gebruik als boomgaard. De boomgaard is na de Tweede Wereldoorlog vanwege de aanleg van nieuwe woonwijken, verdwenen.</p>
	
<p>D.</p>	<p>Van Amerongschool, gebouwd in 1930 naar een ontwerp van architect T. Sikma uit Amersfoort. School met karakteristieke vlinderplattegrond (met ongelijkmatige vleugels). De school werd in 1939 aan de oostzijde uitgebreid. De school is nog aanwezig en heeft nog de oorspronkelijke functie.</p>
	
<p><i>Bouwtekening van Van Amerongschool, 1929 (coll. Gem. Bunschoten).</i></p>	
<p>E.</p>	<p>Nieuwe ontwikkeling rond Prins Bernhardstraat, kort na 1930. Deze is tot de dag van vandaag behouden.</p>
<p>F.</p>	<p>De wetering die vanaf de westelijke stadsgracht, kort langs Eemlandia richting de Veenestraat loopt. Deze wetering is vanwege de aanleg van nieuwe wijken, gedempt. Het tracé is niet meer herkenbaar.</p>

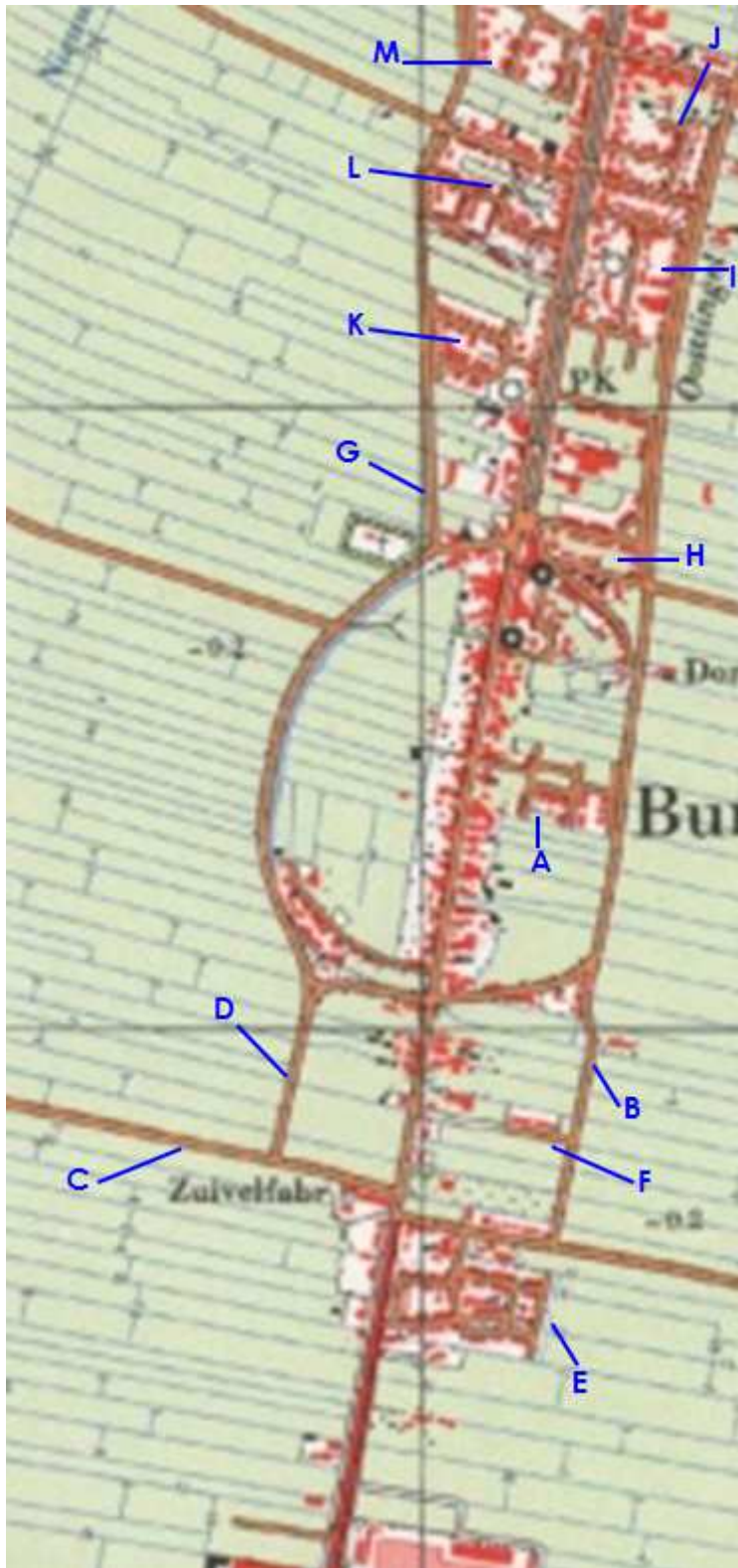
3.9 Bunschoten in de tweede helft van de twintigste eeuw

In de tweede helft van de twintigste eeuw verandert Bunschoten, zowel binnen als buiten de burgwallen ingrijpend. Ook in deze paragraaf worden deze ontwikkeling aan de hand van historische plattegronden, aangevuld met overig beeldmateriaal inzichtelijk gemaakt.

Afb. 25 Topografische kaart, 1952 (bron: www.watwaswaar.nl).

Ontwikkelingen en karakteristieke aspecten topografische kaart 1952	
	<p>Algemeen: de stedenbouwkundige structuur van het gebied binnen de burgwallen is op stedenbouwkundig niveau nauwelijks gewijzigd ten opzichte van 1931. De burgwallen en het rasterpatroon zijn nog aanwezig en er is geen sprake van verdere bouwontwikkelingen (met uitzonderingen van particuliere bouw of verbouw).</p>
A.	<p>De haven van Bunschoten wordt als werkverschaffingsproject in 1932 gedempt. Na de demping wordt de verbinding vanaf de Dorpsstraat in noordelijke richting verlegd: niet langer in een bocht via Kostverloren naar de Molenstraat, maar in een rechte lijn vanaf de Dorpsstraat naar de Molenstraat: het huidige tracé.</p>
B.	<p>De burgwallen worden verkeerswegen: westelijk de Stadsgracht en oostelijk de Rengersweg. Voor het aanleggen van de Rengersweg wordt het tracé van de buitenste burgwal ietwat gewijzigd en aan de zuidzijde rechtgetrokken (niet volledig). In noordelijke richting loopt deze weg door als de Prinses Irenestraat (kruist met de Smeerweg), destijds Oostelijke Singel genoemd. Deze nieuwe weg werd omzoomd met bomen. Tracé en bomenrijen zijn grotendeels nog aanwezig</p>
	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="margin-left: 20px;"> <p><i>Afb. 26 Foto uit circa 1950. De nieuwe weg ter plekke van de oostelijke buiten burgwal is aangelegd en met bomen omzoomd. Het rasterpatroon van de stadswelden is nog aanwezig, evenals de begroeiing aan de achterzijde van de erven.</i></p> </div> </div>
C.	<p>Met het rechte trekken van het tracé van de burgwal en de aanleg daarop van de Rengersweg wordt ook de karakteristieke uitstulping aan de zuidoostzijde verwijderd. De nieuwe route sluit ter hoogte van de Kleine Pol aan op de historische burgwal (westelijk deel van de huidige straat De Kleine Pol, voorheen Adriaen van Ostadestraat genaamd).</p>
D.	<p>Uitbreiding van de bebouwing langs de Huijgenlaan en Boompjes, daterend uit de jaren dertig. De huidige bebouwing dateert grotendeels uit deze periode.</p>
E.	<p>Uitbreiding van de bebouwing langs de Prins Bernhardstraat, Prinses Julianastraat en Koningin Emmastraat, daterend uit de jaren dertig. De huidige bebouwing dateert grotendeels uit deze periode.</p>

Afb. 27 Topografische kaart, 1962 (bron: www.watwaswaar.nl).

Ontwikkelingen en karakteristieke aspecten topografische kaart 1962	
	<p>Algemeen: de stedenbouwkundige structuur van het gebied binnen de burgwallen is op stedenbouwkundig niveau aanzienlijk gewijzigd. Binnen de voormalige burgwallen is de eeuwenoude rasterstructuur verdwenen in het kader van de ruilverkaveling. Buiten Bunschoten worden in snel tempo, aan weerszijden van het eeuwenoude lint, kleinschalige nieuwe wijken opgetrokken. Ieder van deze wijkjes kenmerkt zich door een eigen architectuur. De gemene deler is kleinschaligheid en traditionalistische vormgeving. Ten behoeve van de ontsluiting worden nieuwe wegen aangelegd.</p>
A.	In de oostelijke stadswide wordt een kleine woonwijk opgericht. Het betreft de Vondelstraat met centraal groen plein en de aangrenzende zuidelijke delen van de Bilderdijkstraat, Da Costastraat en Nicolaas Beetsstraat. Dit is de enige uitbreidingswijk in de jaren vijftig binnen de grenzen van de oude stad.
B.	Aanleg van de Verlengde Oostsingel vanaf De Kleine Pol (voorheen Adriaen van Ostadestraat) tot aan de Nijkerkerweg. Dit vormt de oostelijke grens van de (huidige) bebouwde kom.
C.	Aanleg van de Sint Nicolaasweg ter plaatse van de voormalige wetering met gelijke naam. De wetering is niet meer herkenbaar.
D.	Aanleg van de Cornelis Houtmanstraat tussen Stadsgracht (westelijke buiten burgwal) en Sint Nicolaasweg. Hierbij werd het tracé van de voormalige buitenburgwal in de zuidwestelijke hoek aangepast. De wetering die vanaf de stadsgracht langs Eemlandia richting de Veenestraat liep, is gedempt.
E.	Ontwikkeling woonwijk in zuidoostelijke hoek (ten oosten van Veenestraat en zuiden van Nijkerkerweg), inclusief bebouwing aan Nijkerkerweg.
F.	Aanleg van de Jan Steenstraat en bouw twee woonblokken.
G.	Langs het tracé Witte de Withstraat-Berkenstraat-Gerbrandysingel is als westelijke begrenzing van de bebouwde kom een singel met wetering aangelegd. Deze weg liep oorspronkelijk door tot aan de Stadsgracht-Stadspui.
H.	Ontwikkeling woonwijkje aan de Kolkweg (oorspronkelijk tracé Smeeweg) en Kolkkamp. Oorspronkelijk hoorde Prinses Irenestraat ook bij deze wijk en liep diagonaal een weg vanaf Kolkkamp naar de Prinses Irenestraat. Deze is met

	het aanleggen van de Bickersweg als nieuwe hoofdroute doorsneden en verdwenen.
I.	Ontwikkeling van een nieuw wijkje tussen Prinses Julianastraat en Prinses Marijkestraat, inclusief enkele bijzondere openbare gebouwen (onder andere school en kerk).
J.	Ontwikkeling aan de Prinses Beatrixstraat, Prins Willem Alexanderstraat en Prinses Irenestraat.
K.	Ontwikkeling woonwijk ten westen van de Molenstraat: Piet Heinstraat, Admiraalstraat, Trompstraat, De Ruyterstraat, Witte de Withstraat, inclusief nieuw kerkgebouw aan de Molenstraat.
L.	Ontwikkeling woonwijk ten zuiden van de Huijgenlaan: Populierenstraat, Esdoornstraat, Wilgenstraat, Lindenstraat, Berkenstraat. Het overgrote deel van deze wijk is recent gesloopt en opnieuw opgetrokken in dezelfde stedenbouwkundige opzet.
M.	Ontwikkeling woonwijk ten zuiden van Talmastraat: Colijnstraat, Willem Dreesstraat, Gerbrandysingel, Talmastraat en verlenging Polstraat.

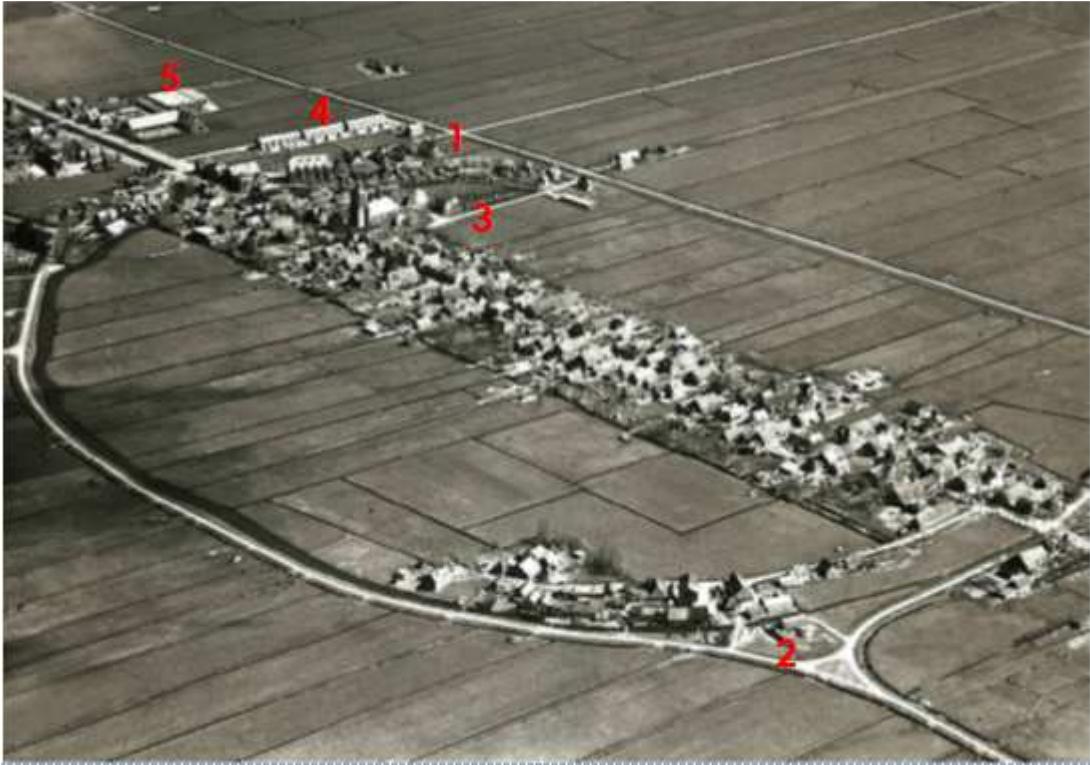
Op een luchtfoto uit circa 1955 zien we Bunschoten kort na de ruilverkaveling. De karakteristieke opzet van de stadsweiden is verdwenen. Verder zien we de rechtgetrokken oostelijke buiten burgwal (Rengersweg), die via de Prinses Irenestraat naar het noorden toe is doorgetrokken (afbeelding 28, 1).

In de rechter benedenhoek zien we hoe het tracé van de Stadsgracht is gewijzigd om aan te sluiten op de nieuwe Cornelis Houtmanstraat (afbeelding 28, 2).

De stadsweiden zijn op deze luchtfoto nog niet bebouwd. Wel kunnen we zien dat de voormalige strook bomen in de oostelijke stadsweide plaats heeft gemaakt voor een straat: de Schoolstraat (afbeelding 28, 3).

De enige nieuwe bouwontwikkeling die hier zichtbaar is een drietal woonblokken aan de huidige Kolkkamp (afbeelding 28, 4).

Verder zien we meteen ten noorden van de Van Amerongenschool een groot complex (afbeelding 28, 5). Dit volume staat ter plekke van de huidige gemeentewerken. Gezien de dakconstructie (sheddaken) en de aanwezigheid van een kleine schoorsteen, betreft het hier een fabriek.

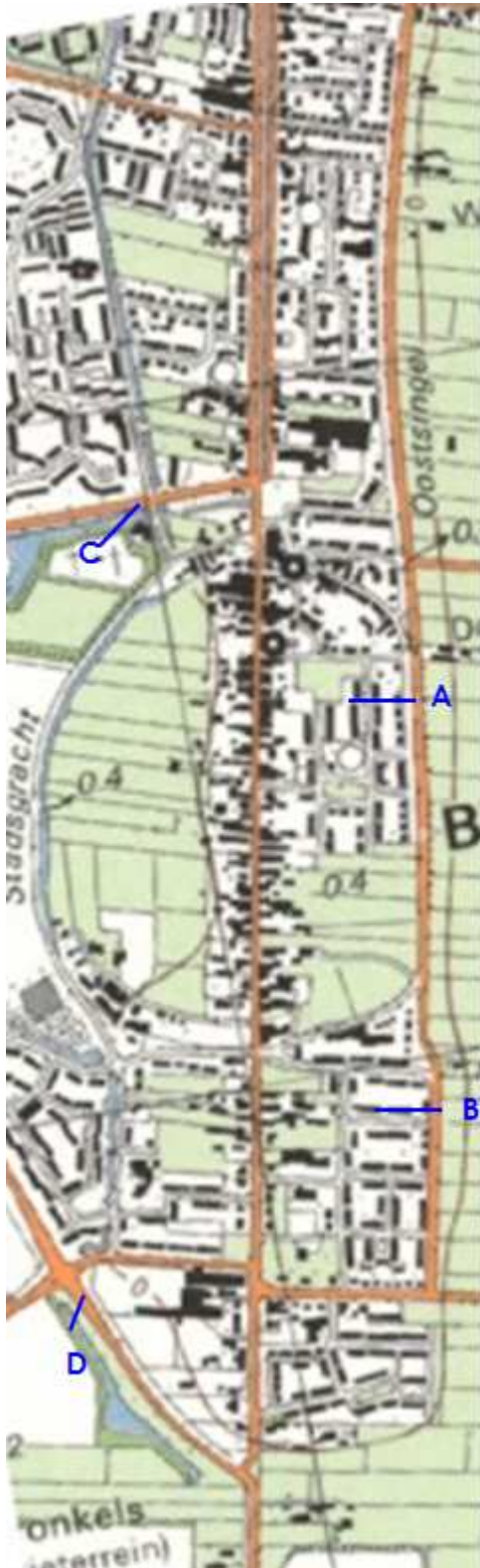
Afb. 28 Luchtfoto uit circa 1955. De opzet van de stadsweiden is gewijzigd. Er is echter nog geen sprake van bebouwing (bron: Notitie Stadsweiden 2011).

Zoals reeds vermeld was de overgang tussen kavels aan het dorpslint en de stadsweiden oorspronkelijk duidelijk zichtbaar. Er was sprake van een scherpe begrenzing. Op de luchtfoto die kort na de ruilverkaveling is genomen, zien we dat deze begrenzing al begint te vertroebelen. De gracht ten westen van de Dorpsstraat is nog wel aanwezig, maar op diverse plaatsen zijn activiteiten verplaatst naar de weiden. Deze vervaging van de harde begrenzing wordt verder versterkt doordat op een groot aantal plaatsen de erfbeplanting is verdwenen.

Afb. 29 Topografische kaart, 1973 (bron: www.watwaswaar.nl); luchtfoto, 1971 (bron: www.historische-luchtfoto.flevoland.nl).

Ontwikkelingen en karakteristieke aspecten topografische kaart 1973	
	Algemeen: het tempo waarmee in de jaren vijftig werd gebouwd, vertraagt weer enigszins. Zowel binnen als buiten de oude stadswallen worden enkele nieuwe, kleinschalige wijkjes opgericht.
A.	Ten noorden van de Vondelstraat worden de Nicolaas Beetsstraat en de Da Costastraat tot aan de Schoolstraat doorgetrokken en het tussenliggende bouwblok bebouwd. Tevens wordt aan de Da Costastraat, nabij de Vondelstraat een nieuwe kerk opgericht.
B.	Aanleg van de Paulus Potterstraat en bebouwing van het bouwblok tussen Paulus Potterstraat en De Kleine Pol (voorheen Adriaen van Ostadestraat).
C.	Aanleg van de 'schildersbuurt': zuidelijke deel Rembrandt van Rijnstraat, Johan Vermeerstraat, Floris van Dijkstraat, zuidzijde Jan Steenstraat, Verlengde Oostsingel.
D.	Aanleg kleinschalige woonwijk ten westen van de Veenestraat: Sint Nicolaasweg, Willem Barentszstraat, Johan Pietersz. Coenstraat, inclusief nieuwe school aan de Cornelis Houtmanstraat.
E.	Aanleg/uitbreiding woonwijk tussen Prinses Marijkestraat en Prins Johan Frisostraat.

Afb. 30 Topografische kaart, 1982
(bron: www.watwaswaar.nl);
luchtfoto, 1981 (bron:
[www.historische-
luchtfoto.flevoland.nl](http://www.historische-luchtfoto.flevoland.nl)).

Ontwikkelingen en karakteristieke aspecten topografische kaart 1982	
	Algemeen: slechts een klein aantal nieuwbouwprojecten vindt plaats binnen het bestemmingsplangebied. De concentratie voor nieuwbouwontwikkeling heeft zich in de jaren zeventig verlegd naar het gebied ten westen van Bunschoten en zijn dorpslint.
A.	De enige uitbreiding binnen de stadswelden vindt plaats noordelijke richting langs de Da Costastraat, Bilderdijkstraat.
B.	De enige aanleg binnen het bestemmingsplangebied, buiten de burgwallen is het woonwijkje tussen Paulus Potterstraat en Jan Steenstraat.
C.	Aanleg van het westelijke tracé van de Bickersweg (tot aan de Molenstraat).
D.	Aanleg van de Westsingel ten behoeve van de ontsluiting van de nieuwe wijken ten westen van Bunschoten. De Sint Nicolaasweg sluit aan op deze singel.

3.10 Ontwikkelingen in de laatste kwart eeuw

De ontwikkelingen die de laatste decennia binnen het bestemmingsplangebied hebben plaatsgevonden betreffen met name inbreidingsplannen en vernieuwing van bestaande bebouwing. Alleen in het zuidwesten is, ten westen van de Veenestraat (ten zuiden van de Sint Nicolaasweg) sprake van een uitbreiding van aanzienlijke schaal.

A.	Nieuwe wijk Eemlandia, ca.1995-1997.
B.	Vernieuwing langs Bilderdijkstraat en Schoolstraat, 2005-2010.
C.	Vernieuwing bouwblok Grebbelinie-Veenestraat-Koerierster-Engelandvaarders, ca. 1989.
D.	Vernieuwing 'bomenbuurt': Populierenstraat, Wilgenstraat, Lindenstraat, Esdoornstraat, Berkenstraat, ca. 1998-2000.
E.	Inbreiding Ongerweges, IJsbaan, De Ruyterstraat, inclusief appartementenblok Wilgenstraat, ca. 1998-2000.
F.	Inbreiding Prins Clausstraat, ca. 2005-2007.
G.	Inbreiding Talmastraat, appartementencomplex, 2010-2012.
H.	Bikersweg vanaf Molenstraat tot aan Oostelijke Randweg doorgetrokken. Smeerweg vanaf Rengersweg verdwenen.
I.	Zuidelijke deel Witte de Withstraat verdwenen.

Afb. 31 Recente luchtfoto.

4 Ruimtelijke karakteristiek

In hoofdstuk 3 is de ontwikkelingsgeschiedenis van Bunschoten aan bod gekomen. Hierbij is aan de hand van historisch beeldmateriaal en voor handen zijnde literatuur en bronnen een beeld geschetst over het verleden van Bunschoten.

In hoofdstuk 4, *Ruimtelijke karakteristiek*, worden alle elementen die in het vorige hoofdstuk zijn behandeld en vandaag de dag nog aanwezig of herkenbaar zijn, thematisch gerangschikt. Binnen ieder thema wordt de huidige verschijningsvorm en de historische context besproken, waardoor de ruimtelijke significantie kan worden verduidelijkt.

De behandelde hoofdthema's zijn:

- Nederzettingstypologie Paragraaf 4.1
- Infrastructuur Paragraaf 4.2
- Verkavelingspatroon Paragraaf 4.3
- Groenelementen Paragraaf 4.4
- Waterpartijen Paragraaf 4.5
- Bebouwing Paragraaf 4.6
- Elementaire Einzelgänger Paragraaf 4.7
- Karakteristieke details Paragraaf 4.8

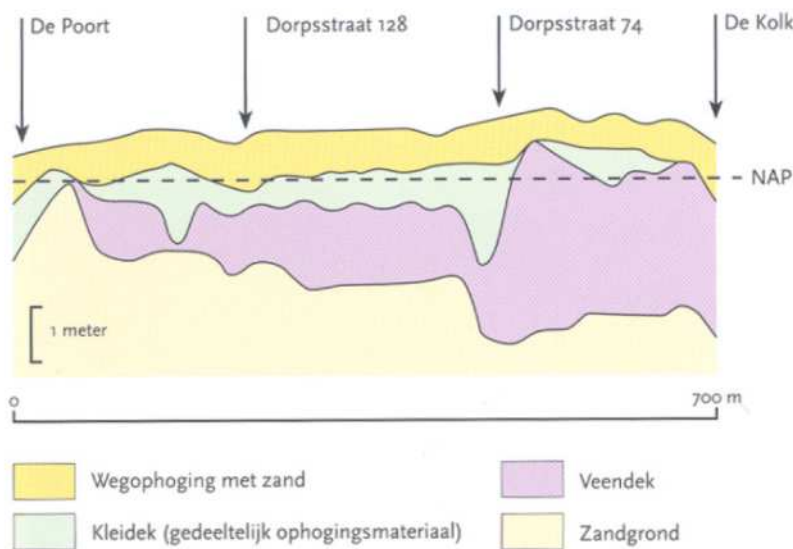
Deze hoofdthema's zijn verder onderverdeeld in sub thema's.

4.1 Nederzettingstypologie

Geomorfologie — Bunschoten is gelegen op de grens van een dekzandlandschap met dunne afdeklaag van kleiafzettingen aan de oostzijde en een veenvlakte met dik veenpakket ten westen. Meteen ten oosten van het dorpslint is sprake van een overgangszone bestaande uit moerige gronden. Op een drietal plaatsen ligt een kleine zone met podzolgrond. Dit landschap is tot stand gekomen gedurende de laatste twee ijstijden (Salien en Weichselien) en de tussenliggende warme periode Eemien. De veenafzettingen zijn met name in het Holoceen tot stand gekomen.

Tijdens werkzaamheden in 1977 is de bodem van de Dorpsstraat in kaart gebracht. Deze noord-zuid as is gelegen op een laag veen die is afgedekt met een kleilaag. Vermoedelijk is deze kleilaag (deels) handmatig opgebracht om het gebied te egaliseren en eenvoudiger bewoonbaarder te maken. De karakteristiek van een woonkern in het midden van een open veenontginning is tot de dag van vandaag herkenbaar.

Afb. 32 Bodemprofiel van de Dorpsstraat, zoals vastgelegd tijdens werkzaamheden in 1977.

Achterkade — Het bebouwingslint Veenestraat-Dorpsstraat is ontstaan als achterkade van de ontginningen (Te Veld) die in de twaalfde eeuw vanaf de Eem in oostelijke richting plaatsvonden. Vanaf Bunschoten werd het gebied in oostelijke richting verder ontgonnen.

De landschappelijke structuur van een kadelint met haaks daarop geplaatst, langwerpige ontginningskavels is tot de dag van vandaag aanwezig. Hoewel meteen buiten het bestemmingsplangebied sprake is van ontwikkelingen (1970-heden), is deze structuur van haaks op de kade geplaatste kavels in het nog grotendeels open landschap daarbuiten, nog altijd goed herkenbaar.

Afb. 33 Leggerkaart, aanwijzend de percelen in het omslagplichtig gebied van de Heemraadschap van het Bunschoter Veen- en Veldendijk (detail Bunschoten), D.B. van Groenouw, 1666 (druk 1760).

Afb. 34 Luchtfoto van Bunschoten. De structuur van het dorpslint (en andere noord-zuidverbindingen) met haaks daarop de langgerekte kavels is in het buitengebied nog goed herkenbaar (ondanks de ontwikkelingen in en rond het bestemmingsplangebied Centrale As).

De achterkade (Dorpsstraat-Veenestraat-Molenstraat/Koningin Wilhelminastraat), met daarop haaks gelegen de lange, smalle kavels, is duidelijk herkenbaar. (bron: Archief Eemland 1005_100).

Dorpslint — De Dorpsstraat heeft zich, ondanks de in de veertiende eeuw aangelegde lay-out voor een stadsuitbreiding, ontwikkeld als een agrarisch dorpslint. Langs de Veenestraat en in mindere mate langs de Molenstraat/Koningin Wilhelminastraat lagen enkele solitaire of in kleine clusters gegroepeerde boerderijen. In het begin van de twintigste eeuw zien we dat ook langs de Veenestraat en Molenstraat/Koningin Wilhelminastraat de bebouwing langs het lint verdicht. Opvallend aan een dergelijke lintbebouwing is dat deze altijd op de straat is gericht. Bij boerderijen waren de achtererven vaak in gebruik van het bedrijf en bevonden zich hier moestuinen en boomgaarden. Meestal waren de erven afgesloten door een rij of strook bomen, die als primair doel hadden de wind die over de open polders waaide te breken. Van buitenaf gezien was een lintdorp dan ook een besloten geheel, een groene strook in een open landschap.

Afb. 35 luchtfoto in vogelvlucht uit circa 1935. De lintbebouwing aan de Dorpsstraat is aan de buitenzijde besloten door begroeiing (singels, boomgaarden, et cetera). Hierdoor is van buitenaf gezien sprake van een besloten geheel.

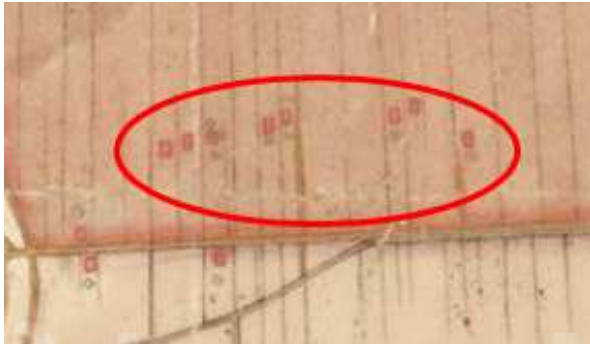
Door stadsuitbreidingen vanaf de jaren dertig, en vooral vanaf de jaren zeventig, is het open landschap dat grenst aan het lint, bebouwd. Ook een groot deel van de oostelijke stadswaai is geleidelijk aan volgebouwd. Het lint is hierdoor niet meer zo duidelijk herkenbaar in het straatbeeld.

Dit geldt niet voor de zuidoostelijke stadswaai en de westelijke stadswaai. Echter, doordat de begroeiing aan de achterzijde van de kavels grotendeels is verdwenen, en de afgelopen jaren een richting is gekozen waarin op de achtererven gebouwd mag worden, is de karakteristieke gesloten historische lintdorpstructuur vervangen door een meer open aanzien. Van buitenaf gezien kijken we nu niet alleen tegen de achtergevels van historische volumes, maar op verscheidene plaatsen ook tegen nieuwe huizen aan. Met deze ontwikkeling wordt in feite een nieuw hoofdstuk geschreven in de ontwikkelingsgeschiedenis van Bunschoten. Hierbij wordt niet zozeer de lintstructuur als wel de gedachte van de middeleeuwse stadsuitbreiding gevolgd. Naarmate deze ontwikkeling wordt doorgezet, wordt de mogelijkheid om terug te keren naar de besloten, groene karakteristiek steeds moeilijker.

Afb. 36 Zicht op de Dorpsstraat vanaf Stadsspui. Doordat groen nagenoeg volledig ontbreekt hebben we zicht op de achterzijde van de historische bebouwing. Verder is er een aantal woningen en volumes gebouwd op de achtererven, waardoor de achterzijde steeds meer het aanzien van een 'front' krijgt.

Terpen — Behalve een duidelijke kern, was er ook sprake van boerderijen, gebouwd in het open landschap. Soms was dit op een aanwezige zandkop, maar meestal was sprake van een terp. Via deze handmatig opgeworpen hoogten werd het omringende landschap ontgonnen. Op zeventiende-eeuws kaartmateriaal zijn diverse terpboerderijen zichtbaar.

Afb. 37 Kaart van de polders, gelegen ten oosten van de Eem, vanaf Amersfoort tot de Zuiderzee (detail Bunschoten), 1650

Ten oosten van (op deze afbeeldingen boven) de Veenestraat ligt een aantal terpboerderijen op aanzienlijke afstand van de weg. (bron: Archief Eemland kaart_025)

Vandaag de dag is slechts een klein aantal van dergelijke terpen overgebleven. De meest in het oog springende voorbeelden zijn Burgwal 20 en Veenestraat 63-67. Hoewel de huidige boerderij uit het begin van de twintigste eeuw dateert, is bij beide sprake van een geschiedenis die enkele eeuwen terug is te voeren. Opvallend is dat Veenestraat 63-67 (en andere boerderijen aan de oostzijde van de Veenestraat) op ruime afstand, tussen de 50 en 100 meter van de straat is gelegen.

Ook Engelandvaarders 2-6 bevindt zich op de locatie van een oude terpboerderij die op aanzienlijke afstand van de Veenestraat was gelegen. De terp is echter niet meer beleefbaar en ook de bebouwing is niet representatief voor een historische voorganger.

Afb. 38 Burgwal 20, voorbeeld van een terpboerderij.

Afb. 39 Veenestraat 63-67, voorbeeld van een terpboerderij die op aanzienlijke afstand van de weg is gelegen (achtergevel achterhuis op straat gericht).

Een voorbeeld van een terpboerderij die pal langs de weg is gelegen, is Veenestraat 11, 'De Pol'. Dit volume werd in 1880 op de locatie van een oudere boerderij opgetrokken. In vergelijking tot de omringende boerderijen ligt 'De Pol' aanzienlijk boven het maaiveld. Het toponiem wijst erop dat deze boerderij op een aanwezige zandhoogte is gebouwd.

Afb. 40 Veenestraat 11, een terpboerderij pal aan de weg.

Middeleeuwse stadsuitbreiding — Bunschoten kreeg in 1355 stadsrechten (weer ontnomen in 1430). Vrijwel meteen hierna werd een begin gemaakt met de stadsuitbreiding. De ovale plattegrond die de historische kern tot op heden heeft behouden, dateert uit deze periode. De nieuwe stadsuitbreiding was omringd met een aarden burgwal en daarbuiten een gracht. Aan het begin en einde van de Dorpsstraat stond een bakstenen poort. Hoewel beide poorten al lang geleden zijn afgebroken (vermoedelijk al in 1430), zijn de funderingen van beide exemplaren tijdens werkzaamheden nog aangetroffen. De vorm en oriëntatie van de gevonden funderingen zijn in de bestrating via een afwijkende kleur klinker weergegeven.

Afb. 41 Aanduiding in de bestrating van de onder het maaiveld aangetroffen funderingen van de noordelijke stadspoort.

Afb. 42 Aanduiding in de bestrating van de onder het maaiveld aangetroffen funderingen van de zuidelijke stadspoort.

De iets boven het omliggende maaiveld gelegen straat Burgwal geeft nog inzicht in de oorspronkelijke opzet van de burgwal aan de westzijde. Het verdere verloop van de westelijke wal is deels nog zichtbaar in het maaiveld van de Stadsweide: op luchtfoto's is de voormalige ligging herkenbaar aan de ietwat donkerdere kleurstelling van de bodem. We zien hier dat deze aan de noordzijde aansloot op De Steiger.

Afb. 43 Westelijke stadsweide. In het maaiveld is het verloop van de middeleeuwse binnen burgwal nog herkenbaar aan de ietwat donkerdere kleurstelling van de bodem (gele pijlen).

Oorspronkelijk lag de gracht dicht bij de burgwal. Door de eroderende werking van het water ontstond echter al spoedig een brede laagte in veenbodem. De nieuwe gracht werd meer naar buiten toe gelegd, op de locatie van de huidige westelijke stadsgracht (ringwetering). Het weiland tussen de Burgwal en Stadsgracht vormt nog een visuele herinnering aan deze door erosie ontstane laagte.

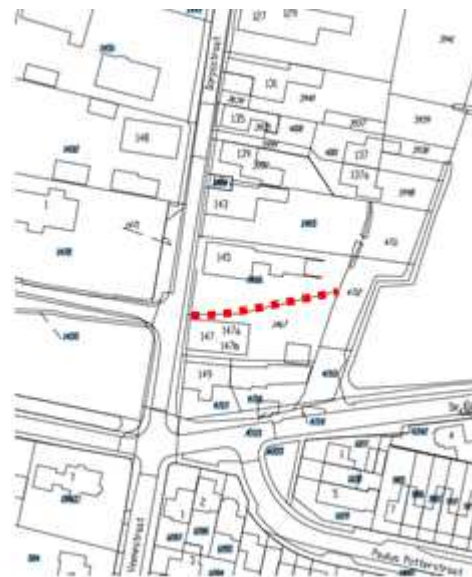

Afb. 44 De door erosie ontstane laagte tussen de Burgwal (rechts) en Stadsgracht. De Burgwal ligt aanzienlijk hoger dan het omringende landschap.

Daar waar de situatie in de westelijke stadswide nog duidelijke aanwijzingen verschaft voor de oorspronkelijke contour van de middeleeuwse stadsuitbreiding, is aan de oostzijde sprake van een meer aangetast beeld. De oorspronkelijke gracht aan deze zijde was al in de zeventiende eeuw verdwenen en sporen van de oorspronkelijke burgwal zijn niet meer in het landschap aanwezig. Wel kan worden opgemerkt dat de begrenzing van de kavels tussen de Oosterstraat en de Poststraat het verloop van de voormalige burgwal volgt. De zuidelijke perceelsgrens van Dorpsstraat 145 volgt eveneens het tracé van de voormalige oostelijke burgwal. Als zodanig vormen deze een belangrijker fysieke herinnering aan de oorspronkelijke stedenbouwkundige opzet.

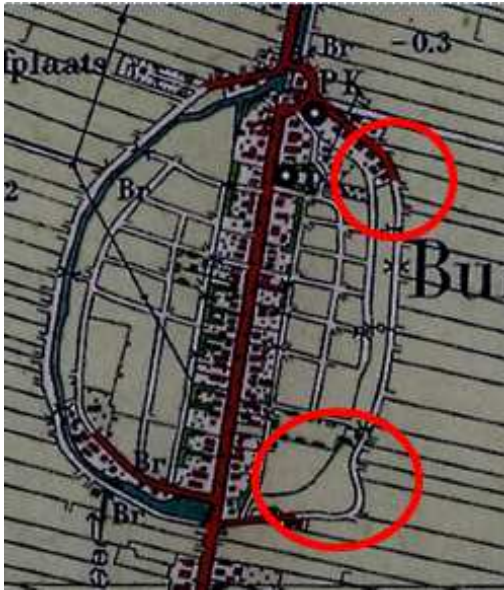

Afb. 45 Gebied tussen Oosterstraat en Poststraat/Schoolstraat. De belijning van de kavels bevindt zich op de locatie van de voormalige burgwal.

Afb. 46 De zuidelijke perceelsgrens van Dorpsstraat 145 volgt het tracé van de voormalige burgwal.

Een wijziging die de oorspronkelijke oostelijke contour van de stadsweide enigszins heeft aangetast, is het doortrekken van de buitenste burgwal in noordelijke en zuidelijke richting. De huidige Rengersweg is hierbij aan de zuidzijde rechtgetrokken (de opvallende uitstulping aan de zuidoostzijde is verwijderd) en ook nabij de aansluiting op de Oosterstraat is er sprake van een lichte wijziging.

Afb. 47 Topografische kaart, 1931. De oorspronkelijk opzet van de oostelijke buitenste burgwal wijkt af van de huidige situatie.

Afb. 48 Topografische kaart. Voor de aanleg en uitbreiding van de Rengersweg werd het tracé van de buitenste burgwal ter hoogte van De Kleine Pol (voorgeen Adriaen van Ostadestraat) en de Oosterstraat gewijzigd, waardoor de middeleeuwse contour van de stadsuitbreiding enigszins werd aangetast.

Verder dan de aanleg van de burgwallen, grachten en het rasterpatroon voor de nieuwe wegen, is de uitbreiding van Bunschoten nooit gekomen. Bunschoten groeide voort als een lintdorp. Niettemin is de onbebouwde stedelijke plattegrond behouden. Het vormt een unicum in Nederland en heeft als zodanig niet alleen een hoge archeologische waarde, meer vertegenwoordigt ook een bijzondere stedenbouwkundige waarde. De oorspronkelijke indeling van de stadsweiden is omstreeks 1950 verdwenen.

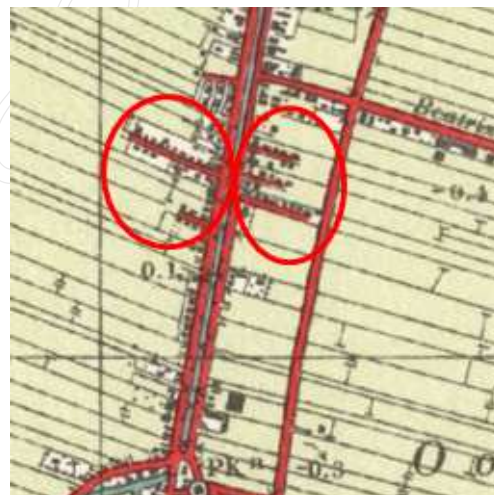
Kleinschalige ontwikkelingen Interbellum — Bunschoten heeft een groot hoeveelheid arbeiders- en middenstandswoningen die dateren uit het Interbellum. Deze bevinden zich met name ten noorden van de historische kern (Ongerweges), maar ook binnen de contouren van de historische stad en langs de Veenestraat zien we huizen ontstaan die karakteristiek zijn voor de periode.

Uit de topografische kaarten uit het begin van de twintigste eeuw blijkt dat de stedenbouwkundige ontwikkeling langs de Spakenburger gracht is ontstaan vanuit Spakenburg. Langs de Kerkstraat en Spuistraat was al sprake van een vrij gesloten lint, terwijl de Molenstraat en Koningin Wilhelminastraat nog grotendeels onbebouwd waren. De eerste ontwikkelingen dateren uit de jaren twintig en betreffen enkele complexen aan de Polstraat en Molenstraat en langs Zuidwenk. Ook wordt een aantal korte straatjes aangelegd die vrijwel haaks op de Molenstraat staan. In de jaren dertig zien we een meer ingrijpende ontwikkeling, met name langs de Huijgenlaan en Boompjes aan de westzijde en de Koningin Emmastraat, Prins Bernhardstraat en de Koningin Julianastraat aan de oostzijde. Ook is de Molenstraat geleidelijk volgebouwd. In paragraaf 4.6 wordt verder ingegaan op de (Interbellum) architectuur. De genoemde straten vertegenwoordigen een expansie die vanuit Spakenburg plaatsvond en die tot op heden wordt gekenmerkt door een uniform beeld van karakteristieke Interbellumarchitectuur. Als zodanig is er sprake van een waardevol stedenbouwkundig ensemble.

Afb. 49 Topografische kaart van 1931. Aan de Polstraat en aangrenzend de Molenstraat is een kleine wijk arbeiderswoningen opgetrokken (rood omcirkeld). Langs de Spakenburger gracht is nog nauwelijks gebouwd (geel omcirkeld).

Afb. 50 Topografische kaart van 1952. Nieuwe ontwikkelingen aan weerszijden van de Spakenburger gracht en langs de Molenstraat.

Binnen de historische stad is met name een kleinschalige ontwikkeling aan de Oosterstraat, daterend uit de jaren twintig noemenswaardig. Het betreft twee korte bebouwingsstroken die met de rug naar elkaar zijn geplaatst. De meest zuidelijke woningen zijn alleen via een smal pad bereikbaar. Deze stedenbouwkundige opzet is niet alleen van belang vanwege zijn intrinsieke architectuurhistorische kwaliteiten, maar met name omdat de zuidelijke strook oorspronkelijk aan de binnen burgwal grensde. Als zodanig vormt dit ensemble een fysieke herinnering aan situatie die ruim een halve eeuw geleden tot stand is gekomen.

Afb. 51 Kleinschalige stedenbouw, bestaande uit twee stroken (rood omkadert), waarbij de zuidelijke strook is georiënteerd op de nu verdwenen binnen burgwal.

Naoorlogse stadsuitbreidingen — Na de Tweede Wereldoorlog worden zowel ten noorden als ten zuiden van de middeleeuwse omwalling, aan weerszijden van het oude lint woonwijken opgericht, waarbij met name in de jaren vijftig en zestig in rap tempo wordt gebouwd. Het betreft hier telkens kleinschalige wijken met elk een eigen karakter. Dit uit zich met name in de toegepaste architectuur.

Aan deze woonwijken kunnen geen specifieke stedenbouwkundige kwaliteiten worden toegekend, wel springt een aantal clusters eruit wat betreft bebouwing. Hierop zal in paragraaf 4.6 verder worden ingegaan.

Ook binnen de burgwallen wordt in de tweede helft van de twintigste eeuw gebouwd. In de noordelijke helft van de oostelijke stadsweide wordt in de periode 1950-1980 een aantal kleinschalige woonwijken opgetrokken. Hierdoor is de beleving van de weidsheid van de oostelijke stadsweide hier aangetast en is het idee van een lang dorpslint in een open landschap minder goed herkenbaar.

Inbreidingen — De laatste decennia is de nadruk in de ontwikkeling binnen het projectgebied komen te liggen op het inbreiden binnen de bestaande ruimte. Verdere ontwikkelingen binnen de westelijke stadsweide is door de status van Archeologisch monument niet meer mogelijk. Hoewel de oostelijke stadsweide een dergelijke status ontbeert, is in de Notitie Stadsweiden uit 2011 het belang van het open houden van deze stadsweide duidelijk besproken. Hiermee wordt verdere aantasting van deze gebieden voorkomen.

Binnen het bestemmingsplangebied heeft een aantal grotere tot middelgrote inbreidingen plaatsgevonden, waarvan Eemlandia (ten westen van de Veenestraat) het grootst is. Bij de aanleg van deze wijk is de cultuurhistorische onderlegger van beperkt belang geweest. In tegenstelling tot de overige wijken binnen het bestemmingsplangebied heeft de structuur van de historische verkaveling (oriëntatie straten) niet als basis gediend, maar is een in een bocht lopende nieuwe weg aangelegd. Hiermee wordt afgeweken van de karakteristiek van de Centrale As als geheel. Met het loslaten van de cultuurhistorische onderlegger (met name de oriëntatie op basis van de verkaveling), vormt Eemlandia een vreemde eend in het voor het overige consistente stedenbouwkundige beeld.

Door de opzet (achter de bebouwing aan de Veenestraat) en schaal (vrijstaand en twee-onder-een-kap) van de bebouwing in deze nieuwe wijk, is de invloed op het dorpslint echter beperkt. Bovendien is een gepaste afstand gehouden van de Eemlandiafabriek die dezelfde naam draagt, waardoor deze niet ingeklemd is door nieuwe ontwikkelingen.

In het noorden is op een tweetal, voorheen braak liggende locaties een appartementencomplex opgericht: Wilgenstraat en Talmastraat. Hoewel afwijkend in bouw-massa (breedte van de façades en hoogte van het complex), hebben ze door de ligging aan de uiterste westelijke grens, omringd door woonwijken uit de tweede helft van de vorige eeuw, geen invloed op de beleving van het lint Molenstraat.

Afb. 52 Grootschalige bebouwing aan de Talmastraat. Doordat deze op gepaste afstand van het historische lint is gelegen, heeft deze geen invloed op de beleving van het lint.

Overige inbreidingen op straatniveau betreffen bijvoorbeeld Prins Clausstraat, Ongerweges, IJsbaan en de Schoolstraat. Vervanging van bestaande stroken heeft bijvoorbeeld in de 'bomenbuurt' (Lindenstraat, Populierenstraat, Esdoornstraat, Wilgenstraat) plaatsgevonden. Doordat bij deze inbreidingen/vervangingen aansluiting is gezocht op de aanwezige bouwmassa's en hoofdopzet van bebouwing, passen deze op stedenbouwkundig niveau op de geprojecteerde locaties en kunnen deze worden beschouwd als een positieve ontwikkeling.

Langs het dorpslint is de laatste decennia een groot aantal nieuwe volumes binnen de historische structuur opgetrokken. Deze zijn allemaal in een historiserende stijl opgetrokken, waarmee recht wordt gedaan aan de karakteristiek van de locatie. Binnen dit areaal historiserende gebouwen treffen we zowel vrije interpretaties, nauwkeurige navolging van een verdwenen gebouw, of nieuwbouw volgens de basisprincipes van historische architectuur aan.

Een aparte categorie inbreidingen betreft het bouwen van woonhuizen op de achtererven van de aan de Dorpsstraat gelegen volumes. Deze recente ontwikkeling heeft gevolgen voor de beleving van het historische dorpslint. Zoals hiervoor al ter sprake is gekomen, betekent het bouwen op de achtererven, dat men een richting heeft gekozen waarbij niet de historische structuur van een besloten groen dorpslint, maar veel meer de karakteristiek van de middeleeuwse stadsuitbreiding (ontwikkeling naar buiten toe) als uitgangspunt geldt. Met deze ontwikkeling wordt in feite een nieuw hoofdstuk geschreven in de ontwikkelingsgeschiedenis van Bunschoten. Naarmate deze ontwikkeling wordt doorgezet, wordt de mogelijkheid om terug te keren naar de besloten, groene karakteristiek steeds moeilijker.

Afb. 53 Oostelijke stadsweide. Op de achtererven van de woningen aan de Dorpsstraat is al een zestal (vier vrijstaande en één twee-onder-een-kap) woningen gebouwd. De oorspronkelijke structuur van achtererven met een besloten (groen) beeld wordt geleidelijk aan vervangen door een naar buiten gericht beeld: Dorpsstraat 107, 109b, 115b, 119, 137 en 137a.

4.2 Infrastructuur

Historisch wegennet — Een aantal wegen binnen het bestemmingsplangebied Centrale As is eeuwenoud en verschijnt als zodanig op de vroegste kaarten van Bunschoten. Hieronder worden deze historische wegen kort vermeld en worden enkele karakteristieke kenmerken genoemd:

- De **Dorpsstraat-Veenestraat** vormt de ruggengraat van het huidige bestemmingsplan en is de oudste straat van Bunschoten. Ontstaan als achterkade van de ontginningen ten westen (Te Velde) concentreerde zich langs deze

weg al in de twaalfde eeuw een aantal volumes: er was aan de Dorpsstraat sprake van lintbebouwing. Vanaf het midden van de dertiende eeuw ligt de Dorpsstraat binnen de destijds beoogde stadsuitbreiding. De stadspoorten nabij de Burgwal en Kostverloren zijn al in de vijftiende eeuw verdwenen. De weg vormde een verbinding tussen het ten zuiden gelegen Amersfoort en de Almere (huidige Eemmeer).

Het zuidelijke deel van de Veenestraat is nu alleen in gebruik als fietspad. Hoewel de structuur van een langgerekte weg richting Amersfoort nog wel herkenbaar is, is zijn functie als doorgaande hoofdroute verdwenen.

De Dorpsstraat is vóór de kerk (Dorpsstraat 21) breder dan de rest van de straat. Deze situatie zien we ook al op de kadastrale minuutkaart van 1822. Er is hier sprake van een rudimentaire pleinvorming. De huidige situatie is dus historisch bepaald. Vandaag de dag ligt, in het verlengde van de overige bomen in de Dorpsstraat een rij bomen vóór de kerk, waardoor de beleving van het verspringen van de rooilijn (kerkmuur) enigszins wordt verstoord.

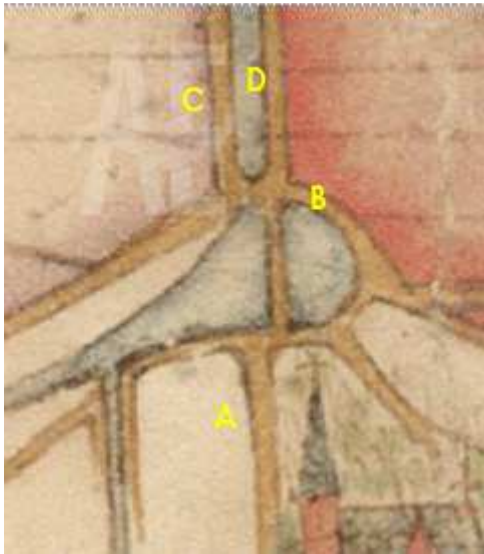

Afb. 54 Kadastrale minuutkaart, 1832. Ter hoogte van de kerk is de Dorpsstraat bijna twee keer zo breed.

Afb. 55 Ter hoogte van de kerk verbreedt de straat. De doorgetrokken bomenrij vóór de kerk, beperkt de beleving van deze verbreding enigszins.

- Aan weerszijden van de Spakenburgergracht ligt een straat: ten oosten de **Koningin Wilhelminastraat**, ten westen de **Molenstraat** (vernoemd naar de korenmolen die hier oorspronkelijk stond). Beide straten verschijnen al op de oudste kaarten van Bunschoten (zeventiende eeuw). Oorspronkelijk liepen ze door tot aan Kostverloren, maar na enkele ingrepen, waaronder het dempen van de haven, de herinrichting van het Kolkplein en de aanleg van de Bikkersweg, is de huidige situatie ontstaan.

Afb. 56 Plattegrond uit 1650. De Molenstraat (C) en Koningin Wilhelminastraat (D) liepen door tot aan Kostverloren (B), via welke men de Dorpsstraat (A) bereikte

Afb. 57 Topografische kaart uit 1931. We zien hier dezelfde situatie als in 1650, waarbij de Dorpsstraat via Kostverloren doorloopt in de Molenstraat. De Koningin Wilhelminastraat is destijds ondergeschikt aan de Molenstraat.

- **Kostverloren** verbond de Dorpsstraat met de straten langs de Spakenburger gracht. Kostverloren heeft de opzet van een halve cirkel. Oorspronkelijk vormde Kostverloren (en het gedeelte ten westen van het Kolkplein) de haven van Bunschoten. Na de verlanding van de haven werd het gebruikt als landbouwgrond, maar de opbrengsten waren zo laag dat het nauwelijks mogelijk was om daarmee de kost te verdienen. Vandaar het toponiem 'kostverloren'. Kostverloren is het infrastructurele knooppunt van Bunschoten, waarop niet alleen de genoemde straten aansloten, maar ook de buiten burgwallen (Stadspui/Stadsgracht en Oosterstraat/Rengersweg), de binnenburgwallen (Steiger en het noordelijke stukje van de Poststraat), en de Smeerweg. Bij latere ontwikkelingen is het karakteristieke tracé behouden. Kostverloren vormt nog steeds het knooppunt waarop een groot aantal straten aansluit.

RES

Afb. 58 Kostverloren vormt vandaag de dag nog steeds een infrastructurele spil binnen het historische hart van Bunschoten. Met uitzondering van de Koningin Wilhelminastraat, sluiten alle overige historische wegen nog aan op Kostverloren.

- De **Kolkweg** maakt deel uit van de enige landverbinding die Bunschoten tot aan het eind van de negentiende eeuw had met het gebied ten oosten en westen. Deze verbinding wordt op historische kaarten aangeduid als Smeerweg en sloot aan op de 'Nieuwe Wegh', de huidige Groeneweg. Oorspronkelijk liep de Kolkweg over in de nog aanwezige Smeerweg. Echter met het aanleggen van de Oostelijke Randweg en de Bickersweg als primaire route, is een deel van het eeuwenoude tracé verwijderd. Het tracé is nog herkenbaar aan het kleurverschil in de bodem.

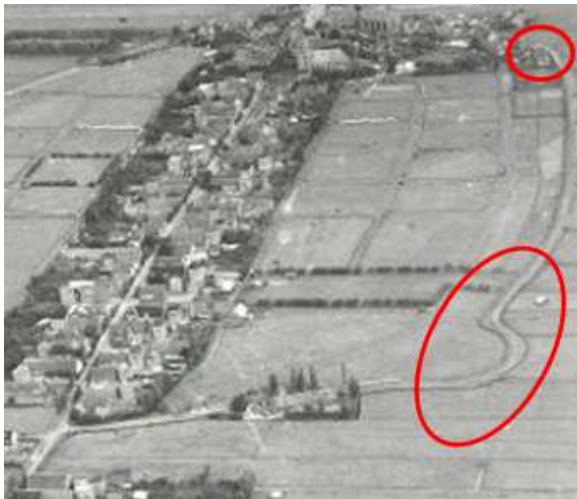
Afb. 59 Plattegrond uit 1650 met daarop weergegeven de Smeerweg (A).

Afb. 60 Recente luchtfoto. De Kolkweg (A) vormt het westelijke deel van de eeuwenoude Smeerweg. Een deel van het tracé is vrij recent verdwenen (rood omcirkeld).

- De **Oosterstraat-Rengersweg-Kleine Pol** volgt het tracé van de oostelijke buitenste burgwal. Deze route verschijnt op de oudste kaarten van Bunschoten. Met de ruilverkaveling in de jaren vijftig heeft op een tweetal punten een wijziging plaatsgevonden. Omdat de Rengersweg een primaire route werd en naar het noorden en zuiden toe werd doorgetrokken, is de aansluiting op de Oosterstraat en de Kleine Pol aangepast. Bij de Oosterstraat is deze wijziging beperkt: het meeste westelijke stuk is ietwat verlegd, zodat deze beter op de Rengersweg aansluit. Aan de zuidoostzijde is de opvallende lob in de route verwijderd en de aanloop daar naartoe rechtgetrokken. Ondanks deze wijzigingen, is de huidige situatie nog in hoge mate representatief voor de middeleeuwse situatie.

De Kleine Pol droeg tot voor kort de naam 'Adriaen van Ostadestraat'.

Afb. 61 Luchtfoto uit circa 1935. Het tracé van de oostelijke burgwal is in de jaren vijftig op twee punten aangepast ten behoeve van het doortrekken van de Rengersweg als noord-zuidverbinding.

- De **Stadsgracht-Stadsspui** volgt het tracé van de eeuwenoude westelijke buiten burgwal. Alleen in het zuidwesten is ten behoeve van een aansluiting op de Cornelis Houtmanstraat een aanpassing gemaakt. Oorspronkelijk liep de weg parallel aan de gracht, achter het huidige erf Stadsgracht 2.

Afb. 62 Gedeelte van de Stadsgracht dat in de tweede helft van de twintigste eeuw is gewijzigd. De gele stippellijn geeft het oorspronkelijke tracé weer.

- De **Burgwal** vormt het meest zuidelijke gedeelte van de middeleeuwse binnenste burgwal. Aanvankelijk liep deze door tot aan de Steiger (hier zullen voorheen de steigers voor de binnenhaven hebben gelegen). Bij deze weg is nog duidelijk zichtbaar dat deze zich boven het omliggende landschap bevindt. Deze door mensenhanden gecreëerde accidentatie van het landschap is tot de dag van vandaag herkenbaar.
- Het noordelijke deel van de **Poststraat** correspondeert met de ligging van het noordelijke deel van de oostelijke binnenste burgwal. Ter hoogte van Poststraat 11 liep deze door achter de bebouwing aan de Oosterstraat.

De Poststraat verschijnt in haar huidige verschijningsvorm op de kadastrale minuutkaart van 1822. Vermoedelijk is het tracé van de weg al aanzienlijk ouder. Het zuidelijke deel van de Poststraat maakt deel uit van het wegensysteem rondom de kerkhof. Ook het westelijke deel van de **Schoolstraat** en het pad dat ten noorden langs de kerk loopt (ten zuiden van Dorpsstraat 17) hoort tot dit historische 'rondje' rond de kerk.

Afb. 63 Kadastrale minuutkaart van circa 1832: het 'rondje kerk'.

Afb. 64 De steeg ten noorden van de kerk zoals deze ook op de kadastrale minuutkaart verschijnt.

- De **Botermarkt** verbindt de Dorpsstraat met de westelijke stadsweide. Dit straatje is één van de structuren die op de historische kaarten verschijnen en het dorpslint met de beoogde middeleeuwse stadsuitbreiding aan weerszijden van de Dorpsstraat verbond. De Botermarkt de enige verbinding die als straat is behouden. Verder is meteen ten zuiden van Dorpsstraat 36 nog een originele steeg aanwezig. De (private) oprit van Dorpsstraat 70 ligt ook op de locatie van een voormalig straatje. Hetzelfde geldt voor de oprit van Dorpsstraat 77, het pad ten noorden van Dorpsstraat 101 en ten zuiden van Dorpsstraat 31 (richting de oostelijke stadsweide). Tijdens de recente bouw en herontwikkeling van het erf van Dorpsstraat 146 is de eeuwenoude steeg hier verdwenen. De breedte van de Botermarkt wijkt door de toevoeging van een parkeerstrook af van de oorspronkelijke situatie.

Afb. 65 Luchtfoto van Bunschoten. Onderstaande stegen zijn relictten van het oorspronkelijke oost-westelijke wegennet.

- Botermarkt
- Steeg ten zuiden van Dorpsstraat 36
- Privé oprit Dorpsstraat 70
- Privé oprit Dorpsstraat 77
- Privé oprit ten zuiden van Dorpsstraat 31
- Privé oprit ten noorden van Dorpsstraat 101
- - - Recent verdwenen historisch pad op erf Dorpsstraat 146.

Oorspronkelijk lag in de oostelijke en westelijke stadsweide een karakteristiek rasterpatroon van ietwat boven het omliggende maaiveld gelegen walletjes met paden. Deze paden vormden het uitgangspunt voor het middeleeuwse geprojecteerde stadsuitbreidingsplan. Met de ruilverkaveling in het begin van de jaren vijftig van de twintigste eeuw is de inrichting van de stadsweiden volledig op de schop gegaan. Zowel bij de nieuwe verkaveling van de weiden als de opzet van de woonwijk in het noordelijke deel van de oostelijke weide, heeft de aanwezige situatie geen enkele rol gespeeld. Uit een projectie van de oorspronkelijke situatie op een recente luchtfoto wordt dit duidelijk: de perceelsgrenzen van vóór circa 1950 en na circa 1950 overlappen nergens.

Afb. 66 Projectie van de kadastrale minuutkaart van 1822 op een recente luchtfoto. Uit de projectie blijkt dat de bestaande situatie bij de ruilverkaveling nergens een rol heeft gespeeld.

- De **Nijkerkerweg** werd aan het eind van de negentiende eeuw aangelegd (verschijnt voor het eerst op de topografische kaart van 1894) en verbond Bunschoten met het ten oosten gelegen Nijkerk. Het tracé tussen de Veenestraat en de Groenweg loopt in een rechte lijn en volgt de oriëntatie van de langwerpige kavels die haaks op de Veenestraat stonden.

Vorm en oriëntatie van het wegennet — De historische structuur van de hoofdwegen, zowel binnen als buiten de historische kern is, met uitzondering van de indeling van de stadswiden grotendeels ongewijzigd. In hoofdlijnen is bij de infrastructuur sprake van één hoofdroute, de noord-zuidverbinding Veeneweg-Dorpsstraat-Koningin Wilhelminastraat/Molenstraat, met (meestal vrijwel) haaks daarop de secundaire wegen. Deze inrichting is ontstaan door de karakteristiek van het polderlandschap, bestaande uit een achterkade (de hoofdweg) met haaks

daarop de langgerekte polders. De oost-west georiënteerde wegen lopen parallel aan en in een groot aantal gevallen gelijk met de grenzen van deze kavels. Ook bij de ontwikkelingen in de loop van de twintigste eeuw, zien we dat deze hoofdstructuur wordt voortgezet. Na de Tweede Wereldoorlog worden, parallel aan de achterkade aan weerszijden nieuwe hoofdverbindingen aangelegd. Deze nieuwe wegen staan nagenoeg overal haaks op de destijds aanwezige kavels. Een uitzondering daarop is het tracé van de Witte de Withstraat-Berkenstraat. Deze loopt grotendeels diagonaal op het raster van rechthoekige noordwest-zuidoost-georiënteerde kavels. Echter ook hier is de verkaveling bepalend geweest. De Huijgenlaan was ten tijde van de aanleg van de Witte de Withstraat en Berkenstraat al aangelegd en bebouwd. De aangrenzende delen van de nieuwe straten sluiten hier haaks op aan. Om toch zorg te dragen dat de ringweg verbonden werd met de randweg rondom de Stadsgracht, moest deze naar het zuiden toe diagonaal afbuigen: als de Berkenstraat haaks op het verkavelingspatroon naar beneden toe zou zijn doorgetrokken, zou deze ter hoogte van Velduil op de Bickersvaart hebben aangesloten. Niet alleen was er dan geen sprake van een ringtracé, ook zouden de uitbreidingsmogelijkheden van de begraafplaats daardoor beperkt zijn geweest.

Dit nagenoeg rechthoekige patroon, bepaald door de oriëntatie van de aanwezige percelen, is karakteristiek voor het bestemmingsplangebied. Opvallend is dat het gebied ten zuiden van de Nijkerkerweg hiervan afwijkt.

De opzet van het deze eeuw ontwikkelde Eemlandia (met name de flauwe bocht in de straat) sluit eerder aan op de stedenbouw van de stadsuitbreidingen uit de jaren zeventig en tachtig ten westen van het bestemmingsplangebied Centrale As.

Afb. 67 Luchtfoto van Bunschoten. De straten in de gebieden ten zuiden en noorden van de historische kern volgen overal de verkaveling van de lange percelen aan weerszijden van de oude achterkade: Dit is nog zichtbaar aan de verkaveling van de percelen in het buitengebied.

Zichtrelaties over infrastructuur — Zoals hierboven vermeld, werden de meeste straten in het gebied dan wel parallel aan, dan wel haaks op de eeuwenoude verkavelingsstructuur geplaatst. De historische gebiedsindeling is dus verankerd in de lay-out van het bestemmingsplangebied. Door deze opzet was er oorspronkelijk aan zowel de oost- als westzijde in een groot deel van de straten sprake van een visuele relatie met het buitengebied. Men keek door een straat richting het polderlandschap, waardoor lange zichtlijnen naar het open landschap ontstonden.

Door de doorgaande uitbreiding van de bebouwde kom, is deze visuele relatie op een groot aantal plaatsen verdwenen. Met name aan de westzijde is, door de afwijkende stedenbouw (waarbij de historische onderlegger geen rol heeft gespeeld) nergens meer sprake van lange zichtlijnen.

Ten oosten van het noordelijk deel van het bestemmingsplangebied is vrij recent een nieuwe wijk ontwikkeld. Hier is de structuur/oriëntatie van het verkavelingspatroon weer bepalend geweest voor de ligging van de infrastructuur. Maar, omdat de nieuwe straten niet in het verlengde liggen van de straten tussen Koningin Wilhelminastraat en Prinses Irenestraat, lopen de zichtlijnen vanuit het bestemmingsplangebied ook hier op de wetering dood. De enige uitzondering daarop is de Bolder, die in het verlengde van de Prins Willem van Oranjestraat ligt. Hier kan men vanaf de Koningin Wilhelminastraat het open landschap (de open horizon) ten oosten van de Oostelijke Randweg zien. Door de wijze waarop de noordelijke bebouwingsstroken in zaagtandniveau zijn geplaatst, is deze zichttas echter niet zo sterk omljnd als in andere straten in het bestemmingsplangebied. Niettemin is de invloed van het doortrekken van de rechte lijn (ook al zijn deze gescheiden door een wetering) duidelijk beleefbaar.

Afb. 68 Lange zichttas naar het open polderlandschap over de Prins Willem van Oranjestraat en Bolder: oude en nieuwe straat liggen in elkaars verlengde. Doordat het bouwblok links diagonaal op de straat is geplaatst, is de zichttas niet zo sterk omljnd en kijken we toch nog frontaal tegen de nieuwe woningen (links) aan.

Ten oosten van het historische centrum en het zuidelijke deel van het bestemmingsplangebied is nog sprake van een strook open landschap. Hierdoor is de beleving van een groen uitzicht vanuit de bebouwde kom tot op heden nog beleefbaar. Ook hier is het idee van 'oneindigheid' door de ontwikkelingen ten oosten van de Oostelijke Randweg, verstoord.

Doordat al deze straten in open verbinding staan met het landschap ten oosten van de bebouwde kom, lopen bebouwing en landschap als het ware in elkaar over. Vanuit de omgekeerde richting is dit ook het geval. Als men vanaf de Oostelijke Randweg naar Bunschoten kijkt, dan wordt men als het ware door de open stratenstructuur vanuit de groenzone de bebouwde kom ingetrokken: er is geen harde grens, maar een geleidelijke overgang. De karakteristieke opzet van de infrastructuur speelt hierbij een primaire rol.

Afb. 69 *Blik door de Jan Steenstraat naar het oosten. Oorspronkelijk keek men zo het open landschap in. Door de nieuwbouw ten oosten van de Oostelijke Randweg (gele pijl) wordt deze zichttas beëindigd.*

Afb. 70 *Blik vanaf de Oostelijke Randweg naar Bunschoten: zichtlijn door de Johannes Poststraat.*

De stadsuitbreiding in de oostelijke stadsweide wijkt wat betreft infrastructuur af van de wijken ten zuiden en noorden. De hoofdwegen van deze wijk liggen parallel aan de Dorpsstraat: de bouwblokken zijn noord-zuid georiënteerd. Zichtrelaties met het weidse landschap in het oosten ontbreken hier.

Binnen de contour van de historische stad was oorspronkelijk sprake van een sterk naar binnen gerichte situatie (erven aan de achterzijde afgesloten door groen). Alleen via de vele zijstraatjes van de Dorpsstraat was er een duidelijke zichtrelatie tussen het dorpslint en de aan weerszijden gelegen stadsweiden: via zichtassen over deze straatjes werd het open landschap naar binnen toe getrokken. Door het verdwijnen van de erfbegroeiing en het overgrote deel van de steegjes, is de oorspronkelijk visuele relatie tussen straat en weiden grotendeels verdwenen. Alleen via de Botermarkt en de steeg ten zuiden van nummer 36, is deze nog beleefbaar.

Afb. 71 'Historische' zichts over de Botermarkt.

Afb. 72 'Historische' zichts over de steeg ten zuiden van Dorpsstraat 36.

Straatbreedten — De straatbreedte is over het algemeen vrij uniform. In het historische centrum zijn de wegen ietwat smaller en is de breedte per straat niet overal gelijk. De opzet van de huidige infrastructuur is conform het beeld dat op de kadastrale minuutkaart van 1822 zichtbaar is. Er is geen duidelijke hiërarchie in straatbreedte aan te treffen.

In de Dorpsstraat verbreedt de straat bij enkele belangrijke openbare gebouwen tot voorpleintje, de voormalige St. Catherinakerk Kerk (nummer 21) en het voormalige raadshuis (nummer 92). Deze verbreding is karakteristiek en benadrukt het belang dat deze gebouwen in het straatbeeld innemen.

Belangrijk in de beleving van de straatbreedte is de aanwezigheid van stoepen en parkeerstroken. Vrijwel overal is sprake van trottoirs aan beide zijden van de straat. In het historische centrum is het aantal stoepen (één of beide zijden) en de breedte van de stoepen, afhankelijk van de aanwezige ruimte tussen de rooilijnen. Oorspronkelijk kende men de 'betegelde stoep' niet. De wegen waren meestal voorzien van beklinterde molsgoten. Deze goten aan weerszijden van het tracé zorgde voor de afwatering en gaven het berijdbare gedeelte van de weg aan. Alleen in de Poststraat en de Polstraat zijn nog molsgoten aanwezig tussen straat en stoep.

In de huidige situatie is sprake van verhoogd liggende stoepen. Deze zijn alle na de Tweede Wereldoorlog aangelegd. Uitzonderingen hierop zijn de Poststraat, Polstraat, Prins Bernhardstraat en de Burgwal, waar de stoep gelijk met de straat ligt.

Afb. 73 In grote delen van de Poststraat is nog sprake van molsgoten.

Afb. 74 Burgwal: stoep en straat liggen even hoog.

In de Dorpsstraat is zowel straat als stoep beklinkerd. Er is hierdoor geen scherpe overgang (zoals in de jongere wijken) waardoor de gehele breedte als één geheel kan worden beleefd (zie ook volgende punt; pagina 87).

Afb. 75 Dorpsstraat met aan beide zijden een stoep.

De Veenestraat maakt van oorsprong deel uit van de achterkade. Dit was een relatief smalle straat waarop aan weerszijden haaks de strokenkavels lagen. Vandaag de dag wordt de karakteristiek van de Veenestraat bepaald door brede stoepen (met groenstroken) en parkeervakken. Met name het gedeelte ten zuiden van de Nijkerkerweg (waar de straat ook nog ietwat is verlegd vanwege een strook haaks op de weg staande parkeerplaatsen), wijkt af van de historische karakteristiek.

Afb. 76 Het zuidelijke deel van de Veenestraat, waar door het ietwat verleggen van de straat en het aanleggen van brede stoepen (met groenstroken) en parkeervakken die haaks op de straat liggen, sterk wordt afgeweken van de historische karakteristiek van deze achterkade.

Bestratingen — Alle straten in het bestemmingsplangebied zijn uitgevoerd in in keperverband gelegde klinkers. Bijna overal is gebruik gemaakt van een bruinrode klinker, waardoor de uniformiteit behouden is. Op kruispunten en bij drempels is, vanuit het oogpunt van veiligheid (zichtbaarheid) een ander type klinker toegepast. Deze betonnen klinkers hebben een andere formaat en zijn grauw geel.

Verder zijn bij de Koningin Wilhelminastraat aan weerszijden fietspaden aangelegd in een rode betonklinker.

Door het toepassen van klinkerbestrating wordt de karakteristiek van een kleinschalige gemeente met een agrarische achtergrond benadrukt.

Zoals in het vorige punt genoemd, is vrijwel overal sprake van stoepen langs de weg. Deze zijn in het historische hart uitgevoerd in roodbruine klinkers (ietwat lichter dan de straatklinkers), veelal in halfsteens verband gelegd. Het betreft de Dorpsstraat, Kolkplein, Burgwal, Botemarkt, Schoolstraat (westelijke deel) en Kolkweg (zuidelijke deel). Doordat binnen de contouren van de middeleeuwse stadsuitbreiding sprake is van beklinkerde stoepen, wordt in de stoepbestrating benadrukt dat het hier om het historische hart van Bunschoten gaat. Helaas zijn niet alle historische stoepen in het centrum beklinkerd (Kostverloren, Oosterstraat en noordzijde Kolkweg niet).

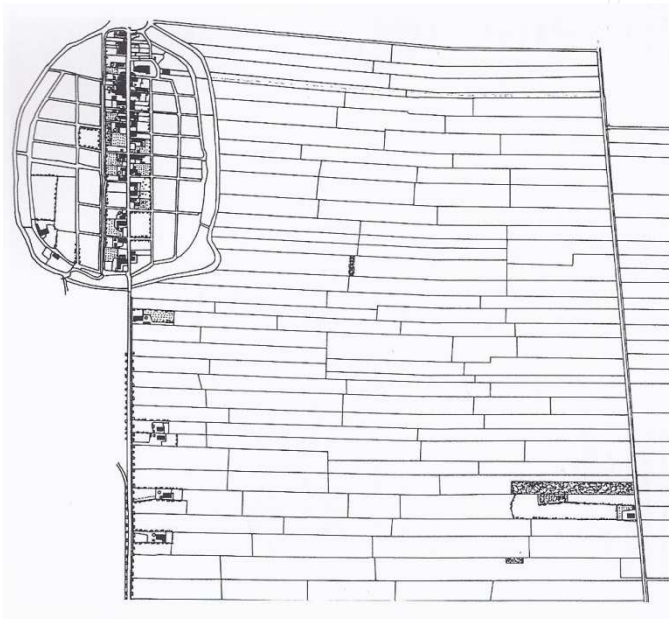
Door het gebruik van betonnen stoepranden wordt de vloeiende overgang van stoep naar straat enigszins verstoord. Ook de in een andere kleur klinker uitgevoerde parkeerhavens verstoren deze vloeiende overgang.

In de gebieden van het bestemmingsplan buiten de historische kern is bij de Polstraat en de Prins Bernhardstraat eveneens sprake van beklinkerde stoepen (even

hoog als straat). De typologie van de beklinkerde stoep sluit fraai aan bij de karakteristiek (en roodbruine bakstenen gevels) van de architectuur in deze straten. In de andere straten die in het Interbellum tot stand zijn gekomen zijn, evenals bij de rest van de straten, de stoepen met betonnen stoeptegels gelegd. Met name in deze oudere straten, vormen deze betonnen tegels een verstorend element.

4.3 Verkavelingspatroon

Historisch verkavelingspatroon — Op de historische kaarten zien we het verschil in verkaveling tussen het buitengebied en het gebied binnen de burgwallen. Het buitengebied bestond uit strokenverkaveling, terwijl het gebied binnen de burgwallen werd gekenmerkt door een blokverkaveling. De grote blokken die meteen aan de Dorpsstraat grensden waren verder onderverdeeld, waarbij zowel stroken als blokkavels zichtbaar zijn.

Afb. 77 Kadastrale minuutkaart van Bunschoten, 1822. Strokenverkaveling in het buitengebied, blokverkaveling binnen de burgwallen.

Van een historische verkaveling is binnen het bestemmingsplangebied weinig sprake meer. Bij de ruilverkaveling zijn de stadswieden volledig opnieuw ingedeeld, waarbij op geen enkel punt de bestaande indeling is gehanteerd. Ook bij de nieuwe wijk in het noordelijke deel van de oostelijke stadswiede is de historische verkavelingsstructuur losgelaten. De achtergrens van de boerderijen aan de Dorpsstraat is daarbij behouden.

Wel is de grens tussen de stadswiede en de kavels aan de Dorpsstraat nog grotendeels intact. Deze duidelijke grens werd oorspronkelijk geaccentueerd door begroeiing, waarmee de overgang van open landschap naar bebouwingslint nog

duidelijker was. Het is van belang dat deze begrenzing niet wordt overschreden, zodat de historische opzet van een recht lint in een ovale hoofdstructuur behouden blijft. Op meerdere plaatsen is door het aanleggen van paardenbakken, het gebruik als opslagruimte en zelfs het bouwen van schuurtjes deze fysieke lijn doorbroken. In de oostelijke weide zijn recent zelfs enkele woonhuizen opgericht buiten de historische perceelgrenzen. Het bouwen op de achtererven van de panden aan de Dorpsstraat sluit aan op de typologie van de middeleeuwse stadsuitbreiding (logischerwijs zou dit in de veertiende eeuw de eerste nieuwe gevelwand zijn geweest die zou zijn ontstaan). Als deze nieuw ingeslagen weg wordt voortgezet, is het van belang dat richtlijnen worden opgesteld, zodat deze ontwikkeling op de achtererven op een verantwoorde manier wordt uitgevoerd. Het oprichten van gebouwen buiten de noord-zuid lopende belijningen is onwenselijk.

Afb. 78 Luchtfoto met daarop in rood aangegeven de oorspronkelijke perceelsgrenzen van de kavels aan de Dorpsstraat. Aan de westzijde zijn het met name paardenbakken, opslagplaatsen en een enkel schuurtje. Aan de oostzijde zijn ook huizen buiten de achtergrens gebouwd.

De oorspronkelijk grote percelen aan de Dorpsstraat (zoals zichtbaar op de kadastrale minuutkaart van 1822) zijn in de loop van de twintigste eeuw vrijwel allemaal opgesplitst, waardoor geen sprake meer is van de beleving van een historische verkaveling.

Een opvallende perceelbegrenzing bevindt zich tussen de Oosterstraat en Poststraat /Schoolstraat (zie ook paragraaf 4.1). De perceelgrenzen volgen hier het tracé van de voormalige binnen burgwal en vormen daardoor een herinnering aan de oorspronkelijke structuur van Bunschoten.

Afb. 79 Kadastrale kaart met daarop aangegeven het verloop van de perceelgrenzen ter plekke van de voormalige burgwal tussen Oosterstraat en Poststraat/Schoolstraat.

Ook nabij Burgwal is aan de Dorpsstraat nog sprake van een perceelgrens die nog herinnert aan de ligging en het verloop van de oude oostelijk burgwal. Het betreft de begrenzing tussen Dorpsstraat 145 en 147. De oriëntatie van de voormalige burgwal wordt geaccentueerd door de bomen die langs het oostelijke deel van die die perceelgrens zijn aangelegd.

Afb. 80 De zuidelijke perceelgrens van Dorpsstraat 145 volgt het tracé van de voormalige burgwal alhier.

4.4 Groenelementen

Groen op de erven in het historisch hart — Zoals uit de kadastrale gegevens uit 1822 bleek en ook zichtbaar is op historische foto's, had De Dorpsstraat oorspronkelijk een karakter dat aanzienlijk groener was dan tegenwoordig het geval is. Met name de dichte begroeiing op de achtererven, bestaande uit boomgaarden, (moes)tuinten en opgaand groen op de grens (als windsingel) is vrijwel overal verdwenen. Het aanzicht van Bunschoten van buitenaf gezien is niet meer representatief voor de historische situatie.

Afb. 81 Van de groene zone aan weerszijden van de Dorpsstraat (achtererven), zoals zichtbaar op deze luchtfoto uit circa 1935, is vandaag de dag weinig behouden.

Hoewel het overgrote deel van de erfbegroeiing is verdwenen, is er, zowel aan de Dorpsstraat, als aan de Veenestraat en Molenstraat/Koningin Wilhelminastraat nog sprake van relictten van de oorspronkelijke inrichting. Meestal gaat het daarbij om solitaire (of clusters van twee of drie) bomen op het erf van een boerderij die vóór, achter of naast het huis staan. De aanwezigheid van solitaire bomen sluit aan bij de typologie van het boerenerf. Daarnaast dragen ze in hoge mate bij aan de beleevingswaarde van het oude lint. Dit geldt zowel voor een beleving vanaf het lint zelf, als van buitenaf bezien: de bomen zijn door hun omvang blikvangers.

Afb. 82 Enkele karakteristieke bomen (vlnr): naast Dorpsstraat 145, achter Dorpsstraat 132, op kerkhof Dorpsstraat 21.

Uit de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels, waarin het eigendom en het gebruik van de op de kadastrale minuutkaart van 1822 zichtbare kavels zijn vermeld, blijkt dat op het overgrote deel van de erven aan de achterzijde sprake was van een boomgaard. Vandaag de dag bevindt zich (voor zover zichtbaar vanaf de openbare

ruimte) alleen nog bij Dorpsstraat 110 een kleine boomgaard. Hoewel de bomen *an sich* niet bijzonder oud zijn, herinnert het gebruik van het achtererf als boomgaard aan de historisch alom aanwezige situatie en is de gaard om die reden als waardevol aan te merken.

Afb. 83 Boomgaard op het achtererf van Dorpsstraat 110.

Historische perceelsbegrenzing — Op een aantal plaatsen zijn nog relictten van historische bomenrijen langs perceelsgrenzen aanwezig. Het gaat hier telkens om een rij (of relict van een rij) knotwilgen. Dergelijke boomrijen zijn karakteristieke elementen in het landschap die herinneren aan het agrarisch verleden van Bunschoten. Voorbeelden zijn aan te treffen achter Molenstraat 15, naast Molenstraat 42, achter Koningin Wilhelminastraat 62, achter Dorpsstraat 123 en ten zuiden van Veenestraat 63.

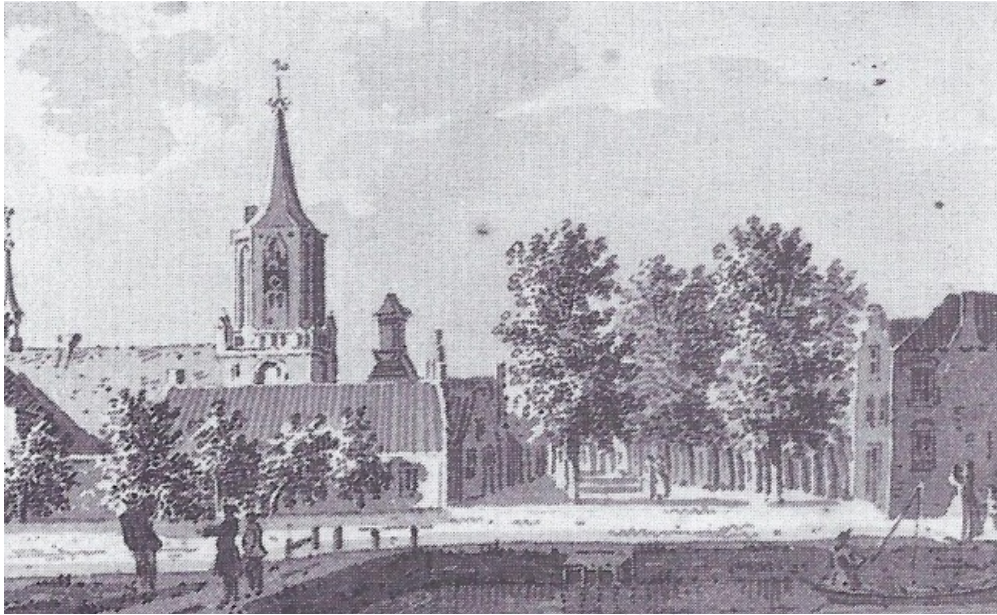

Afb. 84 Rij knotwilgen op het erf van Molenstraat 42.

Afb. 85 Rij knotwilgen ten westen van Molenstraat 15.

Bomen langs de straat — Op een achttiende eeuwse gravure van de Dorpsstraat, zien we dat in de straat aan weerszijden bomenrijen staan. Niet alleen de achtererven waren dus voorzien van groen, ook de straat had een groen karakter.

Afb. 86 Gezicht op Bunschoten, gezien vanuit het noorden. Atlas Coenen, 1750 (bezit Flehite, nr. 13-14-2). De Dorpsstraat had een groene uitstraling.

Dit groene straatbeeld heeft de Dorpsstraat tot de dag van vandaag behouden. Deels bestaat dit uit historische leilinden die vóór de gevels van de huizen zijn geplaatst. Deze historische aanplant is lange het overgrote deel van de Dorpsstraat aangevuld met jongere laanbeplanting. Het huidige beeld sluit daarmee aan op het op de oude gravure zichtbare beeld en draagt in hoge mate bij aan de belevingswaarde van de historische kern.

Afb. 87 De aanwezige oude en jonge aanplant langs de Dorpsstraat draagt in hoge mate bij aan de belevingswaarde.

Ook in het noordelijke deel van de Veenestraat treffen we laanbeplanting aan. Hier is, evenals bij de Dorpsstraat sprake van een combinatie van historische (tussen Veenestraat 15 en 19) en jongere aanplant. De volgroeide bomen zien we al verschijnen op de luchtfoto's van Bunschoten die in de jaren dertig zijn genomen.

Met name de oude aanplant vormt een herinnering aan de agrarische karakteristiek van de Veenestraat. De laanbeplanting als geheel draagt bij aan de belevingswaarde van de straat.

Afb. 88 De aanwezige oude en jonge aanplant langs de Veenestraat draagt in hoge mate bij aan de belevingswaarde.

Groen ter accentuering historische hoofdcontouren en structuren — Niet alleen langs het oorspronkelijke bebouwde agrarisch lint is sprake van laanbeplanting. De ovaal van de middeleeuwse stadsuitbreiding werd kort vóór of na de Tweede Wereldoorlog omzoomd. Tot die tijd hebben nooit bomen langs de burgwallen gestaan.

De aanleg van de bomenrijen is in ieder geval nog vóór de ruilverkaveling en het aanpassen van de Rengersweg (omstreeks 1950) gebeurd, zoals blijkt uit een foto waarop de walletjes en de karakteristieke lob aan de zuidoostzijde van de stadswaarde nog zichtbaar is. Op deze foto is al sprake van omzomende aanplant.

Afb. 89 Foto uit circa 1950, waarop de walletjes in de oostelijke weide en de lobvorm aan de zuidoostzijde (rode pijl) zichtbaar zijn. Hier is al sprake van laanbeplanting.

Door de aanplant is de karakteristieke contour ook boven het maaiveld beleefbaar. Zeker nadat de walletjes die de weiden onderverdeelde met de ruilverkaveling in de jaren vijftig verdwenen en ten westen van de stadswede geleidelijk woonwijken werden aangelegd, vormen de bomen een duidelijke begrenzing. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat de laanbeplanting aan de oostzijde niet overal de historische contour van de stadswede maar de Rengersweg omzoomt. Zoals in paragraaf 3.2 aan bod is gekomen, is voor de aanleg van de Rengersweg het noordelijke en zuidelijke deel van de oostelijke burgwal ietwat aangepast. De bomenrijen zijn op deze punten dus niet representatief voor de middeleeuwse vorm van de oostelijke stadswede. Aan de noordzijde loopt de laanbeplanting door tot aan de Bickersweg (oorspronkelijk boog deze af ter hoogte van de Oosterstraat). Aan de zuidzijde stopt de bomenrij waar oorspronkelijk de karakteristieke lobvorm begon.

Afb. 90 Bomen langs de westelijke stadswede (langs Stadsgracht/Stadsspui).

Afb. 91 Bomen aan weerszijden van de Rengersweg, de oostelijke begrenzing van de oostelijke stadswede.

De Spakenburger gracht is aan beide oevers voorzien van een bomenrij. Deze groenelementen zijn in de tweede helft van de twintigste eeuw aangebracht. De bomen accentueren op een soortgelijke wijze als de bomenrijen rondom de stadsweden een in de geschiedenis van Bunschoten waardevolle structuur. Daarnaast dragen ze bij aan de belevingswaarde van de straat.

Afb. 92 Bomen langs de Spakenburger gracht.

4.5 Waterpartijen

Grachtenstelsel – Van oorsprong was de gehele middeleeuwse stadsuitbreiding voorzien van grachten. Op de oudste (zeventiende-eeuwse) kaarten zien we echter al dat de watergang aan de oostzijde ontbreekt. Deze wordt pas in de tweede helft van de twintigste eeuw opnieuw aangelegd, waarbij evenals bij het groen, het deel ten noorden van de Oosterstraat en de zuidoosthoek niet het oorspronkelijke tracé volgt. Het water accentueert op een soortgelijke wijze als het groen de contour van de middeleeuwse stadswaide.

Afb. 93 De oostelijke stadsgracht.

Afb. 94 De westelijke stadsgracht.

De westelijke stadsgracht is nooit weg geweest. Deze heeft altijd nog dienst gedaan als wetering naar het zuiden toe (richting Amersfoort) en verbond de haven via de Bickersvaart met de Eem. De westelijke stadsgracht is dus een waardevol historisch relict dat in hoge mate bijdraagt aan de belevingswaarde van de stadswaiden.

De gracht is wel aanzienlijk breder dan deze oorspronkelijk was en het noordelijke gedeelte is in de periode 1980-2010 geleidelijk aan verbreed tot binnenwater. Oorspronkelijk lag hier (en ter plekke van Kostverloren) de haven. De contour correspondeert echter niet met een historische situatie (herintroduceren oorspronkelijke opzet is ook niet mogelijk). Door de uitgevoerde verbredingen van de gracht is de oorspronkelijke ligging van een haven op deze locatie zichtbaar gemaakt.

Afb. 95 Zeventiende-eeuwse plattegrond met daarop de westelijke stadsgracht en de haven (rood omcirkeld).

Afb. 96 Ter plekke van de voormalige haven is de gracht de laatste jaren verbreed waardoor wordt gerefereerd aan de voormalige haven.

Ten westen van de Dorpsstraat liggen, pal achter de historische erfbegrenzing, relictten van een oude gracht. Deze verschijnt al op zeventiende-eeuws kaartmateriaal. Vanaf de ruilverkaveling is de gracht echter niet meer als prominente noord-zuidgeoriënteerde structuur aanwezig, maar is versnipperd geraakt. Deels is deze opgenomen in het slotenstelsel van de stadswide, deels is deze dichtgegooid. De delen die nog aanwezig zijn vormen een fysieke herinnering aan een belangrijke eeuwenoude structuur.

Afb. 97 Een klein gedeelte van de voormalige gracht achter de erven (nabij Botermarkt).

Afb. 98 Oude foto (circa 1930) waarop men over de gracht vaart. De gracht liep destijds nog over de gehele lengte van de Dorpsstraat door.

Spakenburger gracht — De Spakenburger gracht is een van de oudste structuren van Bunschoten. Deze oude wetering is al vroeg rechtgetrokken tot gracht. De verbinding tussen de gracht en de ringwetering is met het droogleggen van de haven in 1932 verbroken.

Niet alleen speelt de gracht een belangrijke rol in de belevingswaarde van het noordelijke deel van het bestemmingsplangebied Centrale As, het vormt ook een fysieke verbinding tussen de historische kern van Bunschoten en Spakenburg.

Afb. 99 De Spakenburger gracht.

4.6 Bebouwing

In onderstaande paragraaf wordt een aantal onderdelen behandeld die betrekking hebben op de bebouwing in het bestemmingsplangebied Centrale As.

Aan bod komen:

- De typologie van de bebouwing
- De rooilijnen van de bebouwing
- De massaopbouw
- De daken
- Vormgeving
- Materiaal- en kleurgebruik

Typologie — Binnen de Centrale As is een grote diversiteit aan bebouwing. Deze diversiteit hangt samen met de ontwikkeling van het gebied, waarbij de oudste bebouwing binnen de contour van de middeleeuwse stadsuitbreiding is gelegen. In deze historische kern is de boerderij het meest voorkomende type gebouw. De verschijningsvorm van de meeste daarvan dateert uit de periode 1850-1940. Slechts een tweetal boerderijen, Dorpsstraat 36 en 60 (beide rijksmonument), is in verschijningsvorm nog representatief voor de zeventiende eeuw. Beide zijn een dwarshuisboerderij, met een breed woonhuis aan de straat, waar haaks op het huis een achterhuis is geplaatst. Ook Dorpsstraat 1-3 is een voorbeeld van een dwarshuisboerderij met zeventiende-eeuwse kern.

Afb. 100 Dorpsstraat 58-60. Een zeventiende-eeuwse dwarshuisboerderij.

Afb. 101 Dorpsstraat 36. Een zeventiende-eeuwse dwarshuisboerderij.

De typologie van de dwarshuisboerderij wordt in de negentiende eeuw minder toegepast. Aan het eind van de eeuw zien we dit type, waarschijnlijk onder invloed van de toenmalige woonhuisarchitectuur (herenhuizen, notabelenwoningen), weer vaker verschijnen. Dorpsstraat 32 en 103-105, 117, 127-129 zijn voorbeelden van een dwarshuisboerderij uit de periode 1880-1920.

Afb. 102 Dorpsstraat 32. Dwarshuisboerderij uit circa 1900.

Afb. 103 Dorpsstraat 103-105. Dwarshuisboerderij uit circa 1900.

Dorpsstraat 43, 88 en 149 zijn voorbeelden van dwarshuisboerderijen die in het Interbellum werden opgericht. De voorhuizen van deze boerderijen zijn in opzet: eenlaags voorhuis met mansardekap karakteristiek voor de periode.

RES

Afb. 104 Dorpsstraat 43 Dwarshuisboerderij uit circa 1925.

De meeste boerderijen zijn van het type langhuisboerderij, waarbij woon- en bedrijfsruimte in één volume is ondergebracht (gescheiden door een brandmuur). Het woongedeelte van deze boerderijen ligt aan de straat, de bedrijfsruimte ligt aan de achterzijde. Hoewel de meeste dus in verschijningsvorm karakteristiek zijn voor de periode 1850-1940, is het niet uit te sluiten dat een groot aantal boerderijen een oudere kern hebben. Dit blijkt onder andere uit het feit dat bij sommige ervan delen van zeventiende-eeuws muurwerk zichtbaar zijn.

Afb. 105 Veenestraat 8 (De Pol), langhuisboerderij uit 1880.

Afb. 106 Dorpsstraat 147, langhuisboerderij uit 1875.

Een deel van de historische boerderijen is in de loop der jaren verbouwd. Enkele voorkomende ingrepen zijn het vervangen van historische raampartijen door grotere enkelruits vensters en het plaatsen van grote dakkapellen (vaak muurwerk naar boven toe doorgetrokken: Veenestraat 12, 14). Dergelijke ingrepen hebben een nadelig effect op de belevingswaarde van de historische boerderijen. Verder is een groot aantal volumes opgesplitst in meerdere wooneenheden. Soms is het achterhuis verbouwd tot een aparte wooneenheid, maar het komt ook voor dat in een boerderij meerdere appartementen zijn aangebracht, zoals bij Dorpsstraat 77. Deze splitsingen zijn vaak ingrijpend voor het interieur (constructie, indeling). Voor het exterieur betekent dit dat er bijvoorbeeld extra vensters (in dak en gevel) worden aangebracht, waardoor de karakteristieke beslotenheid van de voormalige bedrijfs- en opslaggedeelten van het complex verandert.

Afb. 107 Veenestraat 16: grote bakstenen kapel en grote vensters in voorgevel.

Afb. 108 Koningin Wilhelminastraat 60: grote bakstenen kapellen en vensters in de zijgevel.

Op de erven van deze boerderijen staan vaak één of meerdere bijgebouwen: schuurtjes en hooibergen. Met name de hooibergen vormen een karakteristiek object in Bunschoten. Zoals uit historische luchtfoto's blijkt, had iedere boerderij tot ver in de twintigste eeuw ten minste één hooiberg. Vandaag de dag is slechts een klein aantal behouden. Vaak verkeren ze in slechte staat. De Bunschoter hooiberg onderscheidt zich door zijn karakteristieke kapvorm. Op deze hooibergen komen we in paragraaf 4.8, *karakteristieke details*, terug.

Afb. 109 Bijgebouwtje achter Dorpsstraat 86.

Afb. 110 Hooiberg achter Veenestraat 57.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw wordt op diverse plaatsen, zowel binnen de historische stad als daarbuiten op kleine schaal ontwikkeld. Dit gebeurt zowel langs het lint als aan nieuw aangelegde straten (noord) en reeds bestaande eeuwenoude straatjes en paden (noordoosten historische kern). In het Interbellum en de jaren vijftig betreft het voornamelijk vrijstaande huizen (langs het lint liggen over het algemeen de grotere vrijstaande woningen), twee-onder-een-kapwoningen en strokenbouw (korte stroken van maximaal zes woningen). Het straatbeeld wordt dus gekarakteriseerd door kleine bouwblokken met daartussen open ruimte (al dan niet met een terug gelegen bijgebouw). Langs de Dorpsstraat is sprake van inbreiding. Het betreft hier voornamelijk vrijstaande en gekoppelde woonhuizen.

Afb. 111 Het straatbeeld van de Koningin Emmastraat wordt bepaald door vrijstaande en twee-onder-een-kapwoningen uit de jaren dertig.

Afb. 112 Het straatbeeld van de Prinses Julianastraat wordt bepaald door vrijstaande en twee-onder-een-kapwoningen uit de jaren dertig.

Het merendeel van deze woningen is klein. Slechts op een aantal plaatsen is sprake van grotere volumes. Het betreffen villa's (Veenestraat 31) en herenhuizen (Dorpsstraat 5, Dorpsstraat 90, Nijkerkerweg 30-32 en Kostverloren 1). Deze karakteristieke volumes nemen een bijzondere plaats in in het straatbeeld.

Afb. 113 Dorpsstraat 5, voorbeeld van een negentiende-eeuws (1876) herenhuis.

Afb. 114 Nijkerkerweg 30-32, voorbeeld van een vroeg-twintigste-eeuws (1912) herenhuis.

In tegenstelling tot de meer willekeurige bebouwingskarakteristiek van de oudere delen van Bunschoten, is in de wijken die na 1960 tot stand zijn gekomen, sprake van een ordening op basis van bouwtype. Het overgrote deel van de jonge bebouwing wordt gekarakteriseerd door lange gesloten gevelwanden. Vrijstaande woonhuizen en bungalows zijn langs specifieke straten ondergebracht. Een dergelijke stedenbouwkundige opzet is kenmerkend voor de periode.

Afb. 115 Strokenbouw uit de jaren zestig in de Rembrandt van Rijnstraat.

Afb. 116 Een van de bungalows aan de Nijkerkerweg.

Rooilijnen — Binnen het bestemmingsplangebied is er geen eenduidig beeld in de rooilijnen.

Langs de Dorpsstraat zien we dat rooilijn van de historische bebouwing vrijwel overal parallel aan de straat loopt en aan de stoep grenst: er zijn geen of zeer ondiepe voortuinen. Dit is karakteristiek voor de historische kern en speelt een belangrijke rol bij de belevingswaarde. Er is slechts een klein aantal historische volumes waarbij de rooilijn verder van de straat is gelegen, waaronder het voormalige raadshuis (Dorpsstraat 92) en de kerk (Dorpsstraat 21). Het terugliggen van de rooilijn hangt hier samen met de behoefte aan ruimte voor het publieke gebouw.

Afb. 117 Straatbeeld Dorpsstraat. De gevels liggen pal aan de stoep.

Afb. 118 Straatbeeld Dorpsstraat. De gevels liggen pal aan de stoep of hebben een ondiepe voortuin. De gevels liggen wel in elkaars verlengde. Oorspronkelijk zal de stoep ook hier tot aan de gevel hebben gelopen.

Bij inbreidingen uit de tweede helft van de twintigste eeuw zien we dat de gebouwen vaak iets meer naar achter zijn geplaatst, waardoor aan de voorzijde (passend in de toenmalige trend) een voortuin kon worden aangelegd. Als zodanig is het terugliggen van de rooilijn kenmerkend voor de periode waarin deze is gebouwd. Het past echter niet in het straatbeeld van de Dorpsstraat.

Storender is het als bij het optrekken van een 'nieuwe' boerderij, deze niet aan de straat wordt gebouwd, zoals diens omliggende voorbeelden en de gesloopte voorganger, maar een aanzienlijk stuk van de straat wordt gebouwd (Dorpsstraat 146). Hierdoor wordt afgeweken van een van de meest karakteristieke kenmerken van de Dorpsstraat: boerderijen die pal aan de straat liggen.

Afb. 119 Dorpsstraat 146. Deze nieuwe boerderij is op een aanzienlijke afstand van de straat gebouwd, waardoor wordt afgeweken van de karakteristiek van boerderijen die pal aan de straat grenzen.

Bij de overige historische straten zien we dat de rooilijn van de bebouwing in de ene straat het tracé van de weg volgt en in de andere straat juist sprake is van rooilijnen die niet volledig parallel aan de straat lopen en per pand verspringen. Bij de zuidzijde van de Oosterstraat liggen de rooilijnen pal aan de stoep en volgen ze de bocht van de straat. Aan de noordzijde van de Oosterstraat, in de Poststraat en aan de zuidzijde van de Kolkweg is de oriëntatie en ligging van de rooilijnen divers en is sprake van een gevarieerd aanzicht. Dit heeft deels te maken met het bochtige verloop van de wegen en de specifieke vorm van het 'blok' waarop ze zijn gebouwd.

Afb. 120 De noordoostelijke hoek van de stadskern. De rooilijn van de zuidelijke bebouwing aan de Oosterstraat (rood) ligt pal aan de stoep en volgt het tracé van de weg (buiten burgwal). De rooilijnen aan de Poststraat, Kolkweg (zuidzijde) en Oosterstraat (noordzijde) zijn in oriëntatie en ligging zeer divers (geel omljnd).

Bij de aan de Veenestraat aanwezige boerderijen zien we, evenals in de Dorpsstraat, dat de rooilijn parallel aan de straat loopt en vrijwel aan de stoep grenst. Bij de twee terpboerderijen die terug zijn te voeren tot ten minste de zeventiende eeuw (huidige verschijningsvorm is jonger) zien we dat deze wat betreft ligging en

oriëntatie afwijken van de rest. Zowel Veenestraat 63 als Burgwal 19-20 zijn met de achtergevel naar de straat gericht. Verder is Veenestraat 63 een aanzienlijk stuk van de straat gelegen. Zoals ter sprake is gekomen in paragraaf 4.1 gold dit voor een groot aantal boerderijen aan de oostzijde van de Veenestraat. De reden hiervoor is onbekend.

Afb. 121 Burgwal 19-20 is met de voorgevel op de stadsweide gericht (gele pijl). De achtergevel (rode lijn) ligt parallel aan de Burgwal.

Afb. 122 Veenestraat 63 is met de voorgevel naar het oosten gericht. De achtergevel (rode lijn) ligt op aanzienlijke afstand, parallel aan de Veenestraat (oranje stippellijn).

Wat de overige bebouwing aan de Veenestraat en de Molenstraat/Koningin Wilhelminastraat (het lint) betreft, zien we een groot onderscheid in rooilijnen. Over het algemeen geldt wel dat de rooilijnen in een straat per bouwblok gelijk is. Binnen de diversiteit is er dus ook rust.

In de Interbellumstraten ten oosten en westen van de Spakenburger gracht hebben de huizen kleine, ondiepe voortuintjes. We zien dat de in de jaren vijftig toegevoegde woningen in deze straten de bestaande rooilijnen volgen.

Bij de vanaf 1960 gebouwde huizen zien we over het algemeen enkele meters diepe voortuinen. De rooilijnen volgen wel bijna overal het verloop van het tracé. Een uitzondering is de twee bouwblokken aan de noordzijde van de Prins Willem van Oranjestraat. Deze zijn diagonaal op de straat geprojecteerd.

Afb. 123 Voortuintjes in de Rembrandt van Rijnstraat.

Afb. 124 Twee bebouwingsstroken in de Prins Willem van Oranjestraat wijken wat betreft oriëntatie af van het algemene beeld.

Vrijstaande woningen zijn bijna overal omringd door een tuin waarbij geen eenduidige ligging van rooilijnen is aan te treffen.

Massaopbouw — Het overgrote deel van de historische bebouwing in het bestemmingsplangebied bestaat uit eenlaags huizen en boerderijen. Bij de woonhuizen uit het Interbellum is onder de hoog opgetrokken kap bijna overal nog een ruime zolderverdieping aangebracht.

Afb. 125 Eenlaags (langhuis)boerderijen zijn kenmerkend voor de Dorpsstraat.

Afb. 126 Eenlaags vrijstaande en twee-onder-een-kapwoningen zijn kenmerkend voor de Interbellumstraten (hier: Prinses Julianastraat).

Uitzonderingen op de historische eenlaags opbouw (al dan niet met woonverdieping onder de kap) blijven beperkt tot enkele herenhuizen (burgemeesterswoning, pastorieën, dokterswoningen) aan Kostverloren en de Dorpsstraat, het voormalige raadshuis (Dorpsstraat 92) en de diverse vrijstaande woonhuizen uit de jaren vijftig.

Afb. 127 Dorpsstraat 90 (voormalige burgemeesterswoning).

Afb. 128 Dorpsstraat 18, (voormalige pastorie)

Afb. 129 Boompjes 12, vrijstaand woonhuis uit jaren vijftig.

Vrijstaande huizen en boerderijen (met uitzondering van de dwarshuisboerderijen) zijn haaks op de straat geplaatst, waardoor sprake is van een hoog bakstenen 'front' bestaande uit kopgevels.

Het aanzicht van de historische (tot circa 1960) twee-onder-een-kap-woningen, strokenbouw en dwarshuisboerderijen wordt bepaald door een lage bakstenen opstand (eenlaags) met daarboven een hoog dak: lijstgevels.

In de Julianastraat is een aantal twee-onder-een-kapwoningen die met de kopgevel naar de straat zijn gericht. Omdat ze onder één dak zijn geplaatst, ogen ze als vrijstaande woonhuizen.

Afb. 130 Dorpsstraat 103, 105, voorhuis van dwarshuisboerderij met lijstgevel

Afb. 131 Koningin Emmastraat 15-17, twee-onder-een-kapwoningen met lijstgevel.

De eenlaags massaopbouw met perceelsgebonden bebouwing is karakteristiek voor de historische gedeelten van het bestemmingsplangebied Centrale As. Alleen de meer vooraanstaande volumes wijken met hun tweelaags opbouw af van dit algehele beeld.

Zoals bij de typologie al ter sprake is gekomen, is het merendeel van de architectuur uit de laatste vijftig jaar (vanaf circa 1960) gebouwd als strokenbouw. De seriebebouwing betreft veelal tweelaags (en in mindere mate eenlaags: seniorenwoningen) volumes geplaatst onder een parallel aan de straat gelegen zadeldak. Ook bij de inbreidingen in de oude stadskern zien we dat enkele tweelaags vrijstaande woonhuizen zijn opgetrokken. Deze tweelaags bebouwing sluit niet aan bij het historische straatbeeld.

Afb. 132 Tweelaags strokenbouw in de Prinses Irenestraat.

Afb. 133 Dorpsstraat 20, voorbeeld van een woning uit de tweede helft van de twintigste eeuw dat afwijkt van het historische beeld van eenlaags woonhuizen/boerderijen.

In de Oosterstraat zien we verder dat bijna alle vroeg-twintigste-eeuwse arbeidershuisjes met een verdieping zijn opgehoogd. De bouwhistorische waarde van deze volumes is hierdoor aanzienlijk aangetast.

Afb. 134 Met uitzondering van één, zijn alle arbeidershuisjes in de Oosterstraat met een verdieping opgehoogd.

In het laatste decennium is in het noordwestelijk deel van het bestemmingsplangebied Centrale As een tweetal appartementencomplexen opgetrokken. Deze wijken in bouwmassa af van de rest van het bestemmingsplangebied. Beide zijn drie bouwlagen hoog. Door de wijze waarop de opstand is onderverdeeld in eenheden met elke een eigen karakteristiek/vormtaal, is de beleving van massa enigszins gedifferentieerd. Door het materiaalgebruik en detaillering is een positieve kwaliteit ontstaan.

Afb. 135 Appartementencomplex aan de Wilgenstraat.

Afb. 136 Appartementencomplex aan de Talmastraat.

Daken — Karakteristiek voor Bunschoten zijn de grote dakvlakken. Bij de boerderijen is dit het gevolg van de te overkappen ruimte (voor- en achterhuis). Bij de Interbellumarchitectuur en de vroege wederopbouwhuizen, is dit met name een esthetische karakteristiek, waarbij de eerste verdieping aan de zijgevels grotendeels achter het naar beneden toe doorgetrokken dakschild gaat verscholen.

De langhuisboerderijen zijn alle geplaatst onder zadeldaken. Bij de boerderijen van vóór circa 1880 sluiten de dakschilden aan tegen de kopgevel en is aan de langsgevels sprake van mastgoten (vaak latere toevoeging). De latere boerderijen kenmerken zich door een lichte overstek waarbij de windveren vaak zijn voorzien van decoratief houtsnijwerk. Aan de langsgevels is sprake van eenvoudige bakgoten.

Afb. 137 Dorpsstraat 98-100. Voorbeeld van een boerderij van vóór 1880 waarbij het zadeldak tussen de kopgevels is geplaatst.

Afb. 138 Koningin Wilhelminastraat 56. Voorbeeld van een boerderij uit circa 1910 waarbij er sprake is van een zadeldak met dakoverstek, voorzien van fraai gedecoreerde windveren.

De herenhuizen en voorhuizen van de dwarshuisboerderijen hebben schilddaken en zijn soms voorzien van steekcapen (bijvoorbeeld Dorpsstraat 18 en 148). De schilddaken hebben meestal geprofileerde bakgoten/kroonlijsten.

Afb. 139 Dorpsstraat 127-129: voorhuis met schilddak (en Vlaamse gevel).

Afb. 140 Dorpsstraat 5, herenhuis met schilddak.

De meest voorkomende dakvorm in de Interbellumarchitectuur is de mansardekap. Deze is vrijwel altijd voorzien van een forse overstek en brede bakgoten.

Binnen deze hoofdvorm is een groot aantal varianten denkbaar, zoals door de toevoeging van een wolfseind (bijvoorbeeld in de Polstraat).

Afb. 141 Huijgenlaan 31-33. Mansardekap met grote dakkapel.

Afb. 142 Polstraat. Mansardekap met wolfseinden.

Veel gebruikt is het type mansardedak waarbij de onderste dakschilden gebogen zijn. In feite is dit een variant op het spitsboogdak, maar daarbij volgt het dak over de gehele hoogte een curve. Een voorbeeld van een 'echt' spitsboogdak is Molenstraat 49.

Het zadeldak wordt ook toegepast, maar op zeer beperkte schaal.

Afb. 143 Koningin Wilhelminastraat 22, 23. Mansardekappen waarbij het onderste deel is gebogen.

Afb. 144 Molenstraat 49. Spitsboogdak.

Kenmerkend is dat bij een aantal woonblokken uit het Interbellum, waarbij aan de hand van haaks op de straat geplaatste steekkappen een geleding in het blok is aangebracht. Dit is bijvoorbeeld het geval bij Huijgenlaan 4-8, Molenstraat 20-21 en 37-39.

Afb. 145 Molenstraat 37-39. Bouwvolume waarbij de steekkap het blok onderverdeelt.

Als er sprake is van dakkapellen, betreft dit meestal een breed exemplaar, waarin meerdere ramen zijn aangebracht. De kapel is geplaatst onder een platdak met overstek, waarbij de bovenzijde van de kapel vaak aansluit op de overgang tussen onderste en bovenste dakschild (zie afbeelding 141).

Bij de jaren-vijftig-architectuur is het zadeldak het meest gebruikt. Over het algemeen betreft het hier een hoog opgetrokken dak, waardoor er voldoende ruimte onder de kap blijft voor een verdieping.

Bij de huizen aan de Nijkerkerweg is een deel van het dak naar beneden toe doorgetrokken om zo als luifel voor de voordeuren te dienen. Hierdoor krijgen deze woningen een heel eigen, karakteristieke identiteit.

Afb. 146 Prins Bernhardstraat 15. Woonhuis uit de jaren vijftig met zadeldak.

Afb. 147 Nijkerkerweg. Het dak is boven de entree naar beneden toe doorgetrokken.

Vrijwel alle daken zijn gedekt met Hollandse pannen ('verbeterde Hollandse pannen' en 'opnieuw verbeterde Hollandse pannen'). Zowel rode als gesmoorde pannen zijn gebruikt. Alleen bij Dorpsstraat 17 en Molenstraat 35 is een groene dakpan gebruikt. Deze is bij beide authentiek.

Bij slechts een klein aantal gebouwen is een ander type pan gebruikt (bijvoorbeeld Dorpsstraat 90, 103-105, Koningin Wilhelminastraat 57: Bouletpannen; Dorpsstraat 88, 127 148, 149, Koningin Wilhelminastraat 8, 22, Molenstraat 14, 58: Tuille-du-nordpannen; Molenstraat 15: Muldenpannen; Kostverloren 1: leien).

Grote dakvlakken zijn kenmerkend voor het bestemmingsplangebied. Dit in combinatie met de grote diversiteit in dakvorm, dak-oriëntatie en pankleur en -vorm zorgt voor een aangenaam afwisselend beeld dat in hoge mate bijdraagt aan de belevingswaarde.

Vormgeving — Het bestemmingsplangebied vormt een staalkaart van architectuur uit met name de periode 1840-1950 (met enkele oudere en enkele jongere waardevolle panden). Over het algemeen is er sprake van een sobere baksteenarchitectuur. Gebouwen tot circa 1880 zijn geheel onthouden van decoratieve toevoegingen. De hanenkammen boven de gevelopeningen en het vlechtwerk in de geveltop zijn hierop een uitzondering. Door deze soberheid, gecombineerd met een symmetrische opzet van de gevel, ontstaat een statige uitstraling.

Afb. 148 Dorpsstraat 147-149. Boerderij uit 1875.

Afb. 149 Dorpsstraat 62, boerderij uit 1832.

De boerderijen die na circa 1880 worden opgetrokken (of bestaande boerderijen die worden verbouwd), worden gekenmerkt door een rijkere detaillering in eclectische of neorenaissancestijl. Vensterbogen worden in een afwijkende baksteenkleur uitgevoerd, gevels worden middels speklagen (meestal in gele baksteen) onderverdeeld en overstekken krijgen rijk uitgesneden windveren.

Afb. 150 Koningin Wilhelminastraat 56. Voorbeeld van een boerderij met decoratieve elementen in neorenaissancestijl.

Afb. 151 Veenestraat 15, 17. Voorbeeld van een boerderij met decoratieve elementen in neorenaissancestijl.

Een bijzondere plaats in het pandenbestand wordt ingenomen door de twee zeventiende-eeuwse boerderijen. Tussen deze boerderijen is een opvallend verschil in detaillering zichtbaar. Dorpsstraat 36 is vrij sober in detaillering (de smeedijzeren ankers zijn twintigste-eeuwse toevoegingen/vervangingen). De esthetiek wordt met name bepaald door de gevelindeling (verschil in raamgrootte en plaatsing: vanwege opkamer met kelder rechts) en de meerruits raampartijen.

Dorpsstraat 58 heeft een opvallend rijke detaillering, waarbij de zijgevels (in de stijl van de Hollandse renaissance) trapsgewijs oplopen en met zandstenen cordonlijsten en een ornament met schelpmotief zijn aangebracht.

Afb. 152 Dorpsstraat 36. Boerderij uit circa 1610.

Afb. 153 Dorpsstraat 58-60. Boerderij uit 1625.

Bij herenhuizen zien we een soortgelijk onderscheid tussen volumes vóór en na circa 1880. Over het algemeen zijn de oudere herenhuizen soberder van opzet: ze zijn geïnspireerd door de vormentaal van het Hollands classicisme, die ook vaak bij landhuizen in het buitengebied werd toegepast: sobere, symmetrische opstand met gevelopeningen onder hanenkam en aan de bovenzijde een kroonlijst. Voorbeelden zijn Dorpsstraat 5 en Kolkplein 1 (wit gesausd).

Afb. 154 Dorpsstraat 5, voorbeeld van een herenhuys in Hollands classicistische stijl.

Afb. 155 Kolkplein 1, voorbeeld van een herenhuys in Hollands classicistische stijl.

Herenhuizen uit de periode 1880-1920 kenmerken zich evenals boerderijen uit deze periode door een eclectische of neorenaissance vormtaal. Dorpsstraat 90 en Nijkerkerweg 30-32 zijn hiervan voorbeelden.

Afb. 156 Dorpsstraat 90. Voorbeeld van een herenhuys met decoratieve elementen in neorenaissancestijl.

Afb. 157 Nijkerkerweg 30-32. Voorbeeld van een herenhuys met decoratieve elementen in neorenaissancestijl.

Het grote pandenareal uit het Interbellum wordt gekenmerkt door een geheel eigen karakteristiek. Deze traditionalistische vormtaal (met invloeden van het expressionisme en Engelse cottagestijl) wordt gekenmerkt door haar bakstenen opstanden. Gevels worden verlevendigd door middel van het plaatsen van erkers, het creëren van opvallende hoekoplossingen, grote (vaak liggende) raampartijen die zijn geplaatst onder rollagen (soms deels uitkragend) en decoratief gesneden houtwerkdetails (met name deuren). Bij de wat grotere panden worden de geveltoppen vaak geaccentueerd doordat deze wat uitkragen of doordat het metselverband hier anders is opgezet.

Binnen enkele telkens terugkerende hoofdkenmerken, is er sprake van een grote diversiteit in vormtaal waardoor een aangenaam afwisselend straatbeeld ontstaat. Een belangrijk aspect hierbij speelt het toegepaste metselverband (staande verbanden of kettingverbanden), dat een sterk grafisch effect geeft aan de gevels.

Afb. 158 Dorpsstraat 17. Bijzonder voorbeeld van een huis uit het Interbellum.

Afb. 159 Molenstraat 58. Bijzonder voorbeeld van een huis uit het Interbellum, gebouwd in Amsterdamse-Schoolstijl.

De jaren-vijftigarchitectuur kenmerkt zich door een traditionalistische vomentaal (Delftse School), waarbij gebruik wordt gemaakt van gestileerde historische ornamenten zoals hanenkammen of segmentbogen met boogvelden (boogvelden meestal baksteenmozaïek) en kunststenen blokken (bijvoorbeeld bij de schouders en hals van de tuitgevels). Dit geldt zowel bij woonhuizen als grotere complexen (zoals de Maranathakerk en de Christelijk Gereformeerde Kerk).

Afb. 160 Boompjes 5. Voorbeeld van een traditionalistisch huis.

Afb. 161 Koningin Emmastraat 12. Voorbeeld van een traditionalistisch huis.

De hierboven genoemde architectuur kenmerkt zich door een grote diversiteit. Dit leidt tot een straatbeeld met een schilderachtige karakteristiek en hoge belevingswaarde. Omdat al deze gebouwen traditionalistisch van opzet en stijl zijn en allemaal zijn opgetrokken in baksteen, is er sprake van een samenhangend hoogwaardig ensemble.

In de woonwijken die vanaf de jaren zestig tot stand zijn gekomen zien we een functionalistische architectuur. Rationalisatie, systeembouw en efficiënte plattegronden, kenmerken van het functionalisme, werden ingezet om het grote woningtekort te lijf te gaan. Het aanzien van de in serie gebouwde stroken wordt bepaald door het repeterende karakter van de façade. De hoofdropzet en het materiaalgebruik is geënt op de traditionalistische architectuur: een bakstenen huis onder

een zadeldak.

Op sommige plaatsen zien we dat de functionalistische gevelwanden aan de hand van decoratieve elementen worden verlevendigd. Dit geldt met name voor strokenbouw in de Sint-Nicolaasstraat, Willem Barentszstraat en Jan Pietersz. Coenstraat (jaren zestig). Hier zijn de gevels door middel van op historische voorbeelden geënte elementen verlevendigd. Toegepast zijn pilasters, ietwat terugliggende deuroplijstingen en muurvlakken met verticaal metselwerk onder- en boven de vensters. Deze elementen zijn in een andere kleur baksteen uitgevoerd, waardoor het decoratieve karakter wordt versterkt. Deze seriebouw weet zich door het oog voor detail te onderscheiden van de andere functionalistische woonwijken die in de tweede helft van de twintigste eeuw werden opgetrokken.

Afb. 162 Jan Pietersz. Coenstraat. Een van de stroken die in de jaren zestig is gebouwd, waarbij door middel van eenvoudige decoratieve elementen een aangenaam accent is gelegd.

Kleur- en materiaalgebruik — Zoals hierboven al genoemd, is een van de bindende factoren tussen de verschillende gebouwen en stijlen het gebruik van baksteen. We zien met name rode baksteen, in nuance variërend van oranje tot bruin. Het meest voorkomende metselverband is kruisverband. Bij de Interbellumarchitectuur en wederopbouwarchitectuur zijn staand verband en kettingverbanden (Noors of Vlaams) veel toegepast. Door de regelmaat van deze verbanden krijgt de gevel een grafisch accent. Dit geldt met name bij de kettingverbanden.

Bij de twee zeventiende-eeuwse boerderijen (Dorpsstraat 36 en 58-60) zijn delen van de gevels uitgevoerd in een grauwege baksteen. Ook bij een aantal andere boerderijen en woningen zien we deze gele stenen (van een kleiner formaat dan de rode baksteen) terugkeren. Dit zijn bouwsporen die zijn terug te voeren tot de zeventiende eeuw en met de verbouwing in (veelal het eind van de negentiende eeuw) behouden zijn. Hierdoor is sprake van een ongewilde soort baksteenpolychromie die van hoge waarde is.

Afb. 163 Dorpsstraat 77. De gele bakstenen zijn bouwsporen die dateren uit de zeventiende eeuw (164? vermeld op muur).

Afb. 164 Dorpsstraat 1-3. De gele bakstenen zijn bouwsporen die dateren uit de zeventiende eeuw.

In de periode 1880-1920 wordt gele baksteen gebruikt ter decoratie van de gevels (segmentbogen, rollagen, accentuering hoek of jaartallen).

Ook bij de Interbellumarchitectuur en de vroege wederopbouwarchitectuur zien we het gebruik van gele baksteen regelmatig terugkeren. Meestal is de gele baksteen gebruikt in combinatie met rode steen, maar in een enkel geval is een pand ook volledig in gele steen opgetrokken.

Afb. 165 Molenstraat 10. Gele baksteen gebruikt ter decoratie.

Afb. 166 Molenstraat 35. Grote delen van de gevel zijn in gele baksteen opgetrokken.

De architectuur van de wederopbouw wordt gekarakteriseerd door het (matig) gebruik van zandsteen (of geschilderd beton of cement) op specifieke locaties als schouderstukken, aanzetblokken of ter accentuering van een entree. Een dergelijke gevelafwerking is kenmerkend voor de vroege wederopbouw (Delftse School) en is een uitvloeisel van het rationele bouwen. Deze combinatie van baksteen en kunst- of zandsteen heeft een hoge architectuurhistorische waarde. Daarnaast sluit dit materiaalgebruik aan op historische voorbeelden zoals Dorpsstraat 36, waar ook zandsteen is gebruikt.

*Afb. 167 Maranathakerk.
Voorbeeld van een
wederopbouwvolume waarbij
gebruik is gemaakt van
zandstenen elementen.*

De kleurstelling van het historisch houtwerk is nagenoeg altijd wit (nóóit spierwit) en donkergroen. Daar waar sprake is van luiken, zijn deze vaak voorzien van een rode zandloperfiguur.

Een klein aantal historische panden is in de loop der jaren wit gesausd. Helaas gaat hierbij het grafische 'spel' tussen baksteen en voeg verloren. Juist omdat metselverbanden bij de historische panden een belangrijke rol speelde, is het spijtig dat dit door het monochrome beeld van geschilderde gevels niet meer zichtbaar is.

*Afb. 168 Kolkplein 1 is wit gesausd,
waardoor het grafisch spel van baksteen
en voeg (metselverband) niet meer
beleefbaar is.*

Een veel voorkomend fenomeen bij nieuwe, historiserende gebouwen, is het gebruik van gemêleerde baksteen, waarbij de suggestie wordt gewekt dat de gevels zijn opgetrokken met oude bakstenen. Over het algemeen leidt het gebruik van gemêleerde bakstenen tot een onrustig beeld. Door het gebruik van dergelijk bouwmaterial wordt de historische correctheid van panden, die vaak in opzet en verschijningsvorm een goed voorbeeld zijn van historiserend bouwen, ietwat aangetast.

Afb. 169 Dorpsstraat 28. Een nieuw volume dat is opgetrokken met gemeleerde bakstenen, waardoor een onrustig aanzicht ontstaat.

Afb. 170 Dorpsstraat 54. De nieuwe voorgevel wijkt sterk af van de bruinrode baksteen van de oudere gevels.

Bij de jongere architectuur zien we dat baksteen het belangrijkste materiaal is gebleven. Seriebouw is meestal in een monochrome (en soms bi-chrome) kleurstelling opgezet. De wijken die gelijktijdig tot stand zijn gekomen, zijn onder andere herkenbaar aan de kleurstelling van de gevels.

Met name bij de vrijstaande woningen en dan vooral in de laatste twee decennia zien we een tendens in een grote verscheidenheid in materiaal- en kleurgebruik. Vrije sector locaties kenmerken zich daardoor vaak door diversiteit. Hoewel sommige individuele panden wel degelijk kwaliteit hebben, is er geen samenhang aanwezig.

4.7 Elementaire Einzelgänger

Een belangrijke rol in de uitstraling van een gemeente zijn de *Einzelgänger*: die gebouwen die door hun functie in de gemeente niet alleen een bijzondere uitstraling hebben, maar meestal ook een cruciale rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de ruimtelijke structuur en cultuurhistorie van het gebied. In het bestemmingsplangebied Centrale As is het bijvoorbeeld opvallend hoeveel kerken er aanwezig zijn.

De Centrale As kent de volgende *Einzelgänger*:

- De voormalige St.-Catharinakerk (aanvang bouw in 1428), Dorpsstraat 21: tegenwoordig Nederlands hervormde kerk.
- De kerk 'Kostverloren uit 1891, Kolkplein 2: Doleantie.
- De Zuiderkerk uit 1914, Kostverloren 2: gereformeerde kerk.

- De Maranathakerk uit 1954, Prinses Margrietstraat 20: gereformeerde kerk (vrijgemaakt).
- De kerk 'De Bron' uit 1954, Molenstraat 24: Christelijk gereformeerde kerk.
- De Petra-kerk, Vondelstraat 13.
- Voormalig raadshuis uit 1915, Dorpsstraat 92.
- Fabrieksgebouw Eemlandia, 'Bunschoter Coöperatieve Verkoopvereniging van Melk en Zuivelproducten Eemlandia'gebouwd 1918-1938.
- Van Amerongschool 1930, Koningin Wilhelminastraat 1.
- Calvijnsschool, Prinses Margrietstraat 17. Voorbeeld van een wederopbouwschool.

Afb. 171 Voormalige St.-Catharinakerk.

Afb. 172 'Kostverloren'.

Afb. 173 De Zuiderkerk

Afb. 174 De Maranathakerk.

Afb. 175 'De Bron'.

Afb. 176 Het voormalige raadshuis.

Afb. 177 Eemlandia.

Afb. 178 Van Amerongen-school.

Afb. 179 Calvijnschool.

4.8 Karakteristieke elementen

Een categorie die het straatbeeld verlevendigt, zijn de utilitaire werken, kunstwerken en andere karakteristieke details. Zij versterken de uitstraling van een gebied. Het aantal karakteristieke elementen in het straatbeeld van Bunschoten is beperkt tot een enkele muur (ommuring kerkeiland, hekpijlers Veenestraat 31 of muurwerk Nijkerkerweg 30-32) en één beeld (Boerenechtpaar op de kop van de Spakenburger gracht).

Afb. 180 Ommuring van de voormalige Sint Catharinakerk.

Afb. 181 Boerenechtpaar op de kop van de Spakenburger gracht.

Afb. 182 Muur en hekipijlers bij Nijkerkerweg 30-32

Afb. 183 Hekpijlers bij Veenestraat 31.

Daarnaast is er een groep bouwwerkjes die getuige zijn van de elektrificatie van Bunschoten. Aan de Bickersweg, Talmastraat en Veenestraat (ter hoogte van Grebbelinie en nabij basisschool De Ark) staat een bakstenen trafohuisje, daterend uit de wederopbouwperiode. In de beginjaren van de elektrificatie van Nederland werd de trots in elektriciteit vertaald in fraaie, decoratieve trafohuisjes (Interbellum). De trafohuisjes uit de wederopbouwperiode passen wat betreft vormgeving bij de woonhuisarchitectuur uit die periode: rode baksteen in staand- of kruisverband, ronde vensters, brede schouderstukken, hanenkammen, et cetera.

Afb. 184 Trafohuisjes (vlnr): Bickersweg, Veenestraat (nabij Grebbelinie) en Talmastraat (nabij Polstraat).

Een bijzonder groep bouwwerken die achter de bebouwing is geplaatst, wordt gevormd door de hooibergen. Zoals uit het *Venster op het verleden* is gebleken, had in de jaren dertig nog iedere boerderij één of meer hooibergen. Vandaag de dag is er slechts een klein aantal behouden. Deze verkeren vaak in slechte staat. De hooibergen worden gekenmerkt door een dakopbouw die alleen in Bunschoten voorkomt: tentdak met daarop een dakkapel onder zadeldak met houten luiken en een hijsbalk. Ze dragen in hoge mate bij aan de karakteristiek van Bunschoten.

Afb. 185 Dorpsstraat 109. Hooiberg met nieuwe kap.

Afb. 186 hooiberg achter Dorpsstraat 115.

Afb. 187 Hooiberg achter Molenstraat 11.

Afb. 188 Hooiberg achter Veenestraat 57.

Tot slot is in de tuin van Dorpsstraat 32 een tuinprieeltje uit het begin van de twintigste eeuw gelegen.

Afb. 189 Tuinprieel bij Dorpsstraat 32.

Res nova concept

5 ErfgoedSWOT©: waardenstelling

5.1 Inleiding

Aan de hand van in hoofdstuk 4 beschreven ruimtelijke karakteristiek wordt in hoofdstuk 5 en 6 de erfgoedSWOT© opgesteld. Deze bestaat uit de voorliggende waardenstelling en een reeks aanbevelingen in het volgende hoofdstuk. De gebiedswaardenstelling en het overzicht van kansen en bedreigingen vormen de pijlers onder de richtlijnen voor behoud, beheer en ontwikkeling die men kan opvatten als een cultuurhistorisch beeldkwaliteitconcept. Op basis hiervan kunnen zowel gebiedsgerichte welstandscriteria geformuleerd worden als een verdere ontwikkeling in een stedenbouwkundig/architectonisch (beeldkwaliteit)plan plaatsvinden.

Gebiedswaardenstelling — Vanaf 2000 stelt Res nova zowel op gebiedsniveau als objectniveau waardenstellingen op vanuit de vier hoofdcriteria van de Monumentenwet 1988. Dit is gedaan, omdat de onderzoeken van Res nova vrijwel zonder uitzondering ingezet worden ten behoeve van besluitvormingsprocessen in het kader van de Monumentenwet 1988 of de lokale erfgoedverordening. Door de waardenstelling af te stemmen op de hoofdcriteria, blijft de wettelijke basis van de aanwijzing steeds zichtbaar. Hiermee wordt voldaan aan het elementaire vereiste om 'kenbaar' en 'inzichtelijk' te motiveren. In principe beschermt de overheid – of het nu op rijks-, provinciaal of gemeentelijk niveau is – historische gebieden, ensembles, complexen en panden op grond van het '*algemene belang*' dat het bewuste cultuuroed vertegenwoordigt. Om dit belang te kunnen motiveren worden algemeen de vier hoofdcriteria uit de Monumentenwet 1988 gehanteerd. Ook in de erfgoedverordening van de gemeente Bunschoten vinden we deze terug:

- Ruimtelijke of structurele samenhang.
- Schoonheid.
- Betekenis voor de wetenschap.
- Cultuurhistorische waarde.¹⁵

Ook waar het gaat om alternatieve beschermingsvormen, te weten langs de route van nWro, dient dat '*algemene belang*' bij de aanwijzing gemotiveerd te worden.

¹⁵ Monumentenwet 1988, artikel 1: de afgelopen wijziging van de Monumentenwet 1988 heeft hierin geen verandering gebracht. De erfgoedverordening van de gemeente Bunschoten vermeldt in artikel 1 lid a sub 1 alleen het eerste hoofd criterium niet. Een aanpassing hiervan is in voorbereiding.

Bij het vaststellen van de waarden en het verifiëren van deze criteria worden verschillende subcriteria gehanteerd die voor een groot deel ontleend zijn aan het MSP: het Monumentenselectieproject voor architectuur en stedenbouw (1850-1940) dat in het laatste kwart van de vorige eeuw is uitgevoerd.¹⁶ In het kader van dat project zijn verfijningen ontwikkeld die voor de periode 1850-1940 binnen de hoofdcriteria toegepast worden. Deze zijn echter ook voor het oudere en het jongere erfgoed uitermate geschikt om een meer precieze motivering van het 'algemeen belang' op te stellen. De meest voorkomende MSP-noemers betreffen 'typologie', 'gaafheid/kenmerkendheid' en 'zeldzaamheid'. Ook de landschappelijke context is binnen het MSP volwaardig meegenomen, waardoor de wijze waarop gebruik gemaakt is van geografische ondergrond – 'geomorfologie' – als voorwaarden-scheppende factor voor nederzettingen en gebouwen afgevinkt kan worden. Voor zover ze van toepassing zijn, worden de MSP-criteria materieel stevast in de waardenstelling opgenomen.

De gemeente Bunschoten is recent begonnen met het opstellen van een gemeentelijke monumentenlijst. Men heeft geen expliciete selectiecriteria geformuleerd, maar maakt bij het waarderen van de – potentiële – gemeentelijke monumenten gebruik van de informatie die afkomstig is van het MSP en het daaraan ten grondslag liggende Monumenteninventarisatieproject (MIP). Overigens behelst de beleidsnota impliciete selectiecriteria in de vorm van aandachtspunten die hierna in de waardenstelling zijn verdisconteerd.¹⁷

Zoals hiervoor al aangestipt, vormen de vier hoofdcriteria een stabiel raamwerk, waarbinnen verschillende aanliegroutes mogelijk zijn. Per saldo is het niet zo belangrijk of bijvoorbeeld 'gaafheid' de ene keer valt onder 'schoonheid' en de volgende keer onder 'betekenis voor de wetenschap', zolang de betreffende wegingsfactor – uitdrukking ontleend aan de *Handleiding MSP* – maar aan de orde is gesteld en op gemotiveerde wijze in een van de vier hoofdcategorieën is ondergebracht. Zoals in de *Handleiding MSP* terecht onder de laatste noemer bij 'zeldzaamheid' wordt geïmpliceerd, mag de synergetische betekenis van – het meer dan – de som der delen niet worden onderschat.¹⁸

De score wordt aangegeven door middel van de tekens ++, +, n (neutraal) en – ter objectivering van de waarden. Overlappingsen doen zich (vanzelfsprekend) vaak voor. Dat wil zeggen dat een bepaalde kwaliteit die esthetisch hoog scoort, tegelijkertijd van cultuurhistorisch belang kan zijn en zo voorts. Aan de hand van het

¹⁶ Handleiding SELECTIE EN REGISTRATIE JONGERE STEDEBOUW EN BOUWKUNST (1850-1940), Rijksdienst voor de Monumentenzorg Zeist, oktober 1991, pp. 19; 23-24; 32.

¹⁷ Gemeente Bunschoten, *Een nieuwe nota voor historische waarden*, juli 2008, pp. 17-23; 32.

¹⁸ Zie noot 16.

vaststellen van de waarden van het gebied is het mogelijk om een reeks conclusies en aanbevelingen op te stellen met betrekken tot behoud, beheer en ontwikkeling van de Centrale As. Deze worden in hoofdstuk 6, *erfgoedSWOT©: kansen en bedreigingen*, vermeld. De waardenstelling wordt afgesloten met de waardenkaart die ten grondslag ligt aan de beleidskaart in het bestemmingsplan.

In de hierop volgende tabel is een kolom opgenomen waarin wordt verwezen naar die paragrafen en pagina's waarin het specifieke element uit de waardenstelling verder wordt beschreven.

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	5.2 Ruimtelijke of structurele samenhang		
Geomorfologie	<p>Bunschoten is gelegen op de grens van een dekzandlandschap met dunne afdeklaag van kleiafzettingen aan de oostzijde en een veenvlakte met dik veenpakket ten westen. De kleilaag bij het lint is vermoedelijk (deels) handmatig aangebracht. De combinatie van een veenlandschap met ter plekke van het lint een deels handmatig opgehoogde kleilaag zegt veel over de ontginningsgeschiedenis van deze locatie. Het getuigt van de wijze waarop de mens de natuur naar zijn hand zette voor verbetering van zijn levensomstandigheden.</p> <p>De karakteristiek van een lang lintdorp, gelegen in een open veenpolderlandschap is door de stedenbouwkundige ontwikkelingen in de laatste vijftig jaar nog maar beperkt beleefbaar.</p>	++	p. 64; par. 3.2
		+/-	p. 84-85
Historische layout en infrastructuur	<p>Het verkavelingspatroon in een gebied hoort tot de oudste sporen van je erfgoed: de verkaveling getuigt van de eerste ingreep die de mens deed in het beheersen en beheren van zijn omgeving. Hoewel de verkaveling binnen de bebouwde kom van Bunschoten grotendeels niet meer representatief is voor de situatie van vóór de Tweede Wereldoorlog, is de door de</p>	++	

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	verkaveling ontstane structuur tot op heden herkenbaar in de oriëntatie van de infrastructuur.		
	<p>Bunschoten (Dorpsstraat-Veenestraat-Molenstraat/Koningin Wilhelminastraat) is ontstaan als achterkade van het poldergebied ten westen. Vanuit de achterkade werd ook het gebied ten oosten ontgonnen. Het historisch dorpslint (achterkade) is als lang, noord-zuid georiënteerde infrastructuur tot de dag van vandaag aanwezig.</p> <p>De Veenestraat loopt niet meer als doorgaande weg in zuidelijke richting door, waardoor de eeuwenoude verbinding enigszins is aangetast (wel nog in gebruik als fietspad).</p> <p>De contour van de veertiende-eeuwse (beoogde) stadsuitbreiding is tot de dag van vandaag herkenbaar en heeft een hoge waarde.</p> <p>De historische infrastructuur van vóór 1850, bestaande het lint (Veenestraat, Dorpsstraat, Molenstraat/Koningin Wilhelminastraat), twee voormalige burgwallen (Oosterstraat en Burgwal), enkele achterstraatjes (ten oosten van lint) en een oude verbindingsweg (Kolkweg/ Smeerweg), is nog aanwezig.</p> <p>Een aantal van de middeleeuwse straatjes die het lint met de stadsuitbreiding aan weerszijden verbond is als steeg of private oprit nog aanwezig.</p>	<p>++</p> <p>+/-</p> <p>++</p> <p>++</p> <p>++</p>	<p>p. 65-66; par. 3.4.1</p> <p>p. 75-76</p> <p>par. 3.4, p. 68-71</p> <p>hfdst. 3, par. 4.2</p> <p>p. 26-28</p>

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	<p>Vóór de Voormalige St. Catharinekerk en het voormalige stadhuis is sprake van een verbreding van de straat. Deze rudimentaire pleinvorming benadrukt het belang van de eraan gelegen openbare gebouwen.</p>	++	p.76
	<p>De lay-out van de twintigste-eeuwse uitbreidingen ten noorden en zuiden van de oude kern zijn voor het overgrote deel afgestemd op en aangepast aan de aanwezige polderverkaveling (zie ook het eerste punt).</p>	++	p.65-66; par. 3.4.1
	<p>De Spakenburger gracht is als wetering al in de Middeleeuwen rechtgetrokken en als zodanig tot op heden behouden. De gracht vormt een van de oudste relictten van Bunschoten.</p>	++	p. 25, 98
	<p>De huidige omgrachting van de stadsweiden (ringwetering) is na de ruilverkaveling tot stand gekomen. De westelijke tak is verbreed (wel oorspronkelijk) en de oostelijke tak is geïntroduceerd. Ze vormen, samen met de bomerijen, een duidelijke afbakening van de stadsuitbreiding.</p>	++	par. 3.6 en 3.7, p.27-28, 101-104
	<p>De voormalige binnenhaven is tot de dag van vandaag herkenbaar aan de komvorm van Kostverloren.</p>	+	p. 30
	<p>De korte noord-zuid georiënteerde waterwegen die ten westen van de Dorpsstraat achter de erven liggen, zijn relictten van de middeleeuwse gracht die hier heeft gelopen.</p>	++	par. 3.6, 3.7 en 4.6
	<p>De middeleeuwse gracht is tijdens en na de ruilverkaveling geleidelijk aan versnipperd geraakt en deels gedempt, waardoor deze waterstructuur aanzienlijk is aangetast.</p>	—	idem

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
<i>Ruimtelijke structuur</i>	<p>Het historische hart wordt gevormd door de Dorpsstraat met aan weerszijden enkele straten, geplaatst binnen de contour van de middeleeuwse stadsuitbreiding. De opzet waarbij sprake is van een agrarisch dorpslint binnen een middeleeuwse, nooit voltooide stadsuitbreiding is uniek in Nederland.</p>	++	Par. 3.6 en 3.7, p. 66, p. 68-72
	<p>De uitbreidingen in de oostelijke stadswaai verstoren de totaalstructuur van de middeleeuwse stadskern enigszins omdat er geen aansluiting is gezocht bij de historische situatie.</p>	—	Par.3.9, p. 65, 74-75, 86
	<p>Het deel ten noorden van de historische kern wordt bepaald door de lintbebouwing langs de Spakenburgergracht met aan weerszijden kleinschalige stadsuitbreidingen. Met name de Interbellumstraten vormen hierbinnen een waardevol ensemble.</p>	+	p. 67, 72-74
	<p>De eerste ontwikkelingen in het Interbellum in het bestemmingsplangebied vonden plaats vanuit Spakenburg. We hebben hier te maken met een meer 'stedelijk' gerichte ontwikkeling die los stond van de agrarisch kern van Bunschoten.</p>	+	p. 72-74, 47-52
	<p>Het deel ten zuiden van de historische kern wordt bepaald door de lintbebouwing langs de Veenestraat met aan weerszijden kleinschalige stadsuitbreidingen uit de periode 1950-2010. In tegenstelling tot het deel ten noorden, is hier op een aantal punten afgeweken van de historische 'onderlegger', waardoor de voor het overige gebied karakteristieke eenheid ontbreekt.</p>	+/-	

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	<p>De kleine groene strook tussen de Burgwal en Stadsgracht is waardevol omdat dit de enige plek is waar de ruimte tussen de voormalige binnen- en buitenburgwal nog aanwezig en beleefbaar is.</p> <p>De groenstrook ten oosten van de Rengersweg-Verlengde Oostsingel – Anne Frank heeft een belangrijke functie als buffergebied tussen het bestemmingsplangebied en de recente ontwikkelingen. Dit is de enige locatie waar de oorspronkelijke structuur van een bebouwde kom in een voor het overige open landschap nog herkenbaar is.</p>	<p>++</p> <p>+</p>	<p>p. 27, 70-71</p> <p>p. 85-86</p>
<i>Stedenbouwkundig groen</i>	<p>Om de beleving van de stadsuitbreiding zichtbaar te maken, is de ovale contour circa vijftig jaar geleden voorzien van bomenrijen. Dat destijds is gekozen voor het afbakenen van de ovale structuur van de stadswelden getuigt van een groeiend inzicht in het historisch belang van de nooit gerealiseerde middeleeuwse stadsuitbreiding.</p>	+	p. 55-56, 97-100
<i>Voortuintjes</i>	<p>De architectuur uit de wederopbouwperiode (en enkele delen uit het Interbellum) wordt nagenoeg altijd vergezeld van een voortuin. Deze tuintjes zijn een voortvloeisel uit de tuindorpgedachte van Ebenezer Howard. Hierbij speelde groen, zowel openbaar als privé een belangrijke rol. De tuinen vormen een buffer tussen de publieke ruimte van de straat en de eigen ruimte achter de voordeur.</p> <p>Het private groen van de voortuin is kenmerkend voor de periode en heeft als zodanig cultuurhistorische waarde.</p>	+	

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
Belevingswaarde	<p>De historische kern, met name de Dorpsstraat vormt een haast op zichzelf staande entiteit binnen de gemeente Bunschoten. De intimiteit van het straatbeeld, die wordt bepaald door de bescheiden omvang van de bebouwing en door het aanwezig groen, draagt in hoge mate bij aan de beleving van de Centrale As.</p> <p>De belevingswaarde van de middeleeuwse stadsuitbreiding is door het behoud van de stadswelden (met uitzondering van het noord-oostelijke deel) en het accentueren van de contour door bomen en gracht, hoog.</p> <p>De beleving van de Dorpsstraat als een naar binnen gericht dorpslint in een open landschap (van buitenaf gezien was er sprake van een gesloten entiteit in een open landschap), is door recente ontwikkelingen, zoals het verdwijnen van begroeiing op de erven en de bouw van nieuwe woningen op de achtererven (en in de oostelijke stadswelde) verstoord. Het getuigt echter ook van een nieuwe stap in de ontwikkeling waarbij niet zozeer de besloten lintstructuur, maar juist de oorspronkelijke gedachte van een stadsuitbreiding vanuit het lint centraal staat: nieuwe (kleinschalige) ontwikkeling die vanuit de typologie van de middeleeuwse stadsuitbreiding tot stand komt.</p> <p>Oorspronkelijk keek men vanuit de Centrale As vrijwel overal uit over het open polderlandschap. Er was een sterke (zicht) relatie tussen bebouwde kom en buitengebied. Door de ontwikkelingen aan de westzijde in de jaren zeventig en tachtig en de huidige ontwikkelingen ten oosten van de Oostelijke Randweg, is deze 'oneindigheid' vrijwel geheel verdwenen.</p>	<p>++</p> <p>++</p> <p>+/-</p> <p>—</p>	<p>p. 66</p> <p>p. 69-72, 96-99</p> <p>p. 58, 67, par. 4.3</p> <p>p. 85-86</p>

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	<p>Door de vele straatjes die vanaf de Dorpsstraat naar de stadsweiden liepen, was sprake van een duidelijke zichtrelatie tussen de Dorpsstraat en de weiden. Slechts een enkele van deze straatjes is (als straat/steeg) behouden, waardoor de beleving van de stadsweiden vanaf het lint nog maar beperkt is;</p> <p>Doordat de zuidoostelijke hoek van het bestemmingsplangebied een open karakter heeft behouden, is Veenestraat 63 nog herkenbaar als een terpboerderij: de enige boerderij die nog herinnert aan de historische karakteristiek van boerderijen die op aanzienlijke afstand van de Veenestraat waren gelegen.</p>	<p>—</p> <p>++</p>	<p>p. 68</p>
	<p>5.3 Schoonheid¹⁹</p>		
<p><i>Architectuur</i></p>	<p>De historische bebouwing tot 1940 bestaat voor het overgrote deel uit perceelsgebonden, eenlaags (al dan niet met verdieping onder de kap) baksteenarchitectuur. Binnen deze bindende factoren is sprake van een grote mate van diversiteit in gevelindeling, goothoogten, dakvormen, dakoriëntatie en (mate van) detaillering. Het ontstane beeld wordt gekarakteriseerd door kleinschaligheid, individualiteit op objectniveau, maar eenheid op gebiedsniveau.</p> <p>De verschijningsvorm van de historische architectuur volgt in grote mate de algemene stilistische ontwikkelingen in Nederland (zowel bij</p>	<p>++</p> <p>++</p>	<p>Par. 4.6</p>

¹⁹ De ruimtelijke en stedenbouwkundige schoonheid is in paragraaf 5.2 aan bod gekomen en zal hier niet herhaald worden.

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	<p>boerderijen als woonhuizen). Als zodanig is er sprake van een waardevolle staalkaart van architectuur uit de periode 1850-1940 (en enkele exemplaren van vóór 1850).</p> <p>De bebouwing uit het begin van de wederopbouwperiode is traditionalistisch in opzet (Delftse School) en sluit wat betreft massaopbouw en materiaalgebruik aan op het aanwezige kleinschalige beeld. Met name in het noordelijke deel van de Centrale As draagt dit bij aan de ensemblewaarde.</p> <p>De strokenbouw die vanaf de jaren zestig op grote schaal (zij het telkens als kleine wijk met elk een eigen karakter) is gerealiseerd, is kenmerkend voor de functionalistische woningbouw, waarbij een traditionele hoofdopzet (tweelaags onder een zadeldak) werd gecombineerd met een rationele, seriematige façadeopbouw. Deze strokenbouw getuigt van de toenmalige bouwopgave in Nederland.</p> <p>Zowel bij de vroege wederopbouwarchitectuur van de Delftse School als bij enkele functionalistische bouwstroken uit de jaren zestig (Sint Nicolaasweg, Willem Barentszstraat, Jan Pietersz. Coenstraat), is veel aandacht besteed aan de geveldetailering. Door deze detailering wordt een verbinding gemaakt met de in Bunschoten aanwezige historische architectuur.</p> <p>Kenmerkend voor de Centrale As is dat iedere naoorlogse wijk wordt gekenmerkt door een uniforme beeldtaal, die per wijk anders is: iedere wijk heeft een eigen karakteristiek en is als zodanig 'herkenbaar'.</p>	<p></p> <p>+</p> <p>+</p> <p>+</p> <p>+</p>	

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	<p>Recente inbreidingen in de door historische bebouwing gekarakteriseerde locaties, zijn alle in een historiserende vormtotaal uitgevoerd (vrije interpretatie, nauwkeurige navolging van verdwenen gebouw, of nieuwbouw volgens de basisprincipes van historische architectuur). Inbreidingen worden wat betreft de verschijningsvorm veelal met respect voor de historische omgeving/identiteit uitgevoerd.</p> <p>De architectuur van individuele nieuwbouw buiten de gebieden met een historische context zijn divers in opzet en verschijningsvorm en zijn over het algemeen niet geënt op de 'eigen', historische identiteit.</p> <p>In het straatbeeld is sprake van een groot aantal elementaire <i>Einzelgänger</i> die zowel wat betreft vormgeving als functie een belangrijke rol vervullen en nog steeds vervullen, en een positieve bijdrage vormen aan de beleving van de Centrale As.</p>	<p>+</p> <p>+/-</p> <p>++</p>	<p>Par.4.7</p>
<p>Materiaal- en kleurgebruik</p>	<p>Baksteen is het belangrijkste bouw materiaal, zowel bij de agrarische bebouwing als bij de woonhuizen en <i>Einzelgänger</i>. De baksteen vormt een belangrijk bindend element in het straatbeeld.</p> <p>Rode baksteen, variërend van licht- tot donkerrood (roodbruin) is het meest voorkomend. Gele baksteen werd gebruikt als decoratief element, of in het Interbellum om hele huizen of grote gevelvlakken in op te trekken. Ook zeventiende-eeuws muurwerk is in gele baksteen uitgevoerd. Deze baksteenpolychromie is karakteristiek voor de historische bebouwing.</p>	<p>++</p> <p>++</p>	<p>p.123-125</p>

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	<p>Aansluitend op de toegepaste baksteenarchitectuur zijn kozijnen, deuren en ramen veelal uitgevoerd in hout. Kozijnen zijn geschilderd in een gebroken witte of crèmekleurige kleurstelling. Deuren en ramen zijn veelal donkergroen. Bij sommige gebouwen is sprake van luiken met een rood zandloperfiguur. Deze traditionele kleurstelling vormt een belangrijk onderdeel van de historische karakteristiek.</p> <p>Daken zijn alle gedekt met pannen, in rode of zwarte/blauwe kleurstelling. Deze traditionele pannen vormen een belangrijk onderdeel van de historische karakteristiek van de bebouwing.</p> <p>Bij historiserende nieuwbouw binnen historisch waardevolle gebieden wordt regelmatig gebruik gemaakt van een lichte, grauwgele baksteen, van gemêleerde bakstenen, of van bakstenen die de suggestie wekken dat een oude gevel van een pleister- of verflaag is ontdaan. Het genoemde materiaalgebruik wijkt af van de karakteristieke monochrome rode (en in mindere mate donkergele) baksteen die bij de historische gebouwen is gebruikt. Dit getuigt van een tendens waarbij men enerzijds de opzet en detaillering van historische voorbeelden nauwgezet volgt, maar in het even belangrijke materiaalkeuze meer vrijheid toepast.</p> <p>De straten in de gehele Centrale As zijn bestraat met een rood-bruine, in keperverband gelegde klinker. Dit type bestrating benadrukt het kleinschalige karakter van Bunschoten. In de historische delen zijn ook de stoepen beklinterd (een enkele uitzondering). De beklinterde straten en stoepen verbinden de bakstenen gevels aan weerszijden van de straat met elkaar.</p>	<p>++</p> <p>++</p> <p>—</p> <p>+</p>	<p></p> <p></p> <p></p> <p>Par. 4. 2</p>

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
<p>Schilderachtigheid</p>	<p>De term 'schilderachtig' wordt vanaf de negentiende eeuw gereserveerd voor gebouwen die niet symmetrisch of klassiek zijn geproportioneerd, maar juist opvallen door een gevarieerde samenstelling, met afwisselende dakhoogten, nokrichtingen, aanbouwen, uitkragende onderdelen, et cetera. Niet alleen architectuur, maar ook een landschap of een stad kan schilderachtig zijn.</p> <p>In de Dorpsstraat is door de kleinschaligheid en individualiteit van de aanwezige bebouwing, de intimiteit door de rooilijn die dicht aan de straat ligt en het groen, zowel aan de straat als op de erven, sprake van een schilderachtig geheel.</p> <p>Een classicistisch, symmetrisch beeld treft men in Bunschoten alleen aan op pandniveau (enkele herenhuizen in de Dorpsstraat).</p>	<p>++</p> <p>+</p>	
<p>Groen</p>	<p>De laanbeplanting in de diverse straten, zowel historische als jonge bomen, getuigen van een historische typologie en dragen in positieve zin bij aan de waardering van het straatbeeld.</p> <p>De solitaire bomen, relictten van boomgaarden, leibeplanting en rijen knotwilgen op de erven van de boerderijen (voor, naast of achter de bebouwing) dragen in positieve zin bij aan de waardering van het straatbeeld.</p> <p>In de Centrale As liggen twee historische tuinen: Veenestraat 31 en Dorpsstraat 32. Bij de laatstgenoemde betreft het vooral een tuin waarin enkele historische bomen en een bijzonder prieel is geplaatst. De aanleg zelf is niet vanuit een bepaalde stijl aangelegd.</p>	<p>++</p> <p>++</p> <p>++</p>	<p>Par. 4.4 (p. 98-101)</p> <p>Par.4.4 (p. 94-98)</p>

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	<p>Bij Veenestraat 31 ligt vóór het huis een landschappelijke tuin (gemengde stijl). Dergelijke landschappelijke tuinen werden in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw met name bij grote landgoederen gebouwd. In het Interbellum wordt deze stijl 'aangepast' aan de omvang van de vele villa's die destijds in heel Nederland werden gebouwd. Deze worden 'gemengde tuin' genoemd. Tuin en villa zijn hierbij altijd als één geheel ontworpen: ze sluiten op elkaar aan. Veenestraat 31 is een fraai voorbeeld van een woonhuis met bijbehorende gemengde tuin. Bij Veenestraat 31 is alleen het westelijke deel (vóór het huis) behouden. Het gedeelte achter het huis is in de wederopbouwperiode verdwenen. Dit deel was in gebruik als boomgaard en kende geen landschappelijke indeling.</p> <p>Beide historische tuinen hebben een hoge cultuurhistorische waarde.</p>		
<p><i>Kunstwerken en karakteristieke elementen</i></p>	<p>Er is één kunstwerk in de openbare ruimte: het beeld van een boerenechtpaar op de kop van de Spakenburger gracht. Dit draagt, mede door zijn locatie, bij, aan de belevingswaarde van de Centrale As.</p> <p>De nog aanwezige hooibergen (en andere bijgebouwen) op de erven van de boerderijen dragen in hoge mate bij aan de schilderachtigheid en belevingswaarde van het straatbeeld (Dorpsstraat).</p>	<p>+</p> <p>++</p>	<p>Par. 4.8</p>

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	5.4 Betekenis voor de wetenschap		
Typologie	<p>Langs het dorpslint Veenestraat-Dorpsstraat-Molenstraat/Koningin Wilhelminastraat ligt een groot aantal boerderijen (met karakteristieke bijgebouwen) dat inzicht geeft in de typologie van de agrarische bebouwing uit zowel de achttiende als negentiende en twintigste eeuw.</p> <p>Er is sprake van een groot aantal kerken in de Centrale As. Deze kerken geven inzicht in de typologie van de kerkbouw in zowel de periode vóór 1850 (Voomalige St. Catharinakerk), de periode 1850-1940 (Zuiderkerk en Kostverloren), de wederopbouwperiode (Maranathakerk en De Bron) als meer recente exemplaren (Petrakerk).</p> <p>In Bunschoten ligt een klein aantal herenhuizen uit de periode 1850-1940 die wat betreft typologie aansluiten op het 'algemene' beeld in Nederland. De classicistische opzet van de herenhuizen uit het eind van de negentiende eeuw zien we ook terug bij de voorhuizen van de in dezelfde periode gebouwde boerderijen: uiting van status.</p> <p>Door de aanwezigheid van zowel vroege wederopbouwarchitectuur in de stijl van de Delftse School als de latere functionalistische architectuur geeft Bunschoten een goed beeld van de toenmalige toegepaste bouwtypen en -stijlen.</p>	<p>++</p> <p>++</p> <p>++</p> <p>+</p>	Par. 4.6
Zeldzaamheid en gaafheid	Bunschoten is het enige voorbeeld in Nederland van een uitbreidingsplan dat in de Middeleeuwen op stapel is gezet en dat vervolgens niet is gerealiseerd. De uitbreidingsgebieden zijn als grasland in gebruik gebleven. Daar waar bij	++	

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	<p>veel steden de resten van de agrarische fase van de geschiedenis zijn verdwenen onder latere uitbreidingen, zijn in Bunschoten de agrarische wortels van de stad in de vorm van de onbebouwde stadsweiden binnen de voormalige vestingwerken nog goed herkenbaar. Als zodanig is er sprake van een gaaf behouden situatie met een zeer hoge zeldzaamheids-waarde.</p> <p>De stadsweiden zijn in feite een stuk binnenstedelijk poldergebied. Voorbeelden van dergelijke grote open weilanden binnen een stedelijke structuur zijn zeldzaam. De stadsweiden hebben als zodanig een hoge waarden.</p> <p>De Dorpsstraat en het noordelijke deel van de Veenestraat hebben ondanks de verstedelijking van het omliggende gebied (en de diverse inbreidingen) hun agrarische karakteristiek grotendeels weten te behouden.</p> <p>De Spakenburger gracht is van oorsprong een wetering die al in de Middeleeuwen tot gracht is vergraven. De gracht is zeldzaam als een vroeg voorbeeld (hoge Middeleeuwen) van een dergelijke, door de mens gecreëerde waterweg.</p>	<p>++</p> <p>++</p> <p>++</p>	
<p>Referenties verdedigingswerken</p>	<p>Het overgrote deel van de burgwallen is in de jaren vijftig verdwenen. De straten Burgwal en Steiger, en enkele perceelsgrenzen (tussen Oosterstraat en Schoolstraat en bij Dorpsstraat 145) markeren de ligging van deze middeleeuwse verdedigingswerken. Ze hebben als zodanig een hoge waarde.</p>	<p>++</p> <p>+</p>	<p>p. 69-71, par. 4.3</p>

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	De in de bestrating weergegeven locatie van de aangetroffen funderingen van de bakstenen poorten van de oude stadskern vormen een visuele herinnering aan de veertiende-eeuwse structuur van Bunschoten.		p. 69
<i>Staalkaart</i>	<p>In de Centrale As is sprake van een staalkaart van architectuur uit de periode 1850-1940 (en enkele karakteristieke/waardevolle oudere en jongere panden). Het naast elkaar liggen van een groot aantal panden uit deze periode geeft een goed beeld over de ontwikkelingen in esthetica en gevelopbouw uit bovengenoemde periode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vóór 1850, enkele boerderijen • 1850-1920, met name boerderijen en enkele herenhuizen • 1920-1940 met name woonhuizen • 1945-1965, wederopbouwarchitectuur zowel traditionalistisch als functionalistisch. 	+	Par. 4.6
<i>Einzelgänger en hun functie</i>	Het is opvallend en van hoge cultuurhistorische waarde dat binnen de Centrale As een groot aantal elementaire <i>Einzelgänger</i> is gelegen, waaronder enkele kerken, scholen en de Eemlandiafabriek.	++	Par. 4.7
5.5 Cultuurhistorische waarde			
<i>Historisch bestuurlijke betekenis</i>	De aanwezigheid van de onbebouwde stadswelden vormt een tastbare herinnering aan het politieke machtsspel dat in de Middeleeuwen werd bedreven. De (beoogde) stadsuitbreiding laat niet alleen zien hoe door het vergeven van stadsrechten politieke leiders hun macht wilden versterken, maar ook hoe een gemeenschap bij het maken van een 'verkeerde' keuze weer van alle privileges ontszegd kon worden (en daarmee in haar ontwikkeling werd geremd).	++	Par. 3.4

Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
<i>Historisch economische betekenis</i>	Bunschoten is tot ver in de negentiende eeuw een arm dorp geweest. Dit kwam met name door de slecht lonende landbouw. In de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw heeft het echter een korte bloeiperiode gekend (waarmee men zich in zijn bestaan voorzag, is onbekend). De twee nog bestaande zeventiende-eeuwse boerderijen (Dorpsstraat 36 en 58-60) zijn fysieke herinneringen aan deze korte bloeiperiode.	+	Par. 3.5
<i>Historisch sociale betekenis</i>	De Eemlandiafabriek heeft als zuivelfabriek een belangrijke rol gespeeld in de agrarische samenleving van Bunschoten. Niet alleen de arbeiders van de fabriek, maar ook de boeren die hun melk hier naar toe brachten, zijn met de fabriek verbonden.	+	
<i>Historisch agrarische betekenis</i>	Het groot aantal historische boerderijen met bijgebouwen herinnert nog aan het agrarische verleden van Bunschoten. Het gebruik van de stadsweiden als weiland versterkt deze agrarische achtergrond.	++	

5.6 Cultuurhistorische waardenkaart

De Cultuurhistorische waardenkaart vloeit voort uit de waardenstelling en geeft dan ook uitsluitend inhoudelijke waarden weer. Ze vormt de basis voor de beleidskaart in het bestemmingsplan.

Legenda

Bebouwing

	Rijksmonument
	Cultuurhistorisch
	dominant/gemeentelijk monument
	Beeldbepalend
	Beeldondersteunend
	Neutraal

Elementen en objecten

 Karakteristieke details

Groenelementen en structuren

	Bomenrijen
	Solitaire bomen
	Boomgaard
	Tuinen en parken

Waterelementen

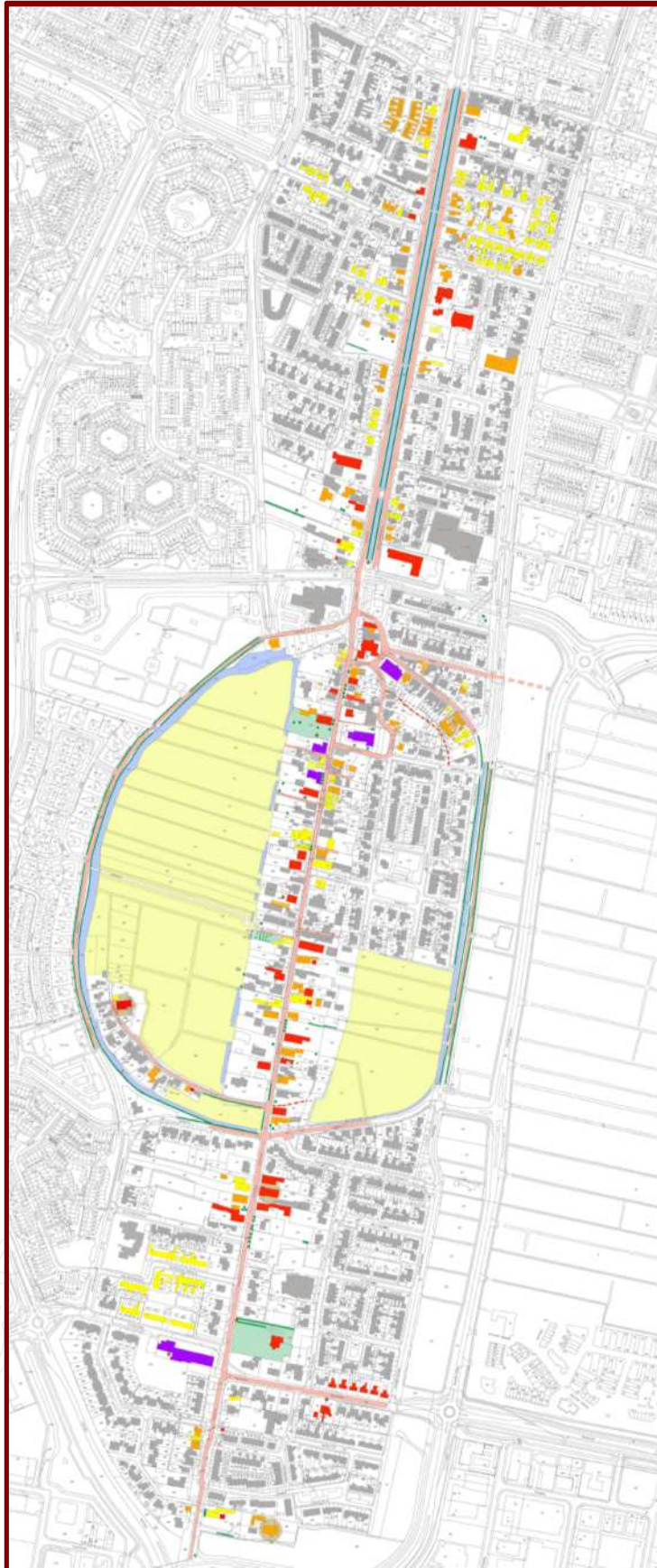
 Grachten en weteringen

Structuren

	Historische infrastructuur (vóór 1900)
	Nog herkenbaar historisch tracé
	Waardevolle verkavelingspatronen
	Waardevolle open terreinen
	terpen

Centrale As Bunschoten

Cultuurhistorisch basisonderzoek
Ruimtelijke karakteristiek met erfgoedSWOT©

Res nova concept

6 ErfgoedSWOT©: kansen en bedreigingen

In hoofdstuk 5 is het eerste deel van de erfgoedSWOT©, de gebiedswaardenstelling aan bod gekomen. In dit hoofdstuk volgt het tweede deel, de kansen en bedreigingen.

De Centrale As is een gebied met een hoge cultuurhistorische (belevings)waarde. Dit geldt met name voor de Dorpsstraat, het historische hart van de gemeente.

Het is van belang om de waarden die in de Centrale As aanwezig zijn, te behouden voor de toekomst. Dat betekent dat bij iedere ontwikkeling binnen de grenzen van het gebied een weloverwogen beslissing moet worden gemaakt over de invloed die de ingreep op de wijk zal hebben.

In onderhavig hoofdstuk worden de kansen en bedreigingen die spelen in de Centrale As opgesomd en worden hieraan algemene en specifieke aanbevelingen gekoppeld. De opzet correspondeert met de indeling die in hoofdstuk 4 is toegepast. Dat wil zeggen dat de tekst een thematische insteek heeft.

De volgende thema's komen aan bod:

• Nederzettingstypologie	Paragraaf 6.1
• Infrastructuur	Paragraaf 6.2
• Verkavelingspatroon	Paragraaf 6.3
• Groenelementen	Paragraaf 6.4
• Waterpartijen	Paragraaf 6.5
• Bebouwing	Paragraaf 6.6
• Elementaire Einzelgänger	Paragraaf 6.7
• Karakteristieke details	Paragraaf 6.8

6.1 Nederzettingstypologie

1. **Lintstructuur** — De Veenestraat-Dorpsstraat-Molenstraat/Koningin Wilhelminastraat vormt de ruggengraat van de Centrale As, waar de bebouwing op is gericht. De wijken aan weerszijden van deze as zijn staan vanuit stedenbouwkundig oogpunt los van deze spil. Bij toekomstige ontwikkelingen (inbreiding of mogelijk vervanging bestaande bebouwing) dient dit naar achter toe gesloten lint als uitgangspunt te worden genomen. Dit zal met name voor het zuidelijk deel gelden. Hier zien we dat bij de aanleg van de bebouwing aan Koerierster en Grebbelinie de panden op de hoek met de Veenestraat niet op het lint maar op de zijstraten zijn gericht, waardoor het lint zich 'opent'. Dit dient bij toekomstige ontwikkelingen tot een minimum beperkt te worden.

Bij Eemlandia zien we dat als gevolg van de sloop van een deel van het pand Veenestraat 66, een opening in de lintbebouwing is ontstaan en de nieuwe wijk visueel en fysiek bij het lint wordt getrokken. De lintstructuur vertroebelt daarvoor. Door nieuwe bebouwing langs de Veenestraat op te trekken, kan het lint weer worden 'gesloten'.

2. *De historische kern: behoud en versterking van de lintstructuur* — Oorspronkelijk, zoals ook zichtbaar op oude foto's en kaarten, was het historische dorpslint (Dorpsstraat) naar binnen gekeerd. De achtererven van de boerderijen hadden door de aanwezigheid van boomgaarden, tuinen, singels et cetera, een besloten karakteristiek. Van buitenaf gezien was er een groen lint in een open landschap. De afgelopen jaren is het groen op de erven verdwenen en zijn gebouwen (bijgebouwen en woonhuizen) opgetrokken. De achterkant heeft nu een open karakteristiek die niet aansluit op het beeld dat zichtbaar is op de historische foto's en de kadastrale minuutkaart. Bovendien is er geen alomvattende structuur waarbinnen wordt gebouwd op de achtererven (zoals aan de Dorpsstraatzijde), waardoor een onsamenhangend beeld ontstaat. In de oostelijke stadsweide is dit door het bouwen buiten de historische verkaveling van het lint, nog duidelijker zichtbaar.

Het is wenselijk om met zorg om te gaan met de achtererven. Het ontwikkelen van beleid waarin dit is vastgelegd is van groot belang. Als het uitgangspunt is om de historische situatie te respecteren, behouden en versterken, dan is het zaak om bebouwing op de achtererven te beperken en het herintroduceren van groen te promoten. Indien een nieuwe groene façade wordt opgetrokken, hoeft nieuwe bebouwing het aanzien van buitenaf overigens niet te verstoren. Dit betekent alleen dat vrij uitzicht over de stadsweiden geen uitgangspunt meer kan zijn bij nieuwbouw.

3. *Behoud en herintroductie van de hoofdstructuur van de middeleeuwse stadsuitbreiding* — Het behoud van de hoofdstructuur van de nooit voltooide middeleeuwse stadsuitbreiding is uniek in Nederland. Het herkenbaar blijven van deze structuur is van groot belang. Dit betekent onder andere dat binnen de contour van de stadsweiden niet verder gebouwd mag worden (ook niet in de oostelijke stadsweide).

De oorspronkelijke inrichting van de stadsweiden bestond uit walletjes die het terrein in grote blokkavels onderverdeelden. Deze karakteristieke indeling, is in hoofdlijnen tot circa 1950 aanwezig geweest. De oorspronkelijke ligging van de wallen is tot de dag van vandaag nog grotendeels herkenbaar aan kleurnuances in de bodem. Bovendien zijn er historische foto's waarop is te zien hoe de wallen zijn samengesteld. Het is dus mogelijk om de wallen (deels)

terug te brengen op een historisch correcte wijze. Een en ander is alleen mogelijk indien de eigenaren van de verschillende percelen hun medewerking verlenen.

Met de ruilverkaveling zijn de weiden, na 600 jaar vrijwel ongewijzigd te zijn, op de schop gegaan en is een strokenverkaveling aangebracht. Deze strokenverkaveling sluit nergens aan op de historische blokverkaveling. Wel is de oriëntatie van de kavels hetzelfde als diens voorgangers. De ruilverkaveling neemt een belangrijke plek in in de twintigste-eeuwse landschapsgeschiedenis. Recent onderzoek wijst uit dat dergelijke ruilverkavelingsgebieden vaak bijzondere kwaliteiten en waarden kennen. Om deze te achterhalen is het van belang om, als het opportuun is, verder onderzoek te verrichten. Mede ook afhankelijk van de bevindingen uit eventueel onderzoek naar de ruilverkaveling, is het van belang dat een keuze wordt gemaakt welke fase in de geschiedenis van Bunschoten men zichtbaar wil maken (of houden).

4. **Terpen** — Er is vandaag de dag slechts een klein aantal terpboerderijen behouden. Met name bij Veenestraat 63-67 en Burgwal 19-21 is de typologie van een ietwat boven het omliggende maaiveld liggende boerderij nog duidelijk herkenbaar. Om deze, voor de ontginning van het polderlandschap karakteristieke elementen zichtbaar te houden, is het wenselijk dat de boerderijen vrij in het landschap blijven liggen. Bij Burgwal is dit door de beschermde status van de westelijke stadswede gewaarborgd. Bij Veenestraat 63-67 betekent dit dat het open terrein langs de Oostelijke Randweg niet bebouwd dient te worden.

6.2 Infrastructuur

5. **Historisch wegennetwerk** — Het wegennetwerk dat dateert uit de periode vóór 1900 is nagenoeg volledig in de oorspronkelijke verschijningsvorm aanwezig. Ook in de toekomst moet het traject van deze historische wegen ongewijzigd blijven.
6. **Steegjes tussen Dorpsstraat en stadswelden** — Oorspronkelijk waren de stadswelden via een groot aantal steegjes met de Dorpsstraat verbonden. Hierdoor was er sprake van een fysieke verbinding en visuele relatie tussen de hoofdstraat en de stadswelden (en het polderlandschap). Het overgrote deel van deze steegjes is de afgelopen vijftig jaar verdwenen. Van de exemplaren die nog aanwezig zijn, zijn de meeste in gebruik als private opritten. De structuur van deze stegen dient zoveel mogelijk zichtbaar gehouden te worden. Aan de westzijde is het bovendien wenselijk om te zorgen dat de stegen die nog aanwezig zijn, weer kunnen dienen als (visuele) verbinding met de stadswelden. Daar waar sprake is van private terreinen, is het van belang om met

de eigenaren in discussie te gaan over het zichtbaar maken van deze eeuwenoude structuren. Attentiepunten zijn hierbij: het creëren van openingen in aanwezig groen ter plekke van een steeg en het verplaatsen van schuurtjes zodat de zichtlijn niet wordt geblokkeerd.

7. *Rechttrekken van de Veenestraat* — De Veenestraat wijkt tussen de Grebbe-linie en Koerierster af van de lange rechte lijn van de historische achterkade / lint. Dit is gedaan om enkele parkeerplaatsen aan de oostzijde van de straat te creëren. Deze knik verstoort echter de karakteristieke rechtlijnigheid. Om dit te herstellen is het wenselijk om, als er wegwerkzaamheden zijn gepland, het tracé opnieuw recht te trekken en de parkeerplaatsen en perken naar de andere kant van de straat te verplaatsen, er is ruimte genoeg hiervoor.
8. *Rechtlijnigheid in het stratenpatroon* — Het overgrote deel van de infrastructuur heeft een rechtlijnig karakter, bepaald door de oriëntatie van de historische polderverkaveling. Uitzonderingen hierop hebben betrekking op de stedenbouwkundige structuur van de veertiende-eeuwse stadsuitbreidingen. Het betreft de wegen op het tracé van de burgwallen en de weg om het kerkeiland.

Dit rechtlijnige karakter zorgde ervoor dat men vanuit de bebouwde kom, over de straat naar het open polderlandschap kon kijken: over deze straten liepen zichtassen richting het buitengebied. Soms begint deze zichtas al bij het dorpslint, soms in het midden van een wijk. Deze opzet zorgde ervoor dat bebouwde kom en open landschap in elkaar overvloeiden: er is geen harde grens. Door de stedenbouwkundige ontwikkelingen in de afgelopen decennia, is de relatie tussen de Centrale As en het polderlandschap steeds meer in het gedrang gekomen. Niettemin is dit stedenbouwkundig concept van 'openheid' nog herkenbaar aan de infrastructuur.

Bij Eemlandia is afgeweken van dit stedenbouwkundige kenmerk. Ook de Westsingel heeft als 'lijn' voor de bebouwing gediend, met als resultaat dat de straten in een bochtig verloop zijn aangelegd.

Het is wenselijk dat bij toekomstige plannen de op de verkaveling geënte rechtlijnigheid leidend is.

9. *De beleving van de straatbreedte: rooilijnen* — De Dorpsstraat kenmerkt zich door haar intieme karakter, ontstaan door de ligging van de bebouwing dicht aan de weg/stoep (geen voortuinen). Deze karakteristiek dient in de toekomst behouden te blijven.

Wat betreft bebouwing moet worden voorkomen dat woningen af gaan wijken van de bestaande rooilijn zodat hiaten in het over het algemeen

consequente beeld zoveel mogelijk worden voorkomen. Om deze reden zullen er geen voortuintjes in de Dorpsstraat kunnen worden aangelegd en is het onwenselijk dat huizen centraal op een groot perceel worden geplaatst. Een dergelijke typologie sluit sowieso niet aan bij het historische straatbeeld.

In de overige straten met een historische karakteristiek is het wenselijk dat bij toekomstige ontwikkelingen de aanwezige structuur van rooilijnen (eenduidig of juist verspringend) wordt gerespecteerd.

10. **De beleving van de straatbreedte: groenbeplanting** — Beplanting speelt eveneens een belangrijke rol in de beleving van de straatbreedte. Uit historisch beeldmateriaal blijkt dat de Dorpsstraat al in de achttiende eeuw was voorzien van bomenrijen aan weerszijden van de straat. Door deze bomen kreeg de straat een nog grotere mate van intimiteit. Bovendien vormden zij de begrenzingen. Vandaag de dag is op een aantal plaatsen nog sprake van historische aanplant langs de weg (leibeplanting vóór de gevel). Dit is op diverse plaatsen aangevuld met jongere aanplant. Het behouden en versterken van groen langs de Dorpsstraat is vanuit cultuurhistorisch oogpunt wenselijk.
11. **De beleving van de straat: stoepen en parkeervakken** — Vrijwel overal in het bestemmingsplangebied is sprake van stoepen. Slechts op een aantal plekken ontbreekt deze. Hier is ofwel een molsgoot aanwezig (bijvoorbeeld Poststraat en Polstraat), ofwel een wandelstrook in een andere klinker uitgevoerd (Burgwal). Dit ontbreken van een verhoogde stoep sluit aan op de historische karakteristiek van de kern en is als zodanig behoudenswaardig.

In de Dorpsstraat zijn op een aantal plaatsen parkeervakken aangebracht. Ter plekke van deze parkeervakken versmalt de stoep. Hierdoor wordt de rechtlijnigheid van het straatbeeld (straat-stoep-gevel) verstoord. Dit wordt versterkt door de gebruikte betonnen stootbanden en de in kleur afwijkende klinker die is gebruikt om de parkeervakken te bestraten (zie ook punt 13).

Temeer omdat de parkeervakken eigenlijk te smal zijn voor een auto met als gevolg dat auto's deels op de stoep staan geparkeerd en omdat ook buiten de vakken, op de straat wordt geparkeerd, is het aan te raden om te kijken naar alternatieven. Hiermee kan niet alleen de rechtlijnigheid van de overgang van straat naar stoep worden hersteld, maar wordt ook de belijning van bomen niet door geparkeerde auto's verstoord.

12. **Uniformiteit in beklinking** — Overal in het bestemmingsplangebied zijn de straten beklinkerd. Zeker in de hoogwaardige gebieden is deze beklinking van belang omdat hierdoor een soort eenheid tussen materiaalgebruik van

straat en historische bebouwing is ontstaan. De beklinking verbindt als het ware de bakstenen façades aan weerszijden van de straat.

In de oude kern zijn ook de stoepen beklinderd, waardoor de beleving van verbinding nog verder wordt versterkt. Het materiaalgebruik draagt in hoge mate bij aan de beleving van de historische kern en is als zodanig behoudenswaardig.

Enigszins verstorend in deze vloeiende overgang (bakstenen gevel – beklinkerde stoep – beklinkerde straat – beklinkerde stoep – bakstenen gevel) zijn de betonnen stootbanden die zijn gebruikt. Bij toekomstige werkzaamheden is het wenselijk om te kijken of er een andere oplossing kan worden bedacht als overgang van stoep naar straat.

De stoepen buiten de historische kern zijn gelegd met betonnen stoeptegels. In de straten die in het Interbellum tot stand zijn gekomen, is het wenselijk om te kijken of bij toekomstige wegwerkzaamheden deze kunnen worden vervangen door beklinkerde stoepen, zodat hier, op eenzelfde wijze als in de historische kern, een vloeiende overgang van gevels naar beklinkerde straat kan worden gerealiseerd.

In de wijken die in (en na) de wederopbouwperiode tot stand zijn gekomen, is ook gebruik gemaakt van betonnen stoeptegels. Dit materiaalgebruik is kenmerkend voor die periode. Het laat zien welke straten pas na de oorlog tot stand zijn gekomen. Het is wenselijk in de jongere straten ook bij toekomstige werkzaamheden gebruik te maken van betonnen stoeptegels, zodat het onderscheid in historische en jongere infrastructuur herkenbaar is.

Een ander aspect die de eenheid van de afwerking enigszins aantast, zijn de drempels die in een andere kleur klinker zijn uitgevoerd en zijn voorzien van een grijs-wit gestreepte (beklinkerde) aanzet. Met name door de hoeveelheid en omvang van de drempels lijkt de straat te zijn opgedeeld. Om de eenheid in de straat te herstellen, is het wenselijk om ze te verwijderen of anders uit te voeren. Aangezien de drempels vanuit veiligheidsoverwegingen zijn aangebracht, zal eerst dienen te worden uitgezocht over er alternatieven mogelijk zijn.

6.3 Verkavelingspatroon

13. *Kavels aan het dorpslint* — Zoals in punt 4 al is aangegeven, waren de stadswelden oorspronkelijk onderverdeeld in blokkavels, waardoor een rastervormige plattegrond ontstond. De grote blokkavels aan de Dorpsstraat waren

verder onderverdeeld. Hierbij zijn de achtergrenzen van de kavels tot op heden herkenbaar. Het is van belang dat deze rechte belijning, de originele grens tussen de weilanden in de stadswelden en de erven van de boerderijen, behouden wordt.

Zowel in de westelijke als oostelijke stadswelden zien we dat de grens op een aantal plaatsen al is overschreden. Aan de westzijde heeft dit met name betrekking op het verdiepen van een tuin of het aanleggen van een paardenbak. Deze situatie is echter reversibel. Aan de oostzijde zijn ook huizen buiten deze begrenzing gebouwd. Dit is niet reversibel. Voorkomen moet worden dat de bouw van deze huizen een precedent gaat vormen voor nieuwe ontwikkelingen aldaar.

14. *Verkaveling als herinnering aan het tracé van de burgwallen* — Zoals is gebleken is op een tweetal plaatsen (ten zuiden van Oosterstraat en bij Dorpsstraat 145) nog sprake van een verkaveling die direct is te koppelen aan het tracé van de verdwenen burgwallen. Bij de Oosterstraat vormt dit de begrenzing tussen de achtertuinten van Oosterstraat en Schoolstraat / Poststraat, bij de Dorpsstraat de begrenzing tussen nummer 145 en 147 (geaccentueerd door bomen). Het is van belang dat deze verkavelingsstructuur niet wordt aangetast.

6.4 Groenelementen

15. *De beleving van erfbeplanting* — Boerderijen hadden oorspronkelijk altijd een aantal soorten beplanting op het erf. Zoals uit de kadastrale gegevens en historisch beeldmateriaal blijkt, had het eeuwenoude dorpslint een groen karakter. Zowel voor, als achter en naast de huizen stonden vaak grote solitaire bomen. Achter de huizen lagen meestal boomgaarden en de achtergrens was afgesloten door middel van een windsingel (of andere aanplant) om de wind die over de open polders waaide te breken. Het overgrote deel van deze eeuwenoude erfbeplanting is verdwenen. Datgene wat nog aanwezig is (Dorpsstraat, Veenestraat, Molenstraat, Koningin Wilhelminastraat), draagt in hoge mate bij aan de belevingswaarde. Het is van belang dat dit historisch groen zoveel mogelijk behouden blijft, vanwege de ruimtelijke en cultuurhistorische waarde.
16. *Herintroduceren van groen op de achtererven* — Zoals bij punt 16 vermeld, is het merendeel van de erfbeplanting op de achtererven aan de Dorpsstraat verdwenen. Hierdoor is de historische karakteristiek van een besloten, naar binnen gekeerd dorpslint als zodanig niet meer herkenbaar. Het is wenselijk dat deze historische karakteristiek wordt hersteld (ook afhankelijk van de

genoemde keuzes in punt 2 en 3). Hiervoor kan worden gekeken of er beleid kan worden gecreëerd dat eigenaren stimuleert de achtererven weer van begroeiing te voorzien.

17. *Behoud van historische tuinen* — De tuin van de in de jaren dertig gebouwde villa Veenestraat 31 is een fraai voorbeeld van een tuin in Gemengde stijl (Engelse landhuisstijl met geometrische aspecten nabij huis en ten behoeve van economische doeleinden). Met name aan de voorzijde is de tuin nog gaaf behouden, inclusief laan. Omdat bij dergelijke projecten een huis en tuin altijd als één ensemble werden ontworpen, is het van groot belang dat de tuin wordt behouden.

Bij Dorpsstraat 32 is ook sprake van een historische tuin. Echter, hier is geen sprake (meer) van een tuin die volgens een bepaald stramien is aangelegd. Alleen de individuele bomen zijn behoudenswaardig.

18. *De beleving van de Dorpsstraat* — Bij punt 11 is al ter sprake gekomen dat de aanplant in de Dorpsstraat (historisch bepaald en recent toegevoegd) een belangrijke bijdrage levert aan de belevingswaarde van de straat. Behoud, herstel en versterking is wenselijk.
19. *Voortuintjes* — Aan het eind van het Interbellum en vooral in de wederopbouwperiode, werd de voortuin een telkens terugkerend element bij nieuwbouw. Deze getuigen van het belang dat werd gehecht aan het feit dat iedereen recht had op een eigen tuin (voortvloei van de tuindorpgedachte van Howard). Het is van belang dat de voortuin binnen de wederopbouw-wijken als element wordt behouden en ook bij eventuele (ver)nieuwbouwprojecten wordt aangebracht.
20. *Accentuering van historische structuren* — De middeleeuwse stadsuitbreiding en de Spakenburger gracht zijn door bomen omkaderd. Deze groene aanplant getuigt van historische inzicht en draagt in hoge mate bij aan het beleefbaar maken van de twee primaire, eeuwenoude structuren van het bestemmingsplangebied. In het geval van de stadsuitbreiding bakenen de bomen het hoogwaardige gebied af (met name aan de westzijde van belang door nabijheid latere uitbreidingen). Bij de Spakenburger gracht benadrukken de bomenrijen aan beide oevers de rechtlijnigheid van het water en begeleiden ze een lange zichtas richting Spakenburg. Het is wenselijk om deze bomenrijen te behouden en waar eventueel gaten ontstaan door omgewaarde of afgestorven exemplaren deze te herstellen.

6.5 Waterpartijen

21. *Ringwetering: de stadsgracht* — De middeleeuwse stadsuitbreiding wordt vrijwel geheel omringd door een wetering. Deels betreft het hier een eeuwenoude stadsgracht (westelijke zijde). Deels is sprake van een herintroductie van de op zeventiende-eeuwse kaarten al ontbrekende oostelijke stadsgracht (uitgevoerd tweede helft vorige eeuw). Het water vormt een fysieke begrenzing van de historische kern en is als zodanig behoudenswaardig.
22. *Gracht ten westen van de Dorpsstraat* — De westelijke stadsweiden is door middel van een slotenstelsel (ruilverkaveling) onderverdeeld in een aantal langgerekte kavels. De kopse kanten van dit slotenstelsel (nabij de Dorpsstraat) wordt gevormd door relictten van een voormalige eeuwenoude gracht die pal achter de percelen ten westen van de Dorpsstraat liep. De structuur van een noord-zuidgeoriënteerde watergang is nog wel herkenbaar, maar verbrokkeld. Het is wenselijk om deze gracht te herstellen, temeer omdat daarmee een duidelijke begrenzing tussen westelijke stadsweide en dorpslint wordt hersteld.
23. *De voormalige haven* — De afgelopen jaren is het noordelijke deel van de westelijke stadsgracht vergraven tot een brede waterpartij. Hiermee wordt gerefereerd aan de haven die hier oorspronkelijk heeft gelegen. De contour van het huidige binnenwater correspondeert echter niet met de historische voorganger (is ook niet mogelijk). Het is niet wenselijk om de gracht hier nog verder te verbreden omdat daarmee de karakteristiek van een oude stadsgracht verloren gaat.

6.6 Bebouwing

24. *Behouden en onderhouden authentieke bebouwing* — De ambiance van de Centrale As, en dan met name de oude kern en de Interbellumwijkjes, wordt bepaald door de aanwezige historische bebouwing. Het is dan ook van groot belang dat sloop of grootschalige wijzigingen tot een minimum worden beperkt: de kwaliteiten van een gebouw worden versterkt door de context. Juist deze grote hoeveelheid boerderijen (agrarisches lint) en straatbeelden met soortgelijke bebouwing (Interbellumwijken), maakt dat er sprake is van een hoge cultuurhistorische waarde.
25. *Behoud karakteristiek van kleinschaligheid* — De historische karakteristiek van de Centrale As wordt bepaald door kleinschaligheid: perceelsgebonden, vrijstaande of twee-onder-een-kap, eenlaags bouwmassa's (al dan niet met zolderverdieping). Binnen deze homogeniteit is vanwege de subtiele hoogte-

verschillen, hoogte, vorm en oriëntatie van de kap een aangenaam gevarieerd beeld ontstaan.

Bij toekomstige ontwikkelingen binnen de hoogwaardige gebieden moet zoveel mogelijk aansluiting worden gevonden aan deze historische situatie. Kleinschaligheid, aansluiting op de massa van de bestaande bebouwing maar vrijheid voor nuanceverschillen.

26. *Omgang met wederopbouwarchitectuur* — Zoals uit het onderzoek is gebleken, kent Bunschoten een grote hoeveelheid woonhuizen uit de wederopbouwperiode, waarbij zowel de traditionalistische Delftse School is vertegenwoordigd als een meer functionalistische vormtaal. Deze architectuur vertegenwoordigt een belangrijke periode in Nederland, waarin op grote schaal en in serie werd gebouwd om alle Nederlanders van een ruim bemeeten huis te voorzien. Juist de grote diversiteit aan woningen/stroken is kenmerkend voor Bunschoten. Het is van belang dat bij toekomstige (her)ontwikkelingen aandacht wordt besteed aan de karakteristiek van deze wederopbouw. Dat betekent behoud waar mogelijk en in het geval van nieuwbouw inspiratie door de aanwezige kenmerken.
27. *Grootschalige objecten, waaronder Einzelgänger* — Binnen het bestemmingsplangebied ligt een aantal objecten die wat betreft omvang boven de reguliere woningbouw uitsteekt. Deze gebouwen met een grotere korrel nemen een speciale rol in in de gemeenschap en geschiedenis: kerken, scholen, fabrieken. Als zodanig vormen zij de tastbare herkenningspunten binnen het bestemmingsplangebied. Omdat deze volumes zijn opgetrokken in soortgelijke bouwmaterialen en dezelfde stilistische kenmerken (neorenaissance, Delftse School, Amsterdamse School, et cetera) zijn toegepast als bij de woonhuis- en boerderijarchitectuur, contrasteren zij niet met het algehele beeld. Deze harmonie tussen de grote bebouwing en de woningbouw geldt voor de architectuur uit de eerste decennia van de twintigste eeuw en de vroege wederopbouwperiode.

Grootschaligheid binnen het bestemmingsplan is dus weggelegd voor gebouwen met een speciale functie. Het is dan ook niet wenselijk dat binnen de Centrale As nieuwe grootschalige complexen worden opgetrokken die zijn bestemd voor bewoning. De recent gebouwde appartementencomplexen aan de Talmastraat en Wilgenstraat moeten dan ook niet als precedent voor grootschalige woningbouw gaan dienen, maar de functie van Einzelgänger behouden.

28. *Vormgeving* — De architectuur (huidige verschijningsvorm) in de historisch waardevolle delen van de Centrale As is voor het overgrote deel ontstaan in

de periode 1850-1940 en toont een diversiteit aan bouwstijlen: Hollandse renaissance (neorenaissance), eclecticisme, traditionalisme (invloed van o.a. Engelse cottagestijl), sober expressionisme, et cetera. Ondanks deze grote variatie is er sprake van een coherent beeld. Dat komt met name door het materiaalgebruik (baksteen) en de sobere wijze waarop de vormgeving is toegepast. Ook de gebouwen met een grote korrel die in deze periode zijn opgetrokken, vertonen een dergelijke materialisering (zie ook punt 28), waardoor zij het straatbeeld eerder complementeren dan dat zij contrasteren. Bij toekomstige werkzaamheden binnen de historisch waardevolle gebieden zou de vormgeving van de bestaande bebouwing (opzet van de gevels, gebruik van erkers, type venster, type dakkapel, materiaalgebruik en detailering) kunnen dienen als uitgangspunt en inspiratiebron voor nieuwe bebouwing.

Ook bij nieuwe plannen buiten de historisch waardevolle gebieden is het aan te bevelen om vanuit de karakteristiek van de aanwezige historische bebouwing te ontwerpen, zodat nieuwe architectuur een 'streekeigen' verschijningsvorm heeft. Nieuwbouw hoeft niet per se historiserend te zijn: bij eigentijdse architectuur kunnen de architectuurhistorische parameters een bron van inspiratie zijn.

29. **Materiaalgebruik** — De Centrale As is een gebied dat wordt gekarakteriseerd door baksteenarchitectuur. Ongeacht bouwstijl en -periode is het dit materiaalgebruik dat de bebouwing verbindt. Met name rode baksteen (in verschillende kleurgradaties) komt veel voor. Gele baksteen is zowel in de zeventiende-eeuwse als Interbellumarchitectuur toegepast. Baksteen (rood en in mindere mate geel) dient ook in de toekomst het primaire bouw materiaal te zijn.

Bij historiserende nieuwbouw binnen de waardevolle gebieden wordt regelmatig gebruik gemaakt van een lichte, grauwgele baksteen, van gemêleerde bakstenen, of van bakstenen die de suggestie wekken dat een oude gevel van een pleister- of verlaag is ontdaan. Dergelijk materiaalgebruik sluit niet aan bij de karakteristieke rode (en in mindere mate donkergele) baksteen die bij de historische gebouwen is gebruikt en is als zodanig onwenselijk.

30. **Materiaalgebruik: schilderen van gevels** — Een aantal panden binnen de historisch waardevolle gebieden is in de loop der jaren voorzien van een witte verlaag. Het gaat hierbij veelal om gebouwen met een historische baksteenarchitectuur. Door de sauslaag is de karakteristieke verschijningsvorm (detailering met bijvoorbeeld speklagen, geglazuurde stenen of pleisterwerk) niet meer zichtbaar. Daarnaast is het contrast tussen steen en voeg verdwenen, waardoor het speelse karakter van de gevelopbouw teniet is gedaan (met name Interbellumarchitectuur en vroege wederopbouw: kettingverbanden).

Het (wit) schilderen van bakstenen gevels moet zoveel mogelijk worden voorkomen om het authentieke en karakteristieke straatbeeld te behouden.

31. *Daken* — Binnen de Centrale As is een grote diversiteit aan gevelbeëindigingen: kopgevels met zadel- of mansardedak (al dan niet met overstek), lijstgevels met kroonlijst en schild-, zadel- of mansardedak. Karakteristiek voor het gebied zijn de mansardedaken met deels gebogen dakschilden en spitsboogdaken. De variatie draagt in grote mate bij aan de schilderachtigheid van het straatbeeld. Deze verscheidenheid moet in de toekomst worden behouden en uitgebreid: het ontstaan van lange rijen identieke daken binnen de historisch waardevolle gebieden is niet wenselijk.

Het gebruik van gesmoorde, rode en zwarte/blauwe historische pannen (opnieuw verbeterde Hollandse pannen, kruispannen, Tuille-du-nordpannen, bouletpannen) is karakteristiek voor de Centrale As. Ook bij nieuwbouw dienen dergelijke pannen gebruikt te worden. Het toepassen van geglazuurde pannen of betonpannen is niet wenselijk.

32. *Dakkapellen* — Dakkapellen vormen vaak versturende elementen binnen het straatbeeld. De daken vormen vaak het rustige element van een gebouw: daar waar de gevels door specifieke detaillering allemaal uniek zijn, zijn de daken vrijwel overal uniform in afwerking. De plaatsing van nieuwe dakkapellen op vanaf de straat zichtbare dakschilden, moet binnen de historisch waardevolle gebieden zoveel mogelijk voorkomen worden. Indien gewenst moeten ze aan specifieke eisen wat betreft vormgeving en grootte voldoen en op elkaar worden afgestemd.
33. *Het behoud van het bestaande aanzien van het houtwerk aan de gevel* — Een aanzienlijk deel van de bebouwing beschikt nog over authentieke kozijnen, ramen en deuren. Dit draagt in hoge mate bij aan de kwaliteit van niet alleen het individuele gebouw, maar de wijk als geheel. Nieuwe kozijnen wijken vaak in materiaal en vormgeving af van het historische beeld en vormen vaak een beeldversturend element. Bij vernieuwing van deuren, ramen en kozijnen moet zoveel mogelijk aansluiting worden gezocht aan het historische voorbeeld: wat betreft profilering, dikte van de roeden, aantal roeden en kleurstelling.
34. *Herbestemming in plaats van nieuwbouw* — Binnen de grenzen van de Centrale As ligt een klein aantal fraaie, grootschalige complexen, waaronder enkele kerken, scholen en de Eemlandiafabriek. Het gebeurt vaak dat dergelijke gebouwen hun functie verliezen en door leegstand of sloop worden bedreigd. Er zal veel aandacht moeten worden besteed aan het herbestem-

men van dergelijke complexen. Zij zijn vaak in grote mate de dragers van het straatbeeld en het verlies ervan is een gemis voor de kwaliteit. Door hun groot-schalige karakter zijn ze vaak uitermate geschikt voor een nieuwe invulling. Wijzigingen aan exterieur en vooral interieur zijn dan onontkoombaar, maar indien dit zorgvuldig gebeurt, kunnen zeer bevredigende resultaten ontstaan.

6.7 Elementaire Einzelgänger

35. *Versterken aanzien elementaire Einzelgänger* — Binnen de grenzen van de Centrale As ligt een aantal elementaire Einzelgänger, gebouwen die een bijzondere rol binnen de wijk hebben vervuld. Het is van belang dat deze 'unieke' panden worden behouden voor de toekomst, omdat zij het verhaal van het gebied mede vertellen. (zie ook punt 28).

6.8 Karakteristieke elementen

36. *Agrarische relictten* — Zoals zichtbaar is op historisch beeldmateriaal, kende Bunschoten tot ver in de twintigste eeuw een groot aantal hooibergen. Deze zijn de afgelopen decennia nagenoeg allemaal verdwenen. Het is van belang voor de beleefbaarheid van het agrarisch verleden dat die hooibergen die er nog zijn worden behouden, onderhouden en hersteld.

De typologie van de hooiberg kan eventueel worden gebruikt bij de bouw van nieuwe schuurtjes en opslagruimtes. Dit is op een aantal plaatsen al gedaan.

7 Bronnen

Geraadpleegde literatuur:

- Cazemier, D. & Olde Meierink, B (Provincie Utrecht, Dienst Ruimte en Groen), *Monumenten Inventarisatie Project, gemeente Bunschoten*, Utrecht 1992
- Gaasbeek, F. & 't Gilder-Balk, G., *Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht, Bunschoten geschiedenis en architectuur*, Zeist 1992
- Gemeente Bunschoten, *Een nieuwe nota voor historische waarden* (erfgoednota), juli 2008
- Gemeente Bunschoten, *Notitie Stadsweiden gemeente Bunschoten*, augustus 2011
- Gemeente Bunschoten, *Zicht op monumenten*, 1991
- Verhamme, M.L. (Centrum voor Archeologie: CAR), *Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart gemeente Bunschoten*, Amersfoort 2010

Geraadpleegde websites:

- www.archiefeemland.nl
- www.bing.com/maps
- www.googlemaps.nl
- www.hetutrechtsarchief.nl
- www.hisgis.nl
- www.historische-luchtfoto.flevoland.nl
- www.watwaswaar.nl

8 Res nova, erfgoed in ontwikkeling

Res nova, erfgoed in ontwikkeling, is een organisatie die bestaat uit vennoten en partners onder leiding van drs Margreeth Bangert en dr Bernadette van Hellenberg Hubar. De partners in Res nova zijn drs Don Rackham, ir Karl Pesch Konopka, Gert van Kleef en Marij Coenen.

Res nova is in 2002 opgericht als adviesbureau en kennisnetwerk op het gebied van cultuurhistorie & ruimtelijke ordening. Haar motto, *Erfgoed in ontwikkeling*, wordt geïllustreerd door haar track record. Dit omvat een veelzijdig palet aan werkzaamheden, dat varieert van het individuele monument tot - meer grootschalige - ontwikkelingsprojecten in steden, dorpen en buitengebieden. In het kielzog van dit werk treedt Res nova op als uitgever van boeken en kaarten. De portfolio van Res nova behelst producten als *Fiscaal verhaal© voor Rijksmonumenten*, het *Planologisch erfgoedregime©*, de *erfgoedSWOT©*, Cultuur- en bouwhistorisch onderzoek met of zonder effecttoets, Cultuurplanologische analyse of contra-expertise met of zonder effecttoets en wat dies meer zij.

8.1 Memorabilia

- 2012: Bunschoten – Centrale As. Een cultuurhistorisch basisonderzoek met ruimtelijke karakteristiek met ErfgoedSWOT© en een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Bunschoten.
- 2010: Rhederhof te Rheden wordt uitgeroepen tot mooiste pand van Nederland, onder meer dankzij het cultuur- en bouwhistorisch onderzoek met effecttoets van Res nova. Voor dit project heeft Res nova ook (onder meer) een Cultuurplanologische contra-expertise verricht.
- 2010: Eindhoven heeft een primeur met het *Planologische erfgoedregime©* van Res nova: dit PER© is in eerste instantie ontwikkeld voor en met de gemeente Maastricht in 2005. Met het bestemmingsplan De Bergen is het op het niveau gebracht van de nieuwe Wro: De Bergen is het eerste bestemmingsplan met een PER© op www.ruimtelijkeplannen.nl.
- 2010: Res nova voert in opdracht van het ministerie van OC&W een onderzoek uit naar Wederopbouw kernkwaliteiten ten behoeve van de tweede tranche van de AMvB Ruimte. In dit verband wordt de erfgoedSWOT© als begrip geïntroduceerd (zie vakblad Vitruvius).
- 2010: Res nova produceert vanuit de cultuurhistorische ondergrond twee landschappelijk/stedenbouwkundige plannen, waarvan die voor Zeddam de prijsvraag wint. Het ontwerp voor Hemelum (Friesland) wordt besproken in het januarinummer 2011 van vakblad Vitruvius.
- 2009: Res nova schrijft de tekst voor twee boeken over het oeuvre van Friso Woudstra: *1001 projecten* (met betrekking tot nieuwbouw, waaronder

Tuindersweg 115 te Maasdijk) en *Saxa loquuntur* (De stenen spreken) over het restauratieoeuvre van Friso Woudstra Architecten.

- 2009: Minister Plaskerk roept het PER© van Res nova uit tot veelbelovend model voor monumentenzorg in de toekomst in de beleidsbrief Modernisering van de Monumentenzorg.
- 2009: Res nova verfijnt het product *Fiscaal verhaal©* voor *Rijksmonumenten* in welk verband al vanaf 2002 een effectieve relatie is opgebouwd met de fiscus en het Nationaal Restauratiefonds.
- 2003 – 2010 Res nova verricht vanaf 2003 met grote regelmaat onderzoeken naar historische landgoederen.

Meer weten over de laatste wapenfeiten van Res nova? Ga dan naar onze website www.res-nova.nl.

Res nova heeft verschillende bekroningen op haar naam staan die u terug kunt vinden in de biografieën van de vennoten en partners, waar u via de homepage naar toe wordt geleid.

concept

Afb. 190 Kijkt u ook eens op onze website: www.res-nova.nl. Met de zoekmachine vindt u alles van uw gading. Zo is Res nova een vraagbaak voor alle erfgoedzaken.

Res nova

Erfgoed in ontwikkeling

drs Margreeth W. Bangert

06 - 11 45 42 47

dr Bernadette C.M. van Hellenberg Hubar

0475 - 55 23 30 / 06 - 513 87 805

ISBN/EAN Erfgoed in ontwikkeling>

978-94-90462-27-7

Deel 26 Erfgoed in ontwikkeling

Postadres:

B. Minkenberglaan 2
6109 AL Ohé en Laak

Fax:

0475 55 02 90

Internet:

info@res-nova.nl
www.res-nova.nl